

Мария Бъчварова-Чебуракова

ПЪРВИТЕ И АЗ

Автобиографичен разказ

Книгата „Първите и аз“, каквато и да е тя, лъскава като демокрацията или грапава като тоталитарния режим, е една споделена тъжна истина за миналото, което преживяхме и за времето, което днес, ни живи, ни мъртви, ни залива с помя. За всичко това на авторката се е удало да разкаже живо, наблюдателно, остроумно сякаш все още е там на мястото и на часа. С нейната книга ние отново преживяваме нашето юношество и младост.

Проф. д-р Лазар Цветков – БАН

МАРИЯ БЪЧВАРОВА-ЧЕБУРАКОВА

ПЪРВИТЕ И АЗ

АВТОБИОГРАФИЧЕН РАЗКАЗ

ИК „ГУТЕНБЕРГ“

СОФИЯ, 2008

Иван Янчев дирижира
"ФАНТАСТИЧНА СИМФОНИЯ" НА БЕРЛИОЗ.
Париж, 1971 г.

Юбилейно.

Мария Бъчварова (Мая), балетно изживяване, Ловеч 1953 г.
и Иван Янчев (Жан-Пиер), студент-изкуствовед, Париж, 1967 г.

Колаж: Иван Янчев

Всеки живот е една епоха, моят също

Авторът

© Мария Бъчварова-Чебуракова, автор, 2008

ISBN 978-954-617-050-7

СЪДЪРЖАНИЕ

ЧАСТ ПЪРВА

КЪСМЕТ

„...ДА ЛИТНЕТЕ КАТО ВОЛНИ ПТИЧКИ“	11
РЕТРОСПЕКЦИЯ	23
София, 10 януари 1944 г.	37
„Давай, давай“	41
Есента на 1945 г.	45
Завръщането (Цитаделата „Редута“)	48
НАЧАЛОТО	58
Височината	65
Учителите	70
Длъжница	81
Супа „топче“ без „та“	89
Учебен ден.	93
Бетонната сграда	99
И отново същото...	102
Голямото прегрешение	106
Егото	109
Траурен ден.	114
Краят на началото. Май 1954 г.	117
ДОБРИ МОМЧЕТА И МОМИЧЕТА	122

ЧАСТ ВТОРА

ЛИЧНОСТИ ПО ПЪТЯ

ТРУДОВА КРЪЩАВКА.	157
РУСКИ ЧАЙ С ПРИВКУС НА ТЪГА.	167
РУСНАЦИ – БЕЛИ И ЧЕРВЕНИ	172
ПРЪСКИ ОТ МИНАЛОТО	180
ЗИГЗАЗИ	187

ЧАСТ ТРЕТА

ПРЕЗ ПАРИЖ ДО СЕЛО МИЛАНОВО

ОПИТ ЗА СКОК	196
РЕВАНШЪТ НА ГОСПОДИН САМУЕЛ	201
КАТО БЯЛ ЧОВЕК КЪМ КОЛЕДНИТЕ ПРАЗНИЦИ	206
В КАПАН	209
ПОД ГАРАНЦИЯ	212
МОЯТА СЕЛСКА КЪЩА	219
ОТМЪЩЕНИЕТО НА ЗЛАТНАТА ВЕРИЖКА	230
ДОБРОДЕТЕЛИ	237
ЗИМА	245
ПРИКАЗКИ ОТ БЛИЗО И ДАЛЕЧ	250
ОБИРДЖИИ И АЙДУЦИ (БАБА ПЕТРА)	256
МИНЧО И НЕПРИЯТЕЛИ	261
ПЪЗЕЛЪТ МАША	264
ГЛЪТКА ВЪЗДУХ НАЗАЕМ	274
МЕТАМОРФОЗА	282
КЪЛНОВЕТЕ	293

ПЪРВА ЧАСТ

КЪСМЕТ

„...ДА ЛИТНЕТЕ КАТО ВОЛНИ ПТИЧКИ“

Сряда, 19 май 1954 г. Алгебра
„Пожелавам ви да завършите успешно, да вземете матурата... и да литнете като волни птички в новия живот... и оттам да влeете своите сили в социалистическото строителство!“

Из дневника на 11-и „А“ френски клас

Мария Бъчварова
като ученичка в СУЧЕ 1950 г.

„Да литнете като волни птички...“

И досега си спомням този ден. Другарят Петров, висок, едър ловчанлия, разперва двете си ръце, сякаш привиква боговете. Патетичният му глас изпълва класната стая, спира, за да поеме дъх като след състезание и още попламенно продължава: „Да литнете като волни птички...“ Ръцете му, едни такива големи и силни, се задържат във въздуха, вещаещи победа, а гласът му като яростна вълна се разбива в главата ми.

Така свърши последният ми учебен час в единственото по тези времена Смесено училище за чужди езици (СУЧЕ),

наричано още кадрово и още училището на „първите“, в което бях попаднала и аз. Човек никога не знае от къде ще му излезе късметът. На някой може да изскочи от кофата за боклук, може и от някоя прастара баба. Е, моят пък изскочи от една вестникарска хартийка.

Месецът беше някъде около октомври, а годината със сигурност 1949. Час по биология. Унесена в деленето на клетките, усетих, че някой ме сръгва в гърба и ми подава измачкана хартийка. Зачетох разсеяно „... открива се гимназия за чужди езици в град Ловеч с изучаване на френски, немски, английски...“ Глупости, помислих си, колежаните доскоро шареха по софийските улици добре облечени, обути, нахранени. Мразех ги. Минавах често покрай немското училище „Дойче Шуле“ на канала. Входът беше винаги затрупан с колела, с тях идваха на училище. Мразех ги. Веднъж едно русоляво хлапе, застанало на прозореца, се лигавеше с голяма кифла и като ме видя, как разбра, че съм гладна... взе, че я хвърли и тя падна в краката ми, копелето.

Отново се върнах към урока по биология и вече готова да изръгам гърба на поредния, за да отпратя тази гадост към предния чин, погледът ми разсеяно дочете последното изречение: „...за нуждаещите се... стипендии...“ Какво? Сега вече разтворих хубаво очите си и забих нос в подредените вестникарски буквички. Не може да бъде – помислих, и вместо да се отърва от противното листче, внимателно препрочетох целия текст и това „нуждаещи се, стипендии“... започна да се забива като гвоздей в главата ми. Това е само за мен, започнах да повтарям, безусловно и без колебание, никой не можеше да ме разубеди, че онази птичка, която спохожда човека веднъж през целия му живот, този път беше свила криле на моето рамо. Как беше улучила точно мене, не знам. Късмет. Вече не бях в час, нито животворните клетки, нито добрата учителка по биология можеха да ме отклонят. Мисълта ми запрепуска в неизвестна посока

и отново препрочитах последното изречение. То сякаш ми беше спуснало вълшебната лампа на Аладин, за да ме отведе някъде на добро място. Дълго пътешествах и изведнъж мисълта ми ме сгромоляса вкъщи. Едно мазе, две легла, маса, три стола и една печка. Оцелели от войната, събирахме сили да живеем. Парите ги нямаше никакви, но това не ми попречи да се втурна към Айфеловата кула. Мама сигурно щеше да се зарадва, тя беше много горда, че се учим добре и след смъртта на баща ми това ѝ даваше кураж да живее. Със сестра ми решихме да кандидатствам, пък ако ме приемат, ще ѝ кажем за безумието, към което се готвех да тръгна.

Хукнах по София като отвързана да събирам документи. В Съдебната палата едва не се загубих. То онези ми ти големи, големи мраморни коридори. Вървах от врата на врата, а те едни такива тежки, едва ги отварях, а все ме препращаха по-нататък. Накрая попаднах на един чичко, който едва не ме изгони, но след като три пъти се връщах при него, в крайна сметка ме взема на сериозно. Дотук горедолу подредих нещата. Оставаше само бележка от квартала, ама точно тази бележчица беше нещо като благословия, без нея не ставаше, защото в това училище трябваше да влязат отрочетата на новия живот и те задължително трябваше да бъдат без каквито и да било малформации нито прихванати от родовите гени, нито от инакомислещи идеи. Чисти като херувимчета. Постулатите идваха директно от върха на пирамидата. Работата беше съвсем сериозна и преди да се отправя към онази ми ти желязна кула, разкрячена на сред Париж, за мен и за цялото ми родословие трябваше да се произнесат едни дългогодишни мои непознати човеци от Слатинския редут, където случайно се бяхме приземили след войната.

Фронтът на войната, истинският, беше затихнал, но един друг се вихреше, този път „отечествен“, наричан още

кратко и ясно Офето. И сега вместо оловни топчета воините получаваха огнени слова, дух и сили, по липса на друго, за градежа на новия живот, за разруха на стария и загниващия. На този последният беше му дошло времето да изчезва. Беше трудно, но героично. Луднали хора викаха „напред“ и „ура“. По стените на къщите още висяха накъсани афиши, напомнящи еуфорията на отминалия референдум. Някъде по тарабите се подаваше залепен Симеончо, нахлупил на глава цукало вместо корона. Бяха отминали три години, откакто народът с „гълно“ болшинство беше избрал републиката за свое управление. И сега вместо цар си имаме ОФ и вместо църква БКП. Те призоваваха към труд с реномираната марка „героичен“, „самоотвержен.“. Наливаха се основи, яки, та да ни отхвърлят нагоре във висините. Там ни очакваше раят и вместо ангели в него се издигаха фабрични комини, пушещи на воля в необятната райска шир и хоризонт с изгряващо огнено слънце, символът на жадуваното благополучие. „... Елате, хиляди младежи...“ гърмяха високоговорителите. И тълпата, онази тълпа от бледолики, гладни и боси, сега летеше към изгрева. С тежка стъпка и мазолести ръце тя крачеше към него, за да го достигне и да се настани уютно под топлинката му. Летеше и вярваше. Водеше я не господ, а Бекапето (БКП), а до нея Офето (Отечественият фронт). Площадките за излитане, наричани „агитпунктове“, неуморно разясняваха като как ще стане политането. Така изглеждаше въздушният поход към рая, а на земята – купони за въглища купони за хляб, купони за захар, купони за олио, купони за чаршафи... Раздаваха ги Офето и Бекапето и още, те решаваха какво ли не от земните проблеми като морал, разводи, изселвания, кой да учи и кой не. Така и аз опрях до тях. Трябваше ми бележка за благонадеждност. Децата на „гадовете“ от чуждоезичните училища се подменяха с децата на настъпващите... Ами така де, няма само онези копелета да ядат кифли. Свят ми се виеше от възторг

и така се вкопчих в това ново направление, че всичко друго остана без значение за мен. Сякаш някой ми викаше: „Давай напред!“ Напред, разбира се. Оставаше ми само тази бележчица, миропомазана и благословена.

А в биографията ми цареше пълен хаос. Бяхме българи преселници от Северна Добруджа. Нямахме си никого в София, който да каже добра дума за нас. Имаше само един адвокат Върбанов, уж добър приятел на баща ми, комунист. Заедно въртели политика в ДРО (Добруджанска революционна партия), но майка ми не искаше и да чуе за него. Беше му поискала пари в заем за хляб на сираците, след смъртта на баща ми, ала адвокат пари дава ли. Дал, ама се пазарил срещу един златен пръстен на баща ми, който мама после така и не можа да откупи. Пък и това ДРО, според нея, изяло главата на баща ни, та даже и нашите.

Сега единствената надежда бяха хазяите партизани. Живеехме заедно по липса на квартира след бомбардировките, в една от изоставените немски къщи на Слатинския редут в София. Те на първия етаж, ние под тях в мазето, по-точно в пералнята на немците. Сестра ми, вече ремсистка и студентка по политическа икономия, изучаваше „Капитала“ на Маркс, ходеше по събрания и агитки, вдъхновена от времето на гробокопачите на капитализма. Другарката Чолакова я включваше в какви ли не сборища като истинско пролетарско чедо. Ами от това мазе каква друга можеше да бъде. Другарят Чолаков пък все бързаше, явно много зает, с вид на чиновник мятеше една голяма кожена чанта, поздравяваше ни с усмивка и всеки път отмяташе буен перчем.

Една заран сестра ми го изчака в двора, а аз, притаила дъх, се покрих зад нея.

– Другарю Чолаков, другарю Чолаков – подвикваше тя с усилие, за да го спре. Почти отминал, той се обърна.

– Искам да ви помоля за нещо, Марийчето, сестра ми, иска да учи в това ново училище...

Набрала кураж, разказа му за моите намерения и нещо за баща ми, че и той е бил...

Този ден другарят Чолаков пак бързаше, но макар и за минутка спря, повдигна въпросително рунтавите си вежди, явно изненадан от моите високи стремежи.

– Напиши една молба и ми я дай, ще чакате отговор – каза той, като думата „отговор“ изрече някак твърдо, сякаш да подчертае, че тази работа не е така проста и пое надолу по Слатинския редут, разклащайки кожената чанта, с която сякаш се беше сраснал. Не ни оставаше нищо друго, освен да чакаме. Сутрин се превръщах в слух и съвсем точно разпознавах стъпките на другаря Чолаков, ето влиза в тоалетната, значи е станал и смушквам Виктория. Сестра ми застава в стартова позиция до вратата. Продължавам да слухтя. Другарят Чолаков пуска водата, после почва да се мие, прочиства дробове шумно, после носа си още по-звучно. Следваше затишие, сигурно похапваше, отново чувам стъпките му и щом вратата скръцнеше, сестра ми изскачаше навън, за да пресрещне другаря Чолаков, та дано нещо каже.

Обущар по професия, но станал партизанин, сега той размяташе кожената чанта напред-назад, а не като баща ми под носа на румънската полиция да се бори за българщината по Добруджа, а най-вече за братство и равенство. Е, не е бил чак като другаря Чолаков да се вихри по Балкана. Но пък мама все треперела от страх, че татко ще го хванат и ще изгние по румънските зандани, тогава какво ще прави с тези две деца?... А след време, когато той самият усетил, че добруджанските комунисти са набеязани от румънските управници и ще го арестуват, взе, че ни натовари през нощта на една голяма дълга каруца, с два впряга коне и един отзад. Бяха натоварили целия багаж, а в сандъците дрънчаха тенджери, тави и тигани. Напряко на каруцата поставиха кушетка, отрупана с юргани, възглавници и завивки. Сгущени със сестра ми, потръпвахме от страх румънците да

не ни заловят при нашето бягство. И какво щеше да стане с нас, ако отведат тати нанякъде. Стисках очи, дано заспя. Дебели черги, опънати под обръчи, ни правеха подслон и ни прикриваха от хорските погледи. Чакаше ни дълъг път. Баща ми се качи отпред при каруцаря и така поехме от нашето родно градче Текиргьол, от севера към юга, по широката добруджанска земя, която някога котленци и медвенци бяха населили.

Когато отворих очи, слънцето вече ни беше огряло. По прашните пътища се точеха кервани от каруци. Гледах и не можех да им хвана края. Прибраното жито сигурно е заминавало за продан към скелето в Балчик. Сигурно и гроздето е кипяло в големите дъбови бъчви, за да се лее по сватби и празненства. Всички бързаха нанякъде, сякаш унесени в песента на колелетата, които Йовковият Ашар така майсторски беше стъкмил. Тази песен не се забравя, веднъж доловена, тя минава през теб, отеква в сърцето ти и я чуваш да се разлива на дълъг и шир по цяла Добруджа.

Спряхме да напоим конете. Кладенецът бе дълбок сякаш до сърцето на земята и едно конче обикаляше в кръг, за да изкара един бордуф вода. Конете пиеха, пиехме и ние и се плискахме със студената вода. После пак поемахме, за да отдъхнем, към някой крайпътен хан. И сега си мисля, че един от тях е бил Антимовският на Йовков и навярно тук Сарандовица е стояла до тезгяха, властна и засмяна, със засукани ръкави, разливаща пенливо вино, а в ъгъла сред глъчката е дремел Калмука с бялата си брада.

Така лангър-лангър, цяла нощ и цял ден мама, тати, маминка, сестра ми и аз осъмнахме в Добрич. Градът все още беше под румънско.

Настанихме се при леля Тошка, братовчедка на баща ми в една от ония вековни къщи с голям чардак, подпрян с дебели вехти греди, облечен с прорязани от дървояди дъски, изпод които се подаваше жълта пръст. Леля Тошка ни

нагости с топли кердета. Още ми е в устата този вкус от пухкаво тесто, зелято със сметана, яйца и сирене. Колкото и да съм се опитвала по късно да ги докарам такива тези „кердета“, никога нямах успех. Майка ми разпра денковете и ни сложи да спим. Затворих очи, а каруцата, с която прекосихме Добруджа, сякаш все още ме полюшваше. Бяхме много изморени и сигурно дълго щяхме да спим, но странна музика процепа утрото. Още сънни всички скочихме на прозорците. Нищо не разбирах, само баща ми се усмихваше разтреперан, очите му насълзени просветваха, готов да се разплаче. Беше дочакал да се върне в България. Навън едни човечи надуваха тропети, друг разтягаше акордеон. Някой ги беше изпратил да ни поздравят. И досега не знам кой е бил, разбрах само, че бяхме първите българи преселници от Северна Добруджа. Радваха ни се, бяхме нещо като първи лястовици. Дни след това под натиска на Германия в гр. Крайова се подписа спогодба между България и Румъния и Южна Добруджа отново преминаваше в българска територия. При започналата Втора световна война Германия с този жест си осигуряваше послушанието на българското правителство. В същото време се е стремяла да осигури влияние сред българския народ срещу Русия, която още по време на Санстефанския договор ни отнема Северна Добруджа, а и по-късно се намесва в съдбата ѝ според интересите си.

Така се прехвърлихме от един в друг къс земя, който баща ми нарече родина и за радост на всички ни Добрич вече беше български град, без румънска полиция.

25 септември 1940. Утрото беше слънчево и чисто, площадът преливаше от хора. Стана ми страшно. Никога не бях виждала толкова народ на едно място. Стисках ръката на майка си, да не се загубя в тълпата. Всички някак тръпнеха в очакване и изведнъж някой извика: „ето идат“ и тълпата поде „освободителите“, „освободителите“. „Идат освободи-

Освобождението на Южна Добруджа

телите“, „царски солдати“, „... виж, виж, през снагите им българско знаме“, „на шапките им лъвския герб“.

Освободителите здраво притискаха юздите на конете, а те, силни и величави, тържествено настъпваха и спираха в тълпата, пръхтяха и тъпчеха на място. По шиите им се стичаше пот, а отвсякъде цветя, дъжд от цветя. Жени им мятаха тъкани кърпи и плачеха от радост. И това „български солдати“, „освободители“ се носеше над множеството от хора и ръце, много ръце се пресягаха, всеки искаше да ги докосне, закичваха ги с цветя, плачеха от радост за освободената българска земя, където зрееше златно жито и блееха вакли агнета. Този рай, жертва на войни, политически домогвания, исторически неправди, сега отново се възвръщаше там, откъдето беше отнет. Гледах и стисках ръката на майка си. Радвах се и аз, едни пееха, други плачеха, плачех и аз. Знамена, песни, сълзи и цветя. За мен от тук започна усещането за родина и аз като баща си понесох това чувство в себе си и никога не го отхвърлих.

Веднага след Освобождението започна и учебната година. Стъкмиха ми чанта с буквар и блокче, мама ми сплете косите, закичи ме с панделки и баща ми ме заведе в българското училище. Дълго си говореха нещо с учителката, вероятно той ѝ обясняваше, че наскоро сме пристигнали и аз не знам български. Сложиха ме да седна на първия чин и докато другите слушаха учителката, аз си извадих блокчето и започнах да рисувам. Върху белия лист бързо надрасках каруца с едно човече, разперило ръце, а в края на листа усмихнато слънце с много лъчи. Така изразих радост от първия ми учебен ден, пристигнала на българска земя. Всъщност това беше моят звезден кораб, приземил ме в страната, която не бих сменила с никоя планета.

Но сега някой трябваше да ми повярва, заради баща ми, заради мен самата. Някой трябваше да ми даде нещо като пътен лист, по-точно бележка за благонадежност –

пропуск, за да премина някъде напред. И това можеше само другарят Чолаков и човеците около него, които сега там някъде се събираха решаваха съдбовни проблеми на хората от Слатинския редут. Съставяха се списъци на „гадовете“ от квартала, които трябва да изчезнат от София, прочистваше се теренът, организираха се важни „мероприятия“.

Зает човек беше другарят Чолаков, няма да се занимава с мен, но все пак казваше, че ще помисли по моя въпрос. Сестра ми все го причакваше в двора, а той все продължаваше да мисли. Тя много се ядосваше. Какво пък толкова, мърмореше тя, но упорита, такава си беше, не се отказа да го преследва. Карахме се, понякога и се сбивахме, защото ѝ крадах роклите, докато беше на лекции. Сега обаче взе ролята на моя покровителка. И ето радост. Прибира се един ден другарят Чолаков от работа и ми подава една бележчица, нещо като половин страница. Чак не вярвах на очите си. Отгоре изписано с големи букви „Отечествен фронт“ и после „Мария... произход работнически... баща починал“. Държах листчето и не вярвах на очите си, това ли бил той най-важният от всички документи, имаше печат със сърп и чук и подпис ... Делчо Чолаков. И до днеска му благодаря, дано бог да му е простил всички грехове, иначе сигурно още гори в ада за онези другите, дето натири от София.

Надиплих всички документи и ги отнесох в Министерството на просветата. Мама все още нищо не знаеше за моите намерения. Зачаках отговор, а това беше мъчително дълго. Сигурно не беше лесна работа да се подберат „първите“. Врагът дебнеше, можеше да вкара някое свое изродено зрънце в това не какво и да е училище.

Дойде и новата 1950 година. Всеки ден след училище се впусках тичешком до министерството на площад „Славейков“. На връщане с увиснал нос едва влачех крака по Редута и си мислех дали пък това училище не е започнало, дали пък не са ме приели и не ми казват, че коя бях аз... Това

листче, че баща ми е бил работник? Не знаех, бил ли е, не е ли бил, ама другарят Чолаков си знаеше работата. Явно, че трябваше да е работник. И отново усещах студената влага и пушека на печката, която трябваше да разпалвам всеки ден и надеждата, която почваше да се смалява и да мъждука едва-едва. Вечер заспивах и все си мислех, че ако баща ми беше станал партизанин, сега щеше да е като другаря Чолаков и нямаше да живееме в пералнята на немците, а той си умря и сега върви разказвай кой е той? А аз със сигурност приличах на него, как иначе щях да се хвана за една изрезка от вестник и да хукна след вятъра.

– Мамо, бил ли е тате работник? – попитах я веднъж.

Тя ме погледна и повдигна вежди, сякаш се чудеше какво да ми каже.

РЕТРОСПЕКЦИЯ

*За мъртвите вместо паметник
с обич и признателност*

Баща ми Васил Бъчваров
(1896–1943 г.)

Чудак бил баща ми Васил. Сигурно приличам на него. Какво ли не му идвало на ум, възпламенявал се и все търсел да захване нещо ново и по-интересно от днешното. Сякаш му се искало светът да се променя ежедневно и в него хората да създават своите радости. Веселяк по природа, гледал на живота с оптимизъм. Занимавал се с търговия, къде на дребно, къде по на едро. Основно се занимавал с политика. От

джоба му прегънат стърчал винаги вестник. Роден в Северна Добруджа, не забравял, че от единия до другия ѝ край цяла Добруджа е българска. Мило и драго давал за България, от където бяха корените му, а те тръгвали от малкото селце Медвен, сгушено в Балкана, където се беше родил и оня голям българин Захарий Стоянов, станал по-късно апостол на свободата. Към подвизите от миналото до баща ми долетяло и ехото на Бузлуджа, което съвсем го зашеметило. То били

Сестра ми Виктория-Мария,
Констанца 1938

Моята родна къща
в Текиргьол

Моят дядо Георге
Джорджеску, роден през
1874 г. в Мангалия

събрания, акции, а една книга за Сталин, с образа му на смачканата корица, се пазеше като съкровище, където ние, там и тя, криехме я в бараката далеч от чужди погледи.

Когато съм се родила, баща ми имал бакалница в градчето Текиргьол. Там се беше родил той през 1896 г., а и ние със сестра ми. Малко курортно селище в Северна Добруджа, прочуто с лековито сярно езеро. От тук останало и името му още от турско. Идваха хора откъде ли не. И до днес си спомням как се въргаляха в черната кал като малачета. Лекуваха болните си кокали. Едни си мажеха и лицата, а примижалите им очи се криеха от знойното слънце.

Още в далечното минало в градчето се вдигали големи дълги къщи, та да побират по много курортисти. Черната кал все повече се превръщала в черно злато. Строяли се и хотелчета, та даже имало германско присъствие с хотела на строителния инженер Хайнрих Щамлер.

Майка ми Елена (седнала)
и лелите ми

Лятото на 1933. Любопитно разглеждам една снимка, където цялото семейство сме се подредили пред бакалницата на баща ми. На фасадата се вижда ясно метла, значи по това време е продавал и метли. Маминка, една такава горда и властна свекърва, ме държи в скута си. Майка ми в лятна копринена рокля с апликации се кипри като съпруга на бакалина, а сестра ми, като че ли издърпана от игра, стиска в ръце малка гумена топка. Най-отзад като закрилник е баща ми в бяла работна риза и засукани ръкави. Всички сме засмени, доволни и най-вече с излъчване на градски еснафлък в семеен план.

Растях сред детски лудории, смях и безгрижие. Явно на баща ми му беше попотръгнало.

На друга снимка сестра ми. Отзад е изписано: „Виктория-Мария 1938“. Облечена е в бяла рокля с моряшка яка

Баба ми Мария, дядо ми Георги
и леля Бонка в средата

и с часовник на ръката. Гледам я и ще се спугам от смях. Спомням си как петнадесет години по-късно, вече в България, млада ентузиастка, осъдва по партийни събрания и ще е просто Виктория без Мария. Асистентка по политическа икономия, по липса на ръчен часовник ще носи в чантата си стар будилник за ориентир и ще се ужасява при мисълта, че случайно може да се развъни и ще стане за смях пред студентите.

Сватбена снимка
на майка ми
и баща ми.
Мангалия, 1925 г.

Учеше в Констанца, в някакво елитно училище с изучаване на френски, за което майка ми много държеше и настояваше да учим не къде да е, а именно в Констанца. Там по това време се оформяше местната буржоазия, пръкнала най-вече от чифлиците, откъдето беше половината ни род.

Майка ми беше градска жена. В един документ на дядо ми, пише: „Георге Джорджеску, роден 1874 в град Мангалия, професия „функционарио“. Значи чиновник, страшен дядо съм имала. Като го гледам на снимката, балканска мешавица, но един такъв хубавец, с брада, с костюм, с черна риза и вратовръзка. Бил е в траур поради смъртта на баба ми, починала на 23 години от скарлатина.

Родната къща на майка ми в Мангалия

Поизучил дъщерите в местното школо, купил им и шевна машина „Сингер“ и ги изпратил при една кокона, знатна дама, да учат бродерия, та да знаят как се редят и красят къщи. И досега си спомням как майка ми застилаше леглата ни с колосани чаршафи и бели като сняг избродирани възглавници. Осигурил им и имот, и хубави парцели край морето и зестра, както се полагало на един „функционарио“. На празненствата водил майка ми на бал и танцували според нея „кадрил“? По-късно, като се омъжила за баща ми, ходели пък по гости в Констанца при вуйчовците. Спомням си как танцуваха. Много смешно. Не е било вече „кадрил“, а нещо по-модерно. Хващаха се за ръце, премятаха ту единия, ту другия крак и пееха: „хорсе, хорсе всеки знай, трябва днес да се играй...“, а ние, децата, се бутяхме в краката им.

Баща ми, развихрил се в търговията, стигна и до голям ресторант, с много маси, със сервитьори, нещо, което сестра ми криеше като позор. За една ремсистка баща кръч-

Активисти на Добруджанската революционна организация.
В средата – баща ми

мар беше доста компрометиращо, можеше и да я изключат. Добре, че другарят Чолаков не научи това. И търговците минаваха за изедници на народа, да не говорим за кръчмарите, като поповете. В Текиргьол, където бях родена, имахме голяма къща, строена като за курортисти с 12 стаи. Но и до днес си спомням как един ден майка ми, бяла като платно, трепереща, дойде в ресторанта и само каза: „Василе, дойдох.“ Ипотеката изяде всичко, а майка ми не спираше да кълне, кълнеше комунистите. Вместо да си изплаща кредита за ресторанта, баща ми хранел работниците на вересия, подпомагал ги другарски по заръка на партията, защото чорбаджиите не им плащали. ДРО, създадена пак от ехото на Бузлуджа, за баща ми станала нещо като пътеводител.

– Залепиха се за него като кърлежи и не го пущаха – все им трябваша пари, – разказваше майка ми, – политика, ама и тя ставаше с пари, купуваха пушки, беше домъкнал едни и в къщи.

Така в партийни изнудвания за организиране на бойни групи и недомислени работи лека-полека се стопили и къщата, и целият имот по крайбрежието на Мангалия от дядото „функционарио“. Майка ми все се сърдела, че децата ще останат без имот, а татко отговарял: „Те ще живеят при комунизма, не бой се, няма да им трябва имот.“ Много по-късно слатинската врачка ще ми каже: „... ама баща ти не ви е оставил и една керемида.“ Това аз знаех по добре от нея. Не му се сърдя. беше ми оставил повече от една керемида, от онези, невидимите.

Семейна снимка. Текиргьол 1933

Преживяхме и освобождението на Южна Добруджа и на следващата година, през лятото на 1941, баща ми възторжено ни доведе от Добрич в София. Войната беше в разгара си и кепенците на магазините все повече се затваряха. Отвори бакалница на ъгъла на ул. „Цар Борис“ и ул. „Тунджа“ зад Втора мъжка гимназия. Опитите му да захване нещо от търговията се оказаха абсурдни.

До магазина на баща ми имаше един чичо Крум. Спомням си го един съсухрен и сърдит, с полепнали от грес ръце. Поправяше велосипеди. Мазето им беше общо и вечер там

Великден в чифлика на леля Бонка. Село Аджиджа, Констанца. 1938 г.

се затваряха да слушат радио.

Майка ми пак роптаеше, а баща ми, спомням си, за-
смян все казваше:

– Не бой се, идват... руснаците ще победят и ще дойде
комунизмът. Всеки път, когато идваше от чичо Крум, казва-
ше на майка ми „не бой се“ и сякаш още чувам възторжения
му глас, изпълнен с вяра. Сигурно и в мене беше попаднало
едно мъничко зрънце от това село Медвен.

По-късно чичо Крум замина на фронта и там го убиха.
Баща ми затвори бакалницата и започна работа на Сточна
гара. Някой го беше отпратил. Защо пък точно там, не зна-
ехме, но се досещахме и вярвахме, че е за добро. Тук наис-
тина станал работник, но не за дълго. Веднъж вкъщи дойде
една жена, била е сестрата на чичо Крум, а мъжът ѝ парти-
занин, Боян Българанов. Как се бяха открили? Комунисти,

като краставите магарета все се подушваха. Остави въщи плетена кошница, отгоре с капаци, заключени с катинар. Видя ми се много интересно и един ден поповдигнах края на единия капак. Ръката ми измъкна шепа сушени сливи, много ми харесаха. Не казах никому но всеки ден щом ме подгони глада, скришом бърках в кошницата и все се заричах, че няма повече да го правя. Но ето че жената се появи, тръгнах да бягам, но тя ме хвана, раздруса ме, отсече, че съм крадла и много ми се накара. Оказа се, че под сливите е имало и нещо друго. Добре, че не бях стигнала до дъното.

Скоро след това баща ми почина. Чужд на полето, той гледаше към големия град, за да продължи онова, в което се беше вкопчил и в което вярваше, но силите не му издържах. Беше пролетта на 1943 г. Един ден се закашля и дъното на големия бял леген се покри с кръв. Майка ми, също бяла като платно, почисти лицето му, даде му да пийне вода, за да облекчи кашлицата и го заведе в Александровската болницата. Повече не го видяхме. Отиде си 45-годишен. Не дочака комунизма, в който толкова много вярваше, че ще ощастливи България и заради който не пожали имот и пари, та ни подхвърли като на жертвена клода без хляб, без покрив над главите. Остави ни като обрулени листа. На погребението бяхме сами. Пуснаха ковчега, но той стърчеше нагоре и гробът не можеше да го поеме. Гледахме ужасени. Гробът се оказа малък. Стисках ръката на сестра ми. Майка ми изхриптя: „Василе, Василе...“ и припадна. Сякаш искаше да каже: „Ето ти родината, в нея ти нямаш място и за гроб.“

На другия ден майка ми сплете косите, нагласи в плитките двете бели панделки и ме изпрати на училище. Седнах на чина си и не станах. Вече нямах баща. Мълчах. Изпитвах чувство на страх и безпомощност, усещах липсата на закрила, която дълго след това щеше да ме преследва и която трябваше да изграждам в самозащита.

На деветия ден след погребението у нас влезе крадец и

Йордана и Димитър Кудеви с внуци Росица и Победа.
Чифликчий с 6000 дка земя, Каварна

ни обра. Това майка ми нарече втора смърт. Задигнал беше дрехите ни и балтона на баща ми, от който майка ми искаше да ушие зимно палто на сестра ми. Оголяхме и физически. Сестра ми изкара зимата по ученическа престилка. Снегът я мокреше, но категорично не прие предложението на класната си да ѝ даде от онези червени книжки, за да ползва привилегии по бедност. Не прие и предложенията на съседските момичета да я направят бранничка, та да я облекат в униформени дрехи и да не мръзне. Живееха насреща ни, на улица „Тунджа“ бащите им понякога се явяваха с цилиндри на главите и бързаха, вероятно за царските приеми. Сестра ми не ги обичаше, едва 16-годишна вече беше оформила в наследство понятието за класова омраза. Как ли не я кандърдисвах, исках да ги запозная, много ми харесвах тези какички, бяха едни такива спретнати, възпитани и все ми се

Семейна снимка, София 1942 г.

усмихваха. Понякога ми даваха и бонбони.

Всичко падна на майка ми. Вдовица на 38 години. Къща под наем, недоимък, бомби, глад. Дневната дажба на хляб – 150 г., и това беше всичко. Тайно посягах към филията на сестра ми или почвах да ѝ разказвам някаква гнусотия, защото знаех, че тя ще се разплаче и ще стане сърдита от масата. Майка ми гълчеше:

– Стига, остави я да се нахрани.

А после много често ми казваше:

– Ти не порасна, защото много гладува. – А аз и до днес си мисля за разкъсаното ѝ от мъка сърце, когато е лягала вечер с болката, че отново съм заспала гладна.

От Добруджа пристигаха от време на време колети.

Горката Еленка, какво ли прави в София, сам-сама с тези две дечица.

Братовчедките не я забравяха. Когато научиха, че баща ми е починал, събраха пари. Такива са добруджанци-

те, жалостиви и щедри хора. Пращаха и по една торба брашънце. В нея винаги имаше разни работи, а най-вече яйца. Знаехме си. Запрятахме ръкави и ги откривахме с радост едно по едно. А майка ми благодареше на господ, че все пак не беше останала съвсем сама. Някой там, макар и далече, се сещаше за нея

Сестра ми продължаваше да учи в единствената по това време Търговска гимназия в кв. „Лозенец“, в която баща ми приживе я беше записал. Можехме да заминем при роднините. Чифликът на леля Бонка изхранваше кого ли не, там гладни нямаше, но за майка ми училището беше над всичко. Глад, студ, бомби, но стояхме в София и изтърпявахме ужасите на войната. Аз учех в столичното училище „И. Н. Денкооглу“. Беше добро училище, имаше библиотека. Всеки ден си взимах по една книжка и още по пътя я зачитах. Нямаше трамвай и коли, вървах по ларгото на бул. „Царица Йоанна“ към ул. „Тунджа“, където живеехме, и удрях глава в диреците, често ми се случваше, зачетена в „Ян Бибиян“ или „Конникът без глава“, но продължавах. Това щеше да ми се случва от тук нататък и в живота, ще чупя глава, ще гълтам сълзите си, ще се сещам за она леген с бялото дъно, залято с кръвта на баща ми, ще чувам гласа му: „не бой се“ и ще крещя: „Баща – работник на Сточна гара, умира с кървящ бял дроб.“ Звучеше героично, а всъщност беше тъжно. Това, уви, от тук нататък щеше да е моят атестат, моята гордост. Атестат, превърнал се в достойнство, който щях да размахвам и да крещя с пълно гърло, за да намеря полагащото ми се място във времето на победилата работническа класа, за което баща ми умря с отворени очи.

София, 10-и януари 1944 г.

Майка ми Елена

Всяка сутрин мама излизаше да търси работа. Обикаляше къде ли не, за да изкара някой лев. Връщаше се отчаяна, от никъде нищо, беше война. А тя знаеше само да бродира фина бяла бродерия, която грееше върху коприненото бельо на госпожите. Но ето че и те точно сега не се нуждаеха от тази красота.

Бях на 11 години. Докато чаках майка си да се върне, взех, че се разпъргавих. Знаех, че ще се прибере замръзнала, изморена и с онова унило лице, по което беше изписана една и съща истина: „няма работа“. Искях да я зарадвам. Изчистих и дори сготвих. От дете обичам да готвя. Печката забумтя, сложих тенджерата с фасулец и зачаках. Прибра се и още от вратата ми се усмихна, но в угасналия ѝ поглед разбрах, че и днес не е намерила работа. След нея дойде и сестра ми. Премръзнала, хвърли чантата и разпери длани над печката. Топлината и домашният уют сякаш ни откъснаха от несполуките, но поредната сирена не закъсна. Тя започна, както винаги, още с първите звуци страховито, виеше и процепваше въздуха натрапчиво. Спогледахме се и с надеждата, че и този път ще се разминем с бомбите, се заколебахме, да бягаме ли или не. Вървахме назад напред, но страхът надви над желанието ни да останем на топло и избягахме.

Обикновено се криехме в подземията на Втора мъжка гимназия, срещу казармите на тогавашния Шести артилерийски полк (днешния НДК). Явно точно той беше на прицел,

но откъде можехме да знаем? Този път се свряхме набързо в мазето на една от насрещните сгради на Александровската болница. Бяхме закъснели и едва предварихме бомбите. Тълпата от хора беше изпълнила цялото пространство на недостроената сграда, а въздухът, влажен и тежък, сякаш още малко и щеше да свърши. Бомбите изсвистяваха и ни заглушаваха. Вкопчени едни в други, чувахме как бетонната плоча над главите ни се пропуква. Писъци, детски плач, грохот се сливаха в едно. Потече мазилка над сестра ми и майка ми в ужас я задърпа към себе си. Очаквахме края. Едно страдащо „оле-е-лее“ се блъскаше в бетонните стени. Всички се кръстеха и молеха: „Боже опази!“ Сега наистина само той, господ, можеше да ни спаси. Треперех и се притисках към мама. Продължи дълго, много дълго.

Като в някакъв антракт между живота и смъртта ни прехвърлиха в гимназията. Мястото било минирано. Оцеляхме. Януарското слънце някъде далече зад облаците сякаш се мъчеше да пробие пушилката. Хората се разпръснаха, всеки към дома си, ние също. Бяхме оцелели, но само ние. Къщата наполовина я нямаше. Имаше само срутен покрив, всичко останало беше под него, и бобът, който с толкова желание бях сготвила, за да зарадвам мама, и топлинката на скромния ни дом.

Януарският ден все повече се смаляваше. Зима, студено, а ние на улицата. Нямахме нито близки, нито роднини. Стояхме пред срутените стени и мълчахме. Смрачаваше се и нищо не ни подсказваше накъде да поемем. Майка ми, помня, и този път не заплака, нито се завайка. В най-трудните моменти често я чувах да казва на себе си „кураж“. Сигурно и тогава е повтаряла същото.

Добри хора ни прибраха. Сестра ми се сети за своя съученичка, която живееше наблизко до нас, до църквата „Св. Георги“ на бул. „Патриарх Евтимий“. Вечерта пак завиха сирени и заплюсяха бомби. Добре че бяхме легнали облечени.

Едва намерих обувките в тъмното и пак закъсняхме. Заспукахме се бързо по стълбището към мазето и изведнъж бяла светлина ни ослепи, църквата и всичко наоколо блесна като сред бял ден. Приклекнахме в очакване на поредната бомба. Падна съвсем наблизко. Отново ни се размина и успяхме да влезем в мазето. Наметнали палта и одеяла, лицата на хората като восъчни фигури потъваха в бледата светлинка на някакво фенерче. Навън бумтежите на спираха. Отново този злокобен тътнеж, който ме ужасяваше и който преди часове през деня бях вече преживяла. Не, не можех повече. Запуших уши с ръце и сложих глава в скута на майка си, плачех и се молах да умра, но да не чувам повече никога бомбите.

На сутринта погледнах през прозореца. Върволица от хора без начало и край се изтегляше към гарата. Улица „Цар Самуил“, заснежена в януарското утро, като придошла река, влачеше в бързея си одеяла, черги, кошници, колички, шейни и пружини с дюшеци и юргани. Софиянци напускаха домовете си.

Тръгнахме към полусрутената ни къща да търсим одеяла. Аз се влачех отзад, но когато прекосихме градинката на църквата, на отсрещния ъгъл се спрях пред познатата ми до болка витрина. Винаги беше отрупана с какви ли не играчки, гледах ги, радвах им се, а сега едва се подаваха под изпочупените стъкла. От падналата върху тях елха, в украсата ѝ се подаваше едно бяло пухкаво кученце, засмяно, с червено езиче, сякаш се молеше някой да го вземе. Така ми се искаше да го спася, пък и толкова отдавна няхах играчки. Проврях ръката си през металната решетка, но когато го дръпнах, то се оказа вързано за цялата елха. Оставих го самотно в прахоляка, на ъгъла на бул. „Патриарх Евтимий“ и улица „Цар Борис“.

Същата вечер поехме към гарата. Натоварени в конски вагони, софиянци бягаха от бомбите. По гарите ни причакваха бранници с червен кръст на ръцете. Даваха ни топъл чай.

Бяхме дошли в София сякаш да погребем баща ми, който сигурно би бил щастлив, ако не за друго, затова, че си е оставил костите в България. И още, за да потъваме в глад и мизерия, да преживеем най-голямата бомбардировка, а сега, след три години, напускахме София, за да се върнем отново в Добрич при роднините.

Бяха българи от векове и, както казва Захари Стоянов, котленци, скотовъди от старо време, си намерили леснина и населили равната Добруджа от времето на турското нашествие. Тук пуснали корени, работели земята, отглеждали добитък, градили къщи, родили много деца българчета, така до подписването на Крайовската спогодба от есента на 1940-а, с която румънските власти отнели правата на българите от Северна Добруджа да живеят на родната си земя и ги принудили да я напуснат. Можели и да останат, но само ако вземат румънско поданство. Не приели, и 67 000 добруджанци тръгнали към освободената Южна Добруджа. Българи от векове, загърбили всичко, което градили цял живот, оставили къщи със слънчеви дворове, огласени от животинки, ниви, засети със зърно, и поели към корените си. По прашните друмища на Добруджа тръгнали кервани от хора и добитък. Старци и животни измирали по пътя от жажда и умора. Спогодбата компенсирала имуществата, но не в полза на българите. В замяна на големите си къщи от север, на юг получавали колиби и обори. Румънците, които неохотно се разделяли с Южна Добруджа, издевателствали над българите, насилвали ги да напуснат в срок, даже за денонощие. Така добруджанци се преселили, за да започнат отначало. Бяха силни хора. Някаква смесица се беше получила в тях, носеха в себе си корена на суровия Балкан, широтата на полето и издръжливостта на селянина. Изораха и посяха нивята, дигнаха нови къщи и заживяха с надеждата за богат урожай и спокойни дни.

„ДАВАЙ, ДАВАЙ“

Беше все още война, но в Добрич се живееше спокойно. Ходех на училище и радвах майка си с отличен успех. Когато пролетният срок свърши и видях бележника си с шестици от горе до долу, грабнах го и побягнах. Най-близо до училището живееше леля Еленка. Още с влизането разтворих бележника и го сложих на масата: „Браво, чоджум, браво къзъм, браво, чедо“ – занарежда тя, целуна ме, а после тупна една пара отгоре. Продължих по целия добруджански род. Добре познавах тяхната щедрост. Не само ме черпеха с бяло сладко, ами слагаха и по някоя пара на бележника отгоре, та нали точно за това бях предприела тази обиколка.

Живеехме при леля Марийка, братовчедка на майка ми, в края на града до една маслобойна. Цял ден с децата се въртяхме край тази маслобойна Изсипваха слънчогледа в нещо като голяма фуния, а после изтичаше обелен по един улей. Блещехме се насреща и току ни дадат по някоя шепя да си хапнем. С братовчедката Донка играехме на дама и на всички детски игри. На краката ѝ едни обувки, кафяви и лъскави, с връзки високо над глезена. Баща ѝ, свако ми Васьо, беше главен счетоводител на земеделската кооперация и го возеха с файтон. Тези обувки се превърнаха в моя мечта, но нали си нямах баща, нямаше кой да ми ги купи. След години, когато имах избор, не можах да намеря такива, та да ми мине меракът. Гледах, избирах, и досега ми се струва, че онези обувки бяха единствени и неповторими.

Един цял ден бъркахме кал, уж хляб, после го наслагахме в разни кутийки и ги подредихме да съхнат на слънце. Докато чакахме да изсъхнат, леля ни даде купоните за хляб и ни изпрати до фурната. Вървахме, подскачахме на един крак, прибягвахме от тротоар на тротоар, но когато стигнахме до фурната, купоните ги нямаше. Тръгнахме обратно

да ги търсим. Взирахме се във всеки боклук, пак се връщаме, но от купоните нито следа. Прибрахме се разревани и омърлушени. Аз разклатих празната торба и обяснението беше без думи.

– Сега ще си ядете от вашия хляб, онзи във ваксените кутии, – нареждаше леля Марийка и, за да прикрие смеха си, обърна се с лице към мама, а тя се разкрещя, изкара ме виновна като по-голяма.

Хлябът тук стигаше. Леля Бонка, сестра на моята баба и майка на леля Марийка, която ни беше прибрала, работваше с четиримата си сина 600 хектара земя в село Соколово. В чифлика имаше всичко, и то по много, машини, трактори, та даже и лека кола. Войната не свършваше, но земята раждаше и леля Бонка с добро сърце хранеше всички. При нея нямаше гладни, ратаи и чифликчий ядяха един хляб. Наобиколена от цяла сюрня деца, бъркаше в бездънните си джобове, раздаваше ни кога бонбони, кога парички и сякаш още чувам това нейно майчинско „къзъм“, съчетало най-доброто от детския ми спомен. Рано беше останала вдовица, но господ я беше дарил с шест деца, със сили, и тя живя дълго. В края на живота си, на преклонна възраст преживя и колективизацията и, не разбрала какво точно се е случило, ще каже: „Земя не се дава, къзъм, нея нито огън я гори, нито вода я отнася.“

Същото това лято друг един братовчед на мама, вуйчо Стефан, ме взема на село в неговото стопанство до румънската граница. Нали бях сираче, отглеждаха ме кой как може. Къщата беше хубава добруджанска – голяма, стъпила на широко, на един кат. На влизане антре със закачалка, закована за стената с позлатени орнаменти и голямо огледало по средата. После стаи, много стаи, за много хора. Настаниха ме в една малка стаичка с легло в бели чаршафи и бяла възглавница. И до днес си спомням тази искряща белота, тази изящност, която помнех от ранното детство и която войната

постепенно изтриваше от съзнанието ми. До голямата къща имаше още една по-малка с голяма кухня, обширна, с печка, бакърени котли, тави, синии. В тях се печеше баница, вита, тънкоточена и най-вече „кавърма“, добруджанска баница, надиплена на плисенца, натъкмена с масло и залята с много яйца и каймак. Кавърмата я ядохме с мед. В двора, целият в калдъръм, имаше кладенец. Като вадеха вода, той скърцаше монотонно, сякаш пъшкеше под тежестта на преливащата с вода кофа. Братовчед ми Стоян, голямо момче, важно разхождаше един кон. Ту галопираше в прахоляците, ту бавно обикаляше край къщи. Много ревниво го гледах. Така ми се искаше да го възседна това конче, като гледах, мислех, че е лесна работа.

– Научи ме да яздя, – примолех се един ден

Не ми отказа и започнахме. Първият ден едва се задържах на коня, без всякаква опора, като катуна отгоре, мислех, че ще тупна под краката му. Разтреперих се от страх. Не знаех за какво да се хвана, за гривата на коня или за врата му. Оказа се че не било толкова лесно, уплаших се, но не се отказах. Вторият ден беше по-успешен, докато най-сетне стигнах до желания галоп и важно се демонстрирах в прахоляците пред селските деца. Нямаше момиче в това село да язди кон, но аз пък бях софийнка. Това беше първото ми спортно занимание, което така и не можах да продължа.

Една вечер вуйчо Стефан се прибра уплашен, сякаш мечка го беше подгонила.

– Идат, викай момичетата и всички бягайте, бягайте в гората – задъхан викаше на жена си.

В олелията разбрах, че руснаците са на границата, но защо трябваше да бягаме. Нещо се мъчех да се сетя за баща ми и за онази книга с образа на добрия чичко Сталин, който щеше да ни спасява, но докато проумея какво става, тръгнах на бегот с останалите към гората. Там имаше много жени, а и конете докараха. Стояхме притаили дъх и никой

не смееше да гъкне, сякаш ей сега ще нахлуят едни такива рунтави, космати руснаци и ще ни изядат. Дълго чакахме, конете изпръхтяваха от време на време, а ние приклезнали тръпнехме от прохладата на септемврийската нощ. По едно време вуйчо дойде.

– Хайде, прибирайте се – издума сърдито и ни поведе към къщи.

Мушнах се под одеялото и заспах. Сутринта разтърках очи и тръгнах да се мия на кладенеца. Дворът беше пълен с „аскер“, така чух, че ги нарекоха. Много аскер. Пояха конете си, леля им беше изнесла бели, големи самуни хляб и ги подканваше да ядат, а те ръфаха нападалите по калдъръма ябълки. Не бяха толкова страшни и не можех да си обясня защо вуйчо Стефан не ги искаше и някак ги гледаше с омраза. Разбрах по-късно. Страхувал се е, че заедно с тях идва комунизмът и ще му вземат земята. Не беше далеч от истината.

Вече не ни беше страх и поляната отново се изпълни с деца. Наблизо минаваше прашен черен път. Откъм едната страна се зададе каруца, от онези добруджанските, сякаш с пеещите колела на Яшар. Теглеха я два впряга лъскави, охранени коне. Вътре мъж и жена, потънали в дебели кожуси, бяха потеглили нанякъде. Мъжът държеше здраво юздите на конете и сигурно щеше да ги подкара по-бързо, но насреща им се зададоха двама руски войници. Бяха препасани с какво ли не, а на гърбовете им пушки. Напредваха бавно, възседнали два дръгливи, много слаби коня. Когато приближиха, слязоха от конете и застанаха пред каруцата. Мъжът дръпна поводата и докато се готвеше да слезе, руснаците извикаха:

– Давай, давай – и почнаха да разпрягат конете от каруцата. Мъжът, стъписан, някак с увиснали ръце, стоеше и гледаше. Руснаците обзидиха охранените му два коня и изчезнаха бързо в прахоляка, а тяхното „давай, давай“ сякаш

тръгна след тях като някаква прокоба, за да ни залее и отнесе нанякъде. Човекът се залюля, като че ли ще падне, после полека лека стъпи на краката си, впрегна двете хърби и едно немощно „дий“ се изтръгна от гърлото му. Каруцата бавно потегли, колелетата вече не пееха, а жената, скрила глава в забрадката, тихо хлипаше. Два дни по-късно щеше да бъде 9 септември и това същото „давай, давай“ оттук нататък щеше да ехти, да ни залива и да ни дави в мътните води на времето. Едни ще нарекат това време златно, за други ще е глътка въздух, за трети нещастие.

ЕСЕНТА НА 1945 Г.

Влакът отново ни връщаше в Румъния. След всичко претеглено, майка ми реши да се върне в родния си град Мангалия, където единствената ѝ сестра ни очакваше. Войната беше отминала. В параден марш руските воители бяха хвърлили знамената на Райха, за да отбележат победата, а България отваряше нова страница в измъчената си история. В това време на възбуда на никого не му беше до нас и по искане на майка ми веднага, с едно зачеркване, ни освободиха от българското поданство. На кого пък бяхме потрябвали, не бяхме вече българи, и в очакване на румънското поданство заминахме при леля, а сестра ми остана в София да завърши образованието си в своята елитна търговска гимназия.

Войната беше обрала всичко, но леля все успяваше вкусничко да ни нахрани. Не пропускаше пазарния ден и току донесе някоя кокошка или бучка сирене и топка прясно масло. Вероятно „малаят“ (царевичното брашно) в Добруджа никога не свършваше, та даже и след войната. На печката имаше тенджерата с вода. Винаги стоеше там. Беше специална тенджерата със заоблено дъно, отвън черна, а отвътре калайди-

сана до блясък. Наближи ли време за ядене, леля изсипваше в нея една купа с царевично брашно. Обхванато от горещата вода, то ставаше някак на топка. Тогава тя взимаше точилката и я пробиваше на три места. Изчакваше докато всички се приберат, кой от училище, кой от работа, а в това време дупките тихо клокочеха като гейзери. Тогава леля започваше да бърка енергично, а царевичната топка започваше да пухти, сякаш оживяваше и хоп, леля я изсипваше в средата на масата върху един голям поднос. До това време всеки от насядалите около софрата си приготвяше чинията с натрошено сирене и масълце или с разни други предпочитани неща.

Времето минаваше, тримесечната ни виза отново изтичаше, а румънските власти си мълчаха по въпроса за поданството ни. Леля ходеше всеки ден в полицията и успокояваше мама, че всичко ще се уреди. Живеехме в очакване. Братовчед ми, весел и шумен, се връщаше от училище, хвърляше чантата, а леля все му се караше. Като се нахраним, сядаше до него и започваха да учат, да пишат домашни, а после го изпитваше. Седях край тях, а на мен ми беше мъчно за моето българско училище, което бях изоставила. Леля ме учеше на румънско четмо и ме подготвяше за училище, но тук не ме приемаха, нали не бях румънка. Не бях вече и българка. Така, увиснала между земята и небето, изпуснах учебната година. Това ме потискаше, но в играта децата обикновено забравят своята мъка, за да се сетят за нея, когато останат сами или преди да заспят.

Една вечер, както често се случва в провинциалния градец, надойдоха лели и братовчеди. В такива случаи вуйчо ми Георги, морски капитан, ставаше център. Наобикаляхме го и не изпускахме нито една негова дума. В съзнанието ми той беше нещо и като фокусник. Как го правеше не знам, но една вечер издаде някаква команда, накара ни да се оттеглим от масата и тя от единия край се подигна, тупна, после и от другия край същото.

– Той е спиритист – казваше майка ми, – може да вика и духове.

С отворени уста слушахме разказите му на живот и смърт в бурното море, за битките му с пирати, та даже с великани, които изскачаха от водата, готови да погълнат целия кораб. Разказваше какво ли не, за Киркор, който слъгва, за Моше страхливеца... За всеки знаеше по някоя смешка. Тази вечер не пропусна българите и занарежда, като не откъсваше поглед от мен:

– По железопътната линия тръгнал влак, а отпред на локомотива светели два големи фара като очи на голямо животно. Машината пуфтяла яростно и бълвала от комина си огън и дим. Така преминавал влакът и когато спрял, българинът повлякъл цървулите си и изскочил между релсите. Разтворил бързо-бързо торба с овес и подканил това голямо черно животно: „Хайде, яж, стига муча.“

В стаята прихна обичайният смях, погледнах наоколо – малки и големи се прехласваха и погледите им не ме изпускаха, сякаш бяха ме взели на прицел. Не знаех как да се защита, усетих как очите ми се напълниха със сълзи, скочих бързо и през три стаи се заключих в четвъртата. Тръшнах се на леглото и ревах с глас. Зад заключената врата чувах гласа на леля:

– Не плачи, чедо, отвори, – умоляваше ме тя зад вратата, – това е шега, хайде ела да ядем.

Не исках и да чуя. Нито отворих вратата, нито отидох да ям. Удрых с юмруци с всичка сила по възглавниците, плачех с пълно гърло докато заспах. Това наистина беше шега, но някак не можех да я преглътна. Явно, че първородният произход струеше в кръвта ми и никой с нищо не можеше да го заличи, нито на книга, нито на шега. Потомците, космополити, яхнали ракетите, сигурно ще ми се смеят за това чувство примитивно и демоде, като старите шапки, но това беше нашето време, в което растяхме и знаехме кои сме и откъде сме.

ЗАВРЪЩАНЕТО (ЦИТАДЕЛАТА „РЕДУТА“)

Румънците така и не ни възстановиха поданството и ние трябваше да поемем обратно. Влакът бързо и сигурно ни връщаше с мама към София. Нямаше ги вече бранниците с топлия чай. По гарите сега се вееха червени знамена и плакати – най-вече на Сталин във всичките му образи, с каскет и военна рубашка, в униформа на генералисимус, от която лъха мощ, и навсякъде с бащинска добродушна усмивка. Плакати на вожда Георги Димитров с пионерчетата, плакати на работници, озарени от червената петолъчка, плакати на партизани, победоносно вдигнали пушките.

Приземихме се с няколко торби багаж, за да поемем и ние по новия път. Сестра ми ни посрещна, беше уредила една стаичка на Слатинския редут. Нейна съученичка ни приюти временно, за да ѝ помага в уроците. Стаята беше толкова малка, че едва настанихме две легла от сандъци и печка. Масата качвахме на леглата, за да минаваме към вратата.

Майка ми започна работа в кухнята на текстилна фабрика „България“ в Княжево. Там трябваше да стига в шест, но всеки път закъсняваше, защото даже с първия трамвай в четири и половина от Подуяне не успяваше да стигне навреме в Княжево. Готвачът се карал и все се заканвал, че ще я махне. Мама го ненавиждаше, казваше: „Идиотин, готви мръсно и краде от работниците.“ Прибираше се вечерта, изнемощяла от работа и понякога, увита в салфетка, ми носеше малка мръвчица. Късаше от залька си, за да ме нахрани. Един ден бях толкова гладна, че краката ми омекнаха и ми притъмня. На масата имаше чепка с две зърна грозде и парче хляб. Откъснах едното зърно и го заядох по малко, та да стигне за повечко. Отхапвах от хляба и поглеждах зърното да има за още, но гладът не ми даваше мира. Трябваше да запуша тази дупка в стомаха си, която ме изяждаше отвът-

ре. Изведнъж една идея ме озари и също като онова премръзнало циганче, дето рекло: „чичо, заший ми един балтон на това копче“, бинтовах крака си, грабнах голяма лъжица и куцук-куцук, право при хазайката. Те си имаха някакво село, от където им носеха храна.

– Лельо, дай малко масчица, ожулих си крака и много ме боли.

Тя ме огледа подозрително, огледа и лъжицата, сигурно ѝ се стори голяма, но я взе. Запрегльщах в очакване, но продължавах да охкам, та дано я трогна и напълни хубаво лъжицата. Върна ми я почти празна, на върха ѝ едва се белееше топчица мас. Дълго я размазвах върху хляба, а маста не стигаше и за два залъка.

Слатинският редут по онова време беше нещо като крайт на света. От низината, там, където свършва днес ул. „Оборище“, се издигаше нагоре стръмната улица „Мара Гидик“. Стигнеш ли до най-високото и се запусках надолу, отиваш право в село Слатина, прочуло се на дълъг и шир със своята врачка. Ако се спуснеш пък по посока Витоша, минаваш покрай военните погребни и стигаш до Борисовата градина. В противоположната страна пък е Подуяне. Вгледаш ли се в далечината, виждаш как София се разстила спокойно, чак до кубетата на „Александър Невски“. Тук между цъфнали дървета и облаци от прах се криеха малки схлупени къщурки. Вечер силен глас пронизваше тишината. Албанецът пак минаваше, спираше на най-високото, слаб и прегърбен под тежестта на гюма проточваше глас: „Боза-а-а.“ Поглеждах към майка, но тя пак нямаше пари. Улиците в своята абсолютна асиметричност ту се пресичаха, ту криволичеха и свършваха някъде в трънаците.

В съседство живееше моята приятелка Емилия, или Емичка, както я наричаше майка ѝ леля Райничка, и нейният брат Максим. В дъното на един голям двор, къщата им потъваше под сянката на черничевите дървета. Вътре на една

скована от дълги дъски маса шаваха копринени буби, все още във вид на големи, бели червеи, които леля Райничка отглеждаше. Ние с Емичка ги отрупвахме с листа да ядат до насита и да се увият в хубави големи пашкули. Грижовно бляхме над тях. Емичка нямаше баща. Уж беше умрял, но не съвсем? Останали сами един ден разровихме големия сандък, в който тя подозираше, че се крие тайната. Намерихме една черна рокля с черен воал.

– Значи наистина е умрял, – уверено отсъди тя, но пак не позна. Дезертирал по време на войната, укривал се къде ли не и един ден неочаквано се върна.

Максим не ни обръщаше никакво внимание, все му пречехме. Веднъж решихме да изчистим и подредим къщата, докато го нямаше. И точно когато всички беше сложено на място, той се прибра. Едва не ни наби. Яростен взе първия стол, който му попадна пред очите и го обърна наопаки, после втори, трети. Стаята се изпълни с обърнати столове и събрани черги. Така неразборията беше възстановена. Не си дадохме сметка, че бяхме нарушили „вдъхновението“ на твореца. Беше юноша, но не ходеше на училище, май го бяха изключили. По цял ден четеше. Не излизаше с дни и му носеха томове романи толкова много, че един негов приятел, художникът Павел Гатев, му ги носеше като тухли, в количка за строителни материали. Четеше ги като на състезание. Книгите бяха толкова, колкото и копринените буби, лазещи безчет по масата. Леля Райничка пък работеше в държавната печатница на ул. „Стара планина“ и носеше вкъщи всичко, което излизаше от печат.

Приятелството ми с Емилия продължаваше. Един ден не знам от къде намерих шепа брашно и реших да си направя питка. Омесих я с голям мерак и я занесох на фурната да се опече. Толкова бях щастлива. Питката, голяма колкото геврек, още пареше. Бързах нагоре по баира и ето насреща леля Райничка. И тя бързаше, но надолу за работа.

– Виж каква питка съм направила, – изфуках се аз.

– А, bravo, Марче, bravo – похвали ме тя и докато видя, отнесе половината и побягна надолу. И тя беше гладна.

Емичка минаваше за даровито дете. Леля Райничка обиколи къде ли не, по комитети и министерства и в крайна сметка самият Вълко Червенков, министър-председателят, нареди да ѝ се даде едно пиано. Сложиха го във вестибюла до бубите. Емичка пееше, свиреше, а най-вече танцуваше, наистина даровито дете. Пеенето и свиренето нямаха нищо общо нито с моите уши, нито с моите гласни струни. Ами защо да не опитам и аз с танцуването, помислих си и така замолих леля Райничка да ме води и мене с Емичка на балет. Тя не ми отказа. Майка ми не беше много съгласна, но после склони. Така тръгнах и аз в балетната школа на операта, сегашния Народен театър, при известния педагог Анастас

Танц с балерината Емилия Кирова

Балетна група „Момина сълза“, танц „Тарантела“

Петров, а после при рускинята Александрова. Вечер се връщаме късно от представленията, в които Емичка участваше. Изглеждах всички опери, ту в миманса или зад кулисите, ту някъде из балконите. Страдах с Аида, с Есмералда, Кармен... Емичка имаше участие почти всяка вечер, аз много малко, само веднъж в „Княз Игор“. Тук сред мизерията и недоимъка получих една голяма порция духовна храна, към която бях отворена, но която отрудената ми майка не можеше да ми даде и благодаря на съдбата, че ми изпрати леля Райничка.

В квартала имяхме танцова група. Водеха ни по събрания и вечеринки на ОФ-то, подскачахме в ритъма на казачок или унгарски чардаш. Емичка беше солистката и аз покрай нея танцувах балет, който завършвахме с „мъртва картина“, така ни учеше една другарка от кварталния клуб, нещо като режисьорка. Това значеше да замръзнеш на сцената, докато траят ръкоплясканията. Тази картина се обсъждаше и се репетираше отделно.

Жива картина по време на събрание

Аз като по-яка държах във въздуха Емилия и напрягах мускули да не я изтърва. Слава богу, това никога не се случи, но от всяко дърво свирка не става. Пубертетът все повече ме наливаше и така не успях да стана балерина. Много по късно вече в Ловеч, в гимназията, веднъж на тържество реших да покажа колко съм добра в балета. Награбих един съученик Любо, скалъпих нещо от онова, дето съм гледала зад кулисите и се явихме като танцуващи лебеди. Аз в бяла поличка и дебели крачета, а той слабичък и нежен в тесен черен панталон. Заподскачахме по гуменки на сцената, а в салона вместо овации се разнесе нестихващ смях, но ние смело продължавахме да се въртим и точно когато Любо ме прихвана за кръста и ха да ме поповдигне, завесата се спусна. Директорът, възмутен от голите ми крака, изпратил да ни скрият. Такъв танц не беше се появявал на тази сцена. Но аз го направих. Въпрос на смелост. Съучениците ми и до днес прихват в смях при спомена за моя балет. Той остана емблематичен за мен, сякаш марка „резерве“ с доживотна гаранция.

Лиза и Мария на велосипеди по бул. „Раковски”

Емилия Кирова продължи да танцува и стана прима балерина, а в „Танц със саби“ на Хачатурян остана незаменима. Брат ѝ, Максимилиан Киров, художник и извисен културен деец, отдаде целия си живот на изобразителното изкуство. Получил пълномощията на Людмила Живкова, обиколи Европа, за да събира експонати. Незабравими остават изложбите му с творби на Леонардо, които организира, за да ни обогати с познания, да се възхитим на Мона Лиза, да вникнем в тайнствата на Ръорих и всемогщата природа.

* * *

Родена със стрела и лък или по-точно по вина на този мой зодиакален знак, изгарях от енергия, желаниа и любопитство да надникна навсякъде, да опитам от всичко. Така

бях орисана, със сила да пробивам през глад и немотия и с един луд стремеж да се равнявам по първите. Това ми беше дадено сякаш свише и то остана да ме тегли с невидимите си нишки за добро и зло, през целия ми живот.

Една съученичка, Лиза, имаше колело, но го караше рядко и не с особено голямо желание. Живееше в Подуяне, в кооперацията над последната трамвайна спирка, срещу гарата. Майка ѝ беше германка, женена за българин. По цял ден врънках Лиза да изкара колелото. Карах го като луда или пък взимахме още едно колело под наем и обезателно преминавахме по „Царя“ и „Раковски“. Въртяхме педалите бавно, с вдигнати глави като на парад.

На отсрещния ъгъл живееше пък Елена, друга съученичка, в една голяма жълта къща, построена направо на улицата, без двор, и уж една къща, пък скупчени няколко в една, и с различни входи. Мислех си, колко ли къщи си имат, а пък ние нито една. Много ми беше странна тази Елена, нямаше вид на щастлива, тиха и мълчалива, сякаш нещо несподелено я мъчеше.

– На кого е тази къща? – запитах я един ден.

– На дядо ми.

– А какво работи дядо ти? – продължавах да я разпитвам.

– Рентиер – някак странно отвърна и сви рамене.

Какво ли пък е това „рентиер“ помислих си, ама кимнах с глава, уж го знам, няма да се излагам, я. По-късно дядото изчезна и хубавите очи на Елена, пълни с мъка, гледаха все надолу. И до ден днешен като минавам през „Подуяне“, поглеждам към този ъгъл и се сещам за един български рентиер, от когото не беше останало нищо: нито къщата му, нито самият той, беше изчезнал заедно с времето си. Построил къщи и станал лош, толкова лош, че го отвлекли по лагерите и там си умрял. Сега, половин век по-късно се питам защо добрият дядо трябваше да изчезне. Копяхме, дълбахме уж

нов път и като забуксувахме, взехме, че се върнахме пак там, откъдето беше тръгнал и той. Ако беше поживял, сигурно щеше да построи още някоя къща.

* * *

Зимата с едни шейни кормилачки се спускахме от върха на ул. „Мара Гидик“ чак до ул. „Оборище“. По-опитните завиваха край „Гранитоид“ (бивша немска сграда) и стигаха чак до трамвая на Подуяне. Беше наскоро след войната и от тук не минаваха нито коли, нито автобуси. Случваше се насреща да се изкачва някоя каруца, но с кормилачката успявахме да я заобиколим. Каква пързалка беше тази, такива вече няма. Понякога от Слатинския редут поемахме покрай военните погребени и, тарам-тарам, цяла група деца се озовавахме на ледената пързалка на езерото „Ариана“ в Борисовата градина. И през лятото го правехме, само че тогава взимахме по един комат хляб и прекарвахме цял ден отсреща в градината на Симеончо. Въргаляхме се в пясък, въртяхме се на колела. Така и никога не случихме Симеончо да е там. Понякога го довеждали и тогава раздавали на всички деца бонбони и курабийки. Така се говореше. Зимата се въртяхме край езерото и зяпахме кънкьорите, които под звуците на валс танцуваха по леда. Дълго не проумявах като как мога и аз така да танцувам на леда. Толкова много го желяех, но как можеше да стане това като нямах нито кънки, нито подходящи обувки. Интуицията ме отведе пак при Лиза. Помислих си, че щом има колело, не може немската ѝ майка да я оставила без кънки и не се излъгах. Лиза беше много миличка и добричка. Един ден ми ги изнесе тайно от къщи. Бяха лъскави, чисто нови, с ключе, което затягаше кънките на обувките. По това време имах едни туристически обувки с подметка от дебела автомобилна гума. Майка ми ги беше направила по поръчка. Грабнах аз кънките и право на езе-

рото „Ариана“. То носеше името си от ресторанта, който като остров стърчеше по средата. До ресторанта се стигаше по мост, а под моста летяха кънкьорите от единия до другия край на заледеното езеро. Големи и малки, а най-вече орляк деца, се пързалиха и падаха. Музиката от високоговорителите на ресторанта не спираше, а от време на време някой подвикваше: „Коце, Коце!“ Това беше учителят по кънки. Много слаб и рижав, той държеше по едно дете за ръце, а след него, хванати за якето му, се влачеха още няколко. После се пускаше сам и нагледно изнасяше своя урок. Тръгнах и аз след него. Падах, ставах, но не се отказвах и когато той се откъсваше напред и аз с другите поемах след него и виках, докато той спре и ние, кой паднал, кой прав, в купчина го обграждахме. Пързалката без Коце не беше същата. Всички стъпили на леда се втурваха към него, викаха го от всички страни, а той, успял да се откъсне от начинаещите, политаше с напредналите в стремглави обиколки на цялото езеро или пък спираше в пирует. Ето че не само стъпих на леда, но си намерих и учител, който му плащаше така и не разбрах. Всичко тръгна добре, но един следващ ден, както се пързалих, едната ми кънка отскочи и останах с един крак на леда. Цялата гумена подметка се беше отпрала. Кой да ми каже, че за тези кънки трябва да стабилни обувки с гъонена подметка. На един крак в снега поех обратно към Редута. Преди да вляза, скрих в бараката кънките, за които никой нищо не знаеше. Подскачайки на един крак, разревана влязох въкъщи. Майка ми безпомощно извика и се хвана за главата: „Олеле-ее, сега какво да те правя боса“ и слава богу този път не ме нашамари, а обвини обушаря.

НАЧАЛОТО

*С плетен кош и дочен юрган
към Айфеловата кула*

В един студен януарски ден на 1950-а отново изкачих петте етажа на министерството. Този път тясното каменно стълбище беше препълнено с хора.

– Ха – казах си – сигурно вече... И така беше. Резултатите бяха излезли и тълпа от хора очакваха отговор. Зачаках и аз сред нетърпеливите майки, бащи, баби и дядовци. Някои се опитваха да ме избутат, но аз ревностно пазах своя ред. Най-сетне влязох, един човек държеше в ръцете си голяма папка със списъци. Пред мен имаше още родители. Всеки казваше име. Човекът плъзгаше пръст по списъка и отговаряше: „не е приет“, после пак „не е приет“ и продължаваше „не е приет“. Това отекваше в ушите ми като звук на брадва и боязливо притварях очи. Ето че дойде и моят ред. Човекът ме погледна, а аз онемях. Не смеех да си отворя устата.

– Хайде, момиче – подкани ме той.

Едва набрах сили да си кажа името. Човекът плъзна пръст по списъка, прехвърли един лист, после още един. Прехапах устни и спрях да дишам. Предусещах как всичко, което така силно желяех, ще да изчезне в устата на този човек и изведнъж чух:

– Приета френски език.

Не повярвах. Ръката ми затисна списъка и го зачетох сама, за да се уверя. Човекът ме поогледа. Сред тази тълпа изглежда само аз бях приета. Знаеше си другарят Чолаков работата. Пропускът на ОФ-го нямаше грешка, също като

магия. Беше ме прекарал през брашно сито и най-накрая през иглени уши. Така влязах в редиците на „първите“, както по-късно се нарекохме и дълго вярвахме, че сме първи, а светът започва от нас.

Едва не си останах вкъщи заради един куфар. Добре, че мама, след като ѝ стоварих такава бяла на главата се сети, че в бараката има един плетен кош. Сигурно беше останал от немците. Поизчисти го и занарежда дрехите ми. Събраха някой и друг лев със сестра ми и ми ушиха една вълнена тъмносиня рокля с бяла якичка и копчета до кръста, а полата в клош. Много се харесвах в нея. Това беше за официално, а за останалите дни ученическата престилка. През топлите дни навивах ръкавите, през студените ги пусках. Трябваше да имаме и завивки. Мама си спомни за атлазени-те си юргани, които бяха останали под руините на срутената от бомбардировките къща. И аз си ги спомних, но сега беше купонна система, друго време. Намери от някъде док, в цвят на сиво-синьо, и от него съши юрган. Докът беше тъканта на работните престилки. Така масите демонстрираха под разветите червени знамена своята класова принадлежност. Сигурна съм, че в цялото училище никой нямаше такъв юрган, символ на трудещите се. Криво-ляво ме приготвиха. Кошът се изпълни, едва го отмествах. Сестра ми викна един приятел да помогне до гарата.

– С този кош те изпращам, ама един ден ще шариш по света с кожени куфари. Тогава да не ме забравиш. – Смееше се той, ама и вярваше, че така ще е. Вярвах и аз, че сигурно ще стигна до Айфеловата кула, та макар и с плетен кош.

* * *

Мостът на Колю Фичето и пансионът

Беше студена февруарска нощ. Влакът спря на гара Ловеч и една върволица, безформена и дълга, от около 200 деца, поехме в снега. Всеки тъгреше своя дребен багаж, а по-едрия натовариха в каруци. Сред олющени куфари и денкове се мъдреше и моят кош. Замръзналият сняг скриптеше под краката ми, но вървах напред в куп с всички, шумно и възторжено. Някой се подхлъзваше, падаше и прихвахме в смях, спирахме да отдъхнем и пак поемахме. Тесните калдъръмени улички, оживени от необичайната шумотевица, ни поемаха и водеха към нашето училище. Къщите просветваха под електриката на уличните стълбове, а от комините се стрелкаше бял пушек. Някой извика: „пожар“. Пуснах багажа и любопитно се вторачих. „Пожар“, „пожар“, поеха всички възбудени от неочакваното зрелище, с което ни посрещна Ловеч. Пламъците не стигнаха до небето, нито пък къщата изгоря. Един комин бълваше огън и като факел пронизваше сумрака и това като че ли беше събитието, което отбеляза началото, към което бях тръгнала. Това прехвърлям в спомените си и до днес. Поличба? Питам се половин век по-късно, но за училището, както за жертвите „или добро или нищо“.

Беше ни се паднало да унаследим бившия американски колеж.

С мисионерски ентузиазъм през 1880 година пастор Чалис отбелязал началото на бъдещия американски колеж. Нямамо е нито сграда, нито учители. Пасторът просвещавал своите възпитаници в малки частни къщи.

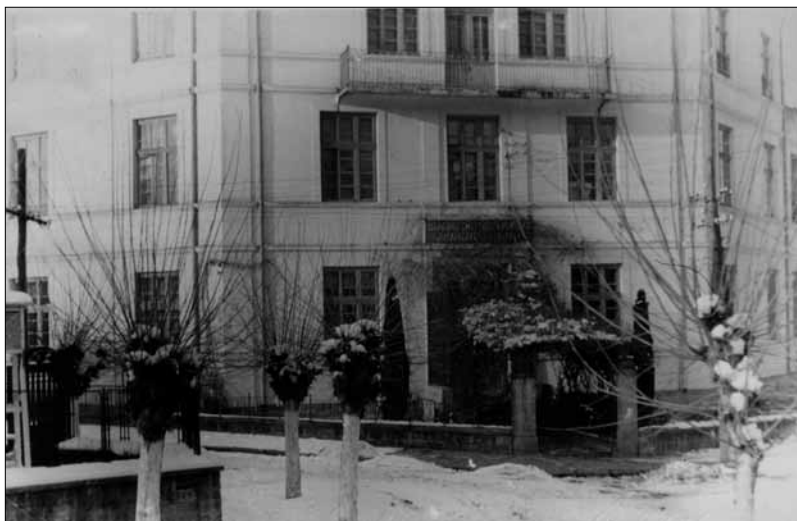
Десет години по-късно пристигнала госпожица Кейт Блекбърн и мисионерското училище на пастор Чалис прераснало в американски колеж. Мисията ѝ на пръв директор била да образува културни и възпитани български момичета, според изискванията на времето. Програмата била светска с изучаване на всички общообразователни предмети и

на религия за смирение и вяра в бог. Имало е и извънкласни занимания според личните желания на девойките като: естетика, музика, театър, танци, бизнес, изучаване на допълнителен чужд език, спорт, ръчен труд, готварство... даже актуална политика с новините на деня. В часовете по ръчен труд изработвали цветя и украшения, а след това продавали с благотворителна цел. В празничните дни минавали през града с бели ръкавици под звука на лъскави фанфари.

15 февруари 1950. Стъпихме тук, на това място да учим също по светска програма и също религия, за да станем образовани и смирени хора, вярващи пак в бог, макар и по-различен. Като в хазарта, едни губят, други печелят. Сега ние бяхме от печелившите. Ще огласяме ловешките улици без лъскави фанфари и бели ръкавици, но мощно с „Интернационала“ и по прозорците едни хора ще ни се усмихват и ще ни се радват, а други, скрити зад пердетата ще стискат зъби и ще процеждат: „Ето ги комунистическите вълчета!“ Така ще ни кръсти радио „Свободна Европа“.

Училище като училище, малко овехтяло, но къде ли по това време имаше нови училища. Руините из страната все още напомняха за наскоро отминалата война и ние бяхме щастливи, озарени от нещо ново, към което трябваше да вървим. И това училище трябваше да ни подкара натам. За това имахме всичко. Класни стаи, театрален салон с пиано и дебела плюшена завеса, гимнастически салон с шведска стена, двор с по две игрища за волейбол и баскетбол, библиотека, та даже и църква с пиано, която никак не ни беше нужна. Тя сега беше преобразена и имаше съвсем друг вид. После ни дойдоха и учители французи, немци, англичани, сред тях и българи. Руснаци нямахме, ако изключим една-две бройки белогвардейци.

Построено на хълм, училището се белееше отдалеч, отпред с каменно стълбище, масивен парапет и голяма

Смесено училище за чужди езици (СУЧЕ)

входна врата, наполовина остъклена. Предишните ги нямаше, сега тук бяхме ние. Училището макар строено като за американски възпитаници, напомняше съвременна сграда, с намеци от миналото. Архитектът вероятно беше повлиян от старинния Ловеч. През улицата пък беше пансионът, обкръжен с желязна ограда, а откъм града основите му обхващаха хълма високо нагоре и свършваха в дебел каменен зид като на сериозен, впечатляващ манастир или нещо подобно на средновековен замък. От него надолу Осъма все течеше, а над него като бяла нишка покритият мост на Кольо Фичето свързваше двата му бряга. Отсреща се издигаше „Стратеш“, хълмът, обсипан с цвят на люляк, „Вароша“ с прихлупени къщици и виещи се лозници, с калдъръмени улички, по които беше кръстосвал самият апостол Левски. А сега тук бяхме ние, хлапетата на бъдещето и аз заедно с тях.

Явно нямаше никакво време за губене. Набързо ни подбраха в два випуска от осми и девети класове и ни под-

караха към хранилище, което ще ни отгледа верни и предани на народната власт. Ще гледаме в небосклона, ще броим звездите и ще подскачаме да ги достигнем. Отскоците ще бъдат различни, кой как може, едни като мен ще скачат със собствени сили, други, добре изтласкани, ще се издигнат високо нагоре.

Френските класове бяха най-големи. Кой тогава ти разбираше от английски. Всеки искаше да учи френски, ами дипломатически, пък и международен. Навсякъде се търкаляше този език, от „мерси“ до надписите по гари и влакове. За мен изучаването му започна с „ne pas se pencher en dehors“, надписът, който предупреждаваше пътниците за опасността да не се навеждат навън. Немските класове пък никак ги нямаше. Как ли не ни кандърдисваха да се прехвърлим в тях, лееха се сълзи и сополи, но не и не. Омразата към немците така ни беше гипсирала, че не ги искахме нито тях, нито езика им. Голяма обработка падна, никой не искаше да чуе за тия чудовища, нали те изтезаваха Зоя Космодемьянская, нали те същите бяха обрекли на смърт Ани Франк, нали те убиваха... Последва голяма обработка и проблемът придоби съвсем друг вид, трябваше да се знае езикът на врага, врагът, който продължаваше да дебне, зъл и яростен. Как иначе щяхме да го победим, ако не знаехме езика му, слабостите му, трябваше да проникнем във всяка фибра на тялото му, да го изучим до мозъка на костите му, та като стане нужда, да го хакнем в гръкляна и да го унищожим. Борбата продължаваше, какво пък трябваше да се назлъндисваме, нали затова бяхме дошли тук да учим за да побеждаваме врага. Пък имаше и Ернст Телман, Клара Цеткин... Те бяха от добрите немци. Така се намериха някои по-самоотвержени и се оформиха две немски паралелки.

ВИСОЧИНАТА

Трябваше да я превземем.

Подготвителен френски 8-ми „А“ – 25 души само момичета, и „Б“ пак толкова, но там и няколко момчета. Аз бях в „А“ и още преди да замина, си казах: „О, кой знае колко Марии ще има и като ще почнат да ми викат Миче, Марийче, Марче... О, не, трябваше нещо с по-френско звучене. Ще тръгна един ден по Шан-з-елизе и току виж някой ми е подвикнал: „Миче!...“ Без такива простотии. Това си го бях наумила още вкъщи, преди да тръгна за Ловеч. По едно време, потънала в гръцката митология, бях решила да съм Мойра, но се отказах пред невъзможността да нося някаква съдбовност. По цял ден наслагвах разни словосъчетания към буквичката „м“, „Мио“, „Моя“, „Миа“... последното ми хареса, но на другия ден го промених в Мая. Дълго ги редувах и накрая реших, че ще бъде Мая. То пак щях да си бъда Мария, за учителите, но за останалите станах Мая, както бях им съобщила. Със сигурност по това време не познавах нито индуската митология нито онова руско стихотворение: „... а малката ми Мая се зове и нека в май...“ В класа се оказахме с пет Стефки и само две Марии, но аз вече се бях прекръстила в Мая, та до днеска... Не знам какво казва Кабалата по този въпрос и с кое име съм щяла да имам по-големи шансове, но сега, отдалечена от онова време, си мисля, че всеки заедно с името си влачи и своя кръст. Добре го понесох и аз, метнат на гърба, ту се впиваше в плътта ми и виех от болка, ту олекваше и ме понасяше лека и безгрижна, обляна в радост и смях, като в цветущия месец май.

След измисленото име трябваше още нещо да подменя, рождената си дата. Не беше от суета. Идеите на майка ми да се върнем отново в Румъния, а и преди това, преселване, бомбардировки, смъртта на баща ми ме отделяха с близо две години и половина от възрастта на съучениците. Дълго

трябваше да обяснявам къде и защо ми се губеха тези години, пък и кой щеше да го разбере, затова се обявих за родена през 1935 и собственооръчно написах новата си рождена дата в най-важния ми личен документ, членската книжка на Димитровския съюз на младежта. Дребна на ръст, недорасла от глад, както майка ми казваше, с две дълги плитки, с рунтави черни вежди, никой не допускаше, че съм по-голяма от останалите. Самата аз забравих за тази моя фалшификация, но след време като всяка лъжа и на тази краката излязоха къси.

Слях се в потока и заживях, както се казваше по това време, колективно и в надпревара за превземане на височината. Имаше такава книга на съветската писателка Илина и още много книги от този род. Те бяха пример за храброст и ежедневни победи или нещо като стимуланти, казано на днешен език. Много ми е трудно да избегна шаблона. Такъв беше калъпът на приказките и на всекидневието ни. Всичко се превръщаше в поход по непроходим рид за превземането му, командата беше напред и после ура. От февруари до юли трябваше да преминем през подготвителния клас, за да усвоим чуждия език и от следващата година да продължим редовното обучение на езика, който сме избрали. История, биология, алгебра... всичко на френски, за другите на английски или на немски.

Денят се раждаше и звънецът го нарязваше на порции. Най-малък беше сутрешният отрязък. Тичаш в умивалнята. Там някой е отишъл преди тебе и това може да е само Румяна Панева. С два пръста мокриш очите, за да прогледнеш. Водата е ледена, но кой пък търси топла. Плискаш с шепи лице и бягаш. Румяна, завързала нощницата с ръкавите на кръста, се обтрива като спартанка. Кожата ѝ, бяла с лунички, става червена като кръв. Лекарска дъщеря. След това през целия ден я виждаш една такава, сресана, стегната като в корсет.

Най-голям беше вечерният отрязък. Той включваше и нощта. След девет възпитателите минаваха, оглеждаха дали всички сме си в леглата. Минава Върбанова и от вратата строго пита колко е часът, отговаряме с лъжа, осем, а тя, без да ни обяснява, загасва лампата, защото десет минава.

И така, „Височината“ беше стоварена пред нас, оставаше да я превземем. Времето все не стигаше, а вечер ни гасяха лампите и не можехме да откраднем и час от нощта. Пансион с режим, по всички правила. Лягах отвита. На разсъмване ми ставаше студено и вместо да се завия, скачах и слизах в мазето да уча в умивалнята. Там лампата светеше цяла нощ, а водата от клозетите, която не спираше да шурти, ми помагаше да не заспя.

Кълвях до посиняване. Всеки ден нови 80 думи плюс френски глаголни времена, които с всеки изминал ден се увеличаваха, за да стигнат до бройката от 24. Едни учеха на фенер по цели нощи, а английският „Б“ клас се хвалеше, че са прекарвали ток в гардероба.

Заниманията, с които допълнително ни омайваха, се наричаха **БГТО**, което значеше – „**Бъди готов за труд и отбрана**“. Врагът дебнеше и ние трябваше да сме готови за отбрана. „Учоргът“, човекът, на когото беше поверена тази отговорна задача, облечен във винтяга от брезентов плат със зеленикав оттенък, наподобяваше образа на политически комисар от партизански отряд. Казваше се Николай, беше млад с перчем от гъста черна коса и явно се вживяваше в героичния образ от близкото минало.

В часовете по БГТО укрепвахме идейно. Изгаснал токът, значи има диверсанти. Тръгваш да ги търсиш, но все не ги намираш... Следва задача да се дежури през нощта при температура минус 15. Стоиш и не мърдаш в заледената кочина, готов за героичен подвиг.

Подготовката по стрелба беше с особено значение. Стисках пушката, прицелвах се, но и аз като останалите все не

улучвах. След поредицата от неудачни попадения някой трябва да даде пример. Лили Стоева грабна пушката. Секретар на младежкото дружество и член на учкома, следваше да удари направо в десетката. Тогава учоргът Николай приближи бързо до нея и за да я окуражи, прошушна в ухото ѝ: „Все едно, че се прицелваш в Ли Син Ман“. Тя вдигна пушката, пристисна очи, но жалко, макар и активистка, все още не беше дораснала до борец – доброволец за освобождаването на Корея.

В промеждутъците четяхме съвременната литература, която ни моделираше допълнително, водеха ни на кино и гледахме филми за героичните съветски хора и сатанинската жестокост на немските фашисти. Връщяхме се мълчаливи, потънали в омраза и скръб. Зоя Космодемьянская, с подстригана момчешка глава, изтезавана от немците, величава пред смъртта, беше сред примерите ни за подражание. Искаше ни се да приличаме на нея, а момичетата от английския „А“ веднага след като изгледаха филма се впуснаха смело и самоотвержено в среднощна стрижба. Така паднаха тежките дебели плитки на Стефка, русите меки коси на Симеонка, червеникавите плитки на Мария, романтичните къдри на Йонка. Сутринта всички се вторачихме в тях. Гледах и се мъчех да открия във всяка една прилика с героинята прототип. Изглеждаха ми странно, не приличаха на Зоя, но не приличаха и на себе си. Едни други им се възхищаваха, но за англичанката Драйвър, тяхната класна, изненадата беше зашеметяваща. Явно нямаше как да е гледала филма, но и да го беше гледала, не би очаквала такова жертвоприношение. Влизайки в час, онемяла на вратата. Вместо ежедневната картина от момичета, сресани всяка по различно му, и всяка една със своята физиономия, сега насреща ѝ едни глави, късо подстригани „а ла гарсон“ стърчаха на голи вратлета като на куклено шоу. Видимо възмутена, за разлика от всички нас и с просветление, дошло от историческото минало на Англия, изкрещяла:

– Направили сте шийп шиъринг.

Гладис Драйвър

Гладис Драйвър. По английски маниер била е точна и кратка, а изразът означаваше масовото стригане на овцете в началото на индустриалната революция в Англия. Също като онзи стремително настъпващ капитализъм и тук преживявахме революция, в която хората се видоизменяха, за да достигнат някакъв иконен образ.

Макар и да бяха с овчи подстрижки, Драйвър не се откъсна от своите питомци. Хорово четяхме откъси от „Макбет“, „Юлий Цезар“ „Сън в лятна нощ“, „Хамлет“. Рецитирахме въодушевено монолога „Да бъдеш или да не бъдеш...“ – спомня си Йонка Вълева (*випуск 1954*). Вживявахме се в Чайлд Харолд, сякаш се носехме с кораба по сините вълни, сякаш се прощавахме с родните брегове. Любопитно пристигахме на утопичния остров на Томас Ман и пак се завръщахме, защото за всички нас много по-ярко светеше „Сърцето на Данко“. Легахме и ставахме с томовете на Горки, издувахме чантите си с „Тихия Дон“, „Млада гвардия, „Как се каляваше стоманата“.

Така превземахме височината, ежеминутно, ежечасно, всекидневно. Така щеше да бъде до края. Съревнованието, наречено социалистическо, започваше от първия звънец, за да премине през целия ден и да завърши с настъпването на нощта. Цялата ми същност се превръщаше в атлетическо състезание и през ум не ми минаваше, че мога да пропадна. Задъхана тичах заедно с всички към едни върхове, никой не ги беше виждал, но вярвахме, че ги има. Господи, колко ху-

баво беше. Вярвахме в нещо, което не познавахме, в някаква химера, нещо далечно и неуловимо. Не знаехме какво ни очаква по стръмнината, нито какво ще ни посрещне горе на върха. Ще има ли там нещо или всичко ще е лъжа и всичко ще рухне. И героизмът на мъртвите, и пролятата им кръв ще се превърнат в безсмислие, а вратата на баща ми в смешна донкихотовщина. Това ние не знаехме, не го и предполагахме и затова ни беше хубаво. Много по-късно един подрастващ, синът на Виолета Сотирова (*випуск 1962*), ще каже на майка си: „Какво толкова си се размечтала по този Ловеч? От това, което си ми разправяла, представям си вашия пансион като истински манастир или казарма. Хубавото сте си го създавали вие самите.“ Наистина, хубавото си го създавахме ние, водени от младостта, от буйната ни кръв, от чистия ни порив за живот. Не забравям до днес годините в пансиона, те са моят късмет. Пазя ги като някакъв съкровен спомен за една отсечка от моя живот, без нея бих била различна от това, което съм днес. И колко ли бих била по-различна? Питам се понякога и тогава неволно си спомням как някога няхах кънки, но бях стъпила на леда на езерото „Ариана“, няхах колело, но го карах смело и наперено по „Царя“. Със сигурност щях да съм си същата, но не съвсем.

УЧИТЕЛИТЕ

Те бяха винаги до нас. Пансион. Разхождаш се в двора и щеш не щеш някой от тях ще те пресрещне.

Класната Губа, с типичната нейна енергична стъпка бърза за някъде и ако си се разголил, ще ти се накара и ще те върне да се облечеш, за да не настинеш, после **Роже Англад** се носи плавно и спокойно по африкански, спира и с лек поклон отговаря на поздрава ти, ще те запита дали си доволна от живота и ще отмине. Натисне ли те мъка, ще отидеш при

Георги Колимечков – директор

Елисавета Мусева, ще поеме сълзите ти и ще ти олекне. Нямахме свои деца, затова пък тук всички бяхме нейни и ни обгръщаше с любов.

Често губехме дистанцията и често нашите учители бяха и наши приятели. С учителката по български език и литература **А. Гълъбова** ще разговаряш дълго, ще нишиш красивото и порочното в живота и тя ще ти даде цялата си богата душевност, за да се извисяваш все по-нагоре към доброто. На игрището виждаш французина Осибал сред група момчета, бори се за топката, за да вкара кош. **Димитър Цанев** е поел момчетата, бързат към града. Млад и съвсем като тях, трябва да се вгледаш, за да разбереш кой е учителят. Беше приятел. Такъв ни остана и до днес, приятел, а от химията направи наш любим предмет. Всички, които се явиха на кандидат-студентски изпити с химия, успяха, а по-късно станаха и известни. Той самият по-късно ще ги нарече: „научни кадри, с които се гордеем“ и ще спомене цяло множество от професори и учени, журналисти и изкуствоведи, а накрая ще добави: „И когато се срещнем в годините,

Учители: от ляво Д. Цанев, Ф. Коле, Ж. Фоше, Р. Англад, П. Дейвис

дано нашите ученици не осъждат прекалено строго своите учители. Времето беше такова, че понякога оставаше в душите ни парлива несправедливост и суровост. Надявам се да съхраним между нас голямото топло чувство на приятелство и уважение, родено в стремежа за свършени знания, което ни свързва за цял живот.“

Учителите не се забравят. Те заемат определено място в паметта ти, за да те съпътстват цял живот. Към нас нашите учители бяха всеотдайни не само със знанията си, а и с цялата си същност. Ставаха заедно с първия звънец, спяха на етажа до нас, заедно с нас закусваха с чая и парчето халва или мармалад от сливи, обядваха онези ужасни чипровски кюфтета в лоясал сос, мръзнеха на плаца, за да отчетат съревнованието по класове, изпълняваха програмата на деня до последния звънец. И сега, когато се връщам назад, се

Н. Щамлер, Е. Мусева, Р. Гайар, Х. Крадлекова

питам кога, в кой час на денонощието са имали свое лично време. Явно бяха ни посветили себе си с цялата си енергия и знания. Сигурно и за това днес, на фона на съвремението ни, споменът за тях става все по-ярко изразен. Нещо като образи от старите ленти, вълнуващи, неподправени и истински.

Жан Осибал. Слаб, със спортна фигура, в пепитено сако и тъмен панталон стъпваше някак пъргаво и леко. Когато ни направи първата диктовка със своето съвършено френско произношение, ние онемяхме: Чувахме само гърленото и премятащо се „р“. Беше нещо като „Трро-бон“, „трро-бон“ и по-нататък нищо не разбяхме. Имахме още много да учим, докато привикнем с точното френско произношение. Това самият той разбра от тази първа диктовка и от тук нататък беше си поел работата, за да ни започне от френския на Молиер до този на Луи Арагон и Морис Торез. Ще го прави тихо и спокойно и никога никой няма да

накаже. Отново ще влезе в клас, ще остави дневника и ще се обърна към всички : „Госпожици, ще ми позволите ли ...?“ Това беше етикет на добрите стари времена, но той вероятно искаше да ни въведе и в това време. А ние, госпожиците, скромно и леко скандализирани отговоряхме с да.

После свикнахме, защото се случваше Осибал и друг път да иска нашето позволение, поставяйки ни на необичайния за нас пиедестал на госпожици. Ще влезе в клас и ще напише на дъската: *„Животът е красив, когато вървиш с него. Нищо не струва да го обикнеш и да разбереш цената му?!“* Тема, върху която дълго ще умуваме. Така всеки път ще се напругаме, за да се научим да мислим със собствените си глави, без шампи и високопарни фрази, без заучени резюмета. Това беше тезата : „Животът е красив“, но до нея вървеше винаги и антитезата. Някои не бяха съгласни, че животът е красив, но както тезата, така и антитезата трябваше логично да се обосноват.

„Докажете своята теза или антитеза с каквото искате, с примери от живота, с образи на герои, с предмети или животни, с чушки или домати, все едно, но докажете... докажете...“

Така във времето, когато ни подкарваха в едно-единствено направление, когато над главите ни се изсипваха водопади от шампи, цитати и лозунги, имахме нашия учител Жан Осибал, който ни учеше да мислим без клишета и заучени глупости, да доказваме където и да сме по света своята „теза“ и нечия „антитеза“, която невинаги е в черно.

Часът започваше, а ние, покрили глави в учебника, пак гладни нещо рѳфаме. Не правеше забележки, оставяше ни спокойно да си доядем, само казваше на класната, че ядем ябълки в час. Откъде пък ги беше видял тези ябълки, френска му работа, то си беше сурово зеле.

Ожени се за една от българските учителки. Преживяхме го злобно. Предчувствахме, че вече няма да принадлежи

само на нас, но най-вече ни се искаше до него да видим нещо по-така. Някак тя не ни стоеше добре, пък и се наду като плондер край оня ми ти обикновен французин. След една ваканция се появи в костюмче а ла марка „шанел“ и тогава я кръстихме „Буля Мара от Париж“, а Осибал си остана все същият, човекът с пепитеното сако и пъргавата походка.

– Изучавахме Молиер – спомня си Илко Григоров (*визитка 1953*). – Имахме за домашно разбор на една сцена от комедията „Буржоата благородник“. В следващия час съобщих на Осибал, че сме подготвили сцената и желаем да я изиграем пред класа.

„Allez-y!“ (хайде) – възкликна той. Когато свършихме нашето представление, Осибал отвори дневника и написа на четиримата участници по една шестица.

Така се ражда една театрална трупа, набрали кураж с главния режисьор, учителя Жан Осибал. След „Буржоата благородник“, идат сценки от „Скъперника“, за да се стигне до цялостната постановка на „Женитба насила“. Включват се всички местни таланти. Александър Бурнев рисува декорите, Жанет Стойчева подбира гримове, Илко Григоров аранжира музикалния съпровод. Реквизитът също е подбран, слугата Жан е облечен с нощницата на учителката Жанет Фоше, главата му е потънала в бяло таке, а в ръката си държи голямата лъжица на готвача бай Кольо. Роже Англад пък е преотстъпил сивия си панталон. Целият пансион е обхванат от трескава подготовка. За пръв път в Ловеч ще се играе Молиер в оригинал. Афиши, разлепени по улиците, оповестяват деня и часа на голямото представление. Раздадени са и покани на три езика.

Настъпва и денят на премиерата. Залата е препълнена дълго преди определения час. Гонгът възвестява началото и пред завесата излиза Павел Павлов, а това е бъдещият наш именит режисьор. Като магьосник оглежда салона в очакване публиката да се успокои. Той лично е написал въведение

Френски „А“ клас

към пиесата „Женитба насила“ и започва да чете, спокоен и самоуверен.

Това начало, поставено в Ловеч, бе продължено и покъсно. Комедията „Женитба насила“ се игра в Софийския университет със съдействието на колоса на българския театър, народният артист Константин Кисимов.

И днес не забравяме, че Жан Осибал беше учителят, който вдъхнови онези седемнадесет годишни младежи да дръзнат да играят, и то в оригинал, произведение на великия комедиограф и драматург от XVII-и век Молиер.

* * *

„Soyez les bienvenus „(добре дошли)“. Това беше надписът, който стърчеше над входната врата, а ние, струпани навън, тъпчехме на едно място, като че ли се готвехме за излет. Най-сетне нещо като линейка спря пред училището и точно когато агитката трябваше да се прояви, от кола-

та излезе висок, слаб мъж, мулат, а до него малка на ръст, слаба, руса женичка. Стъписани, сякаш онемели, млъкнахме но някой се осмели и викна: „Добре дошли“, разбира се на френски, толкова бяхме научили. Тогава агитката смело подхвана поздрава, мъжът в отговор вдигна двете си ръце и едни бели зъби лъснаха върху засмяното му лице.

Роже Гайар, философ по професия, ще бъде нашият учител, с когото ще разнищваме мисли на велики писатели и поети, ще го питаме що е то „дружба и любов“ и могат ли двете категории да съжителстват. Философските разсъждения винаги ще намерят отклик в пенсионерското ни ежедневие и уроците ще се превръщат в житейски.

Заедно със съпругата си, Жанет Фоше, стояха пред нас, а ние продължавахме възторжено да крещим „Soyez les bienvenus“. Някой влезе в колата и извади от там продълговат пакет, увит в памучно одеялце на шахматни квадратчета в синьо и бяло. Бебето Максим. Това одеялце на квадрати в синьо или розово, беше неизменна част от гардероба на всяко българско бебе. То сякаш остана и до днес емблематично за шаблона на онова време. С него беше повит и малкият французин, дошъл на бял свят във влака между Париж и София, за да поеме първата си глътка въздух от Балканите.

Жанет Фоше ни предаваше геология. От нея научавахме какви ли не тайни за земята, планините, скалите и камъните, които тя все разнасяше от клас на клас. Обути в панталон, с цигара в ръка, крачеше бързо и ситно. Така минаваше и по улиците на града, а ловчанлии гледаха и цъкаха. Французойка. Не бяха срещали такъв образ. После зацъкахме и ние, най-вече когато разбрахме, че са дали малкия Максим на дойка, защото майка му не искала да го кърми. За това бяхме чели само по романите, но ето че сега ни се случи да го видим на живо. Това беше за нас нещо като пролука към непознатия за нас свят зад желязната завеса. Дойката идваше понякога с детето. Беше здрава жена, възпълничка, със

ситнокъдрава рижава коса и две дълги тънки плитки. Ние наобикаляхме количката и се радвахме на бебето Максим. Ако се случваше в това време да мине майка му, тя се спираше и с два пръста го потупваше по бузките: „моето маймунче“, казваше тя и отминаваше. Френска му работа. На едно събрание в Париж, Роже Гайар имал лекция. Той умееше да говори убедително и разпалено, някак от сърце. В допълнение на емоционалната си реч винаги жестикулираше с дългите си ръце и пръсти, сякаш да те убеди напълно в своята правота. Така беше спечелил и бъдещата си съпруга. След това събрание, пленена от неговата реч, Жанет го изчакала с въпроса: „Ще се ожените ли за мен?“ Последвало светкавично „Да!“. Смели хора. По-късно тръгнали за България и часове преди да пристигнат, във влака се родило бебето Максим.

След Роже Гайар дойде Англад, по-черен и още по-добър. Преподаваше ни химия, биология... Не жалеше нито време, нито усилия да ни учи и да ни разказва своите житейски мъдрости. И двамата бяха от Хаити.

Не само ние, но и нашите учители бяха подбрани. В подбора участваха и комунистическите партии от Франция и Германия. За Англия не знам как е било? По това време врагът дебнеше на всяка крачка и току виж са ни вербували още от ученическия чин. Подбрани или не, така и не разбрахме партийната им принадлежност. Учета ни език, предаваха ни своите знания и толкова. Сваляха капациите от очите ни, които ни нахлузваха, разширяваха кръгозора ни и ни изграждаха като интелигентни хора. Но понеже врагът дебнеше навсякъде, след време се зашушука, че някои от тях са били шпиони? Ние пък им останахме признателни и до днес се прекланяме с благодарност към беловласата Драйвър, с изящния английски и кръжоците по музика, към всички онези, които ни научиха да говорим с езика на Стендал, Гьоте, Шекспир.

* * *

Николай Щамлер.

Върви по алеите, слаб и строен, или изкачва стълбите на гимназията с дневник подмишница. Очите му кристално чисти и в тях виждаш една съдържана строгост, която те държи на разстояние. Командиран за 45 дни в Ловеч, посвещава 10 години от живота си на езиковото училище и става негов основоположник и първи учител по немски език. 35 години по-късно възпитаниците на същото училище пишат писмо до дъщеря му Кримхилда

Николай Щамлер

Щамлер (*випуск 1955*) с молба да научат нещо повече за този първи учител. Никога не бяха го виждали, но сигурно затвореното пространство на пансиона, класните стаи на училището, „светлината на знанието от първооснователя“ беше оставило следа.

„Баща ми, отговаря Кримхилда, изработи първата програма, по която да се води обучението на толкова различни по подготовка и по дарба към езици, деца от цялата страна... Написа учебници по немски език за всички класове, които послужиха като първообраз на учебниците за немските гимназии в страната. Помня колко безсънни нощи му струваха те през горещите ваканционни дни...“

Цели десет години той отдаде на първото училище за чужди езици СУЧЕ! Остана дълго, защото то бе частица от самия него, дял от живота му. Далеч от семейството си, но затова пък близо до ученическия колектив. Там бе по-необходим, за да се понасят по-лесно студът, недохранването.

Р. Гайар, Ж. Фоше, Ф. Копе, Ж. Осибал и Н. Шамлер

Призванието за учителска професия той носеше като светлик за себе си и за околните.

Бяха минали десетки години. Достатъчно време да влезем в митологията. Какво ли си говореха за нас? Училището днес е с изучаване само на немски, но явно следата на „първите“ все още не беше изтрита. Поела пътя на баща си, Кримхилда продължава писмото си.

„Моят баща е моят пример като учителка вече 28 години в 91-ва немска гимназия в София. И след кончината му продължавам да се съветвам с него.“

Всяко поколение носи белега на своето време и невинаги вашите желания съвпадат с изискванията. Но в едно повярвайте – ние, вашите учители, ви обичаме такива, каквито сте!

„Цял живот човек е ученик и е длъжен да отговаря на въпросите поставени от Времето, Професията, Родината. Не забравяйте това!“

ДЪЛЖНИЦА

Учебната година отиваше към края, когато един ден изневиделица ме извикаха от час. Недоумявах на кого бях потрябвала, та трябваше да се явя някъде незабавно. Прехвърлих какво ли не през главата си, и не можех да си спомня за никакво прегрешение, не че бях от най-примерните. Байчето, който ме беше подкарал като арестант, отвори вратата и ме вкара в стаята на касиера счетоводител. Той беше от Ловеч и често го виждахме сутрин, когато идваше на работа. Винаги ходеше с карирано сако и вратовръзка, а с оскъдната си коса, праметната встрани, сресана на път и слепена с брилянтин, приличаше на вехтория от миналото. Недоумявах защо трябваше да се явя тук. Изправена до прозореца стоеше другарката Мусева – завеждащ учебната част. И изведнъж като ме видя она ми ти счетоводител, така се развика, че чак се заповдига на пръсти:

– Мария Бъчварова, дължите 13 000 лв. Знае ли майка ти това?

Гръм от ясно небе. Сигурно не бях чула добре, но той кратко и ясно отсече: „тринадесет хиляди лева“ и продължи да ми обяснява как единствена аз от цялото училище не съм си била плащала таксата за нито един месец от годината. Ами кой да ми го каже. Живеех си весела и щастлива и през ума не ми минаваше, че нещо трябва да се плаща. Смешничка. Унесена бях в катеренето на височината и през ума не ми минаваше, че за училището, до което се бях докопала с такъв мерак, трябваше да се плаща. Какво разбирах от административни работи. Мислех си... ама май и нищо не

си мислех, въпросът за мене беше уреден с онази изрезка от вестника, в която пишеше: „... за нуждаещите се... стипендии...“ А сега, ето ти длъжница, добре се бях нагласила.

Ще изпратя преписка в министерство на финансите за неиздължима сума към държавата – продължи моят съдник и това „към държавата“ ме обля като ледена струя. Ами сега, какво ще правя, хубаво се бях хванала за тази изрезка от вестника, ами сега? Мълчах, мълчах, пък понабрах кураж. Я пък тоя какво ми се репчи – помислих си и минах бързо в отбрана.

– Ама как, моля ви, другарю... Нали щеше да има стипендии? – и както бях набрала уж кураж, се разхълцах.

– Не знам, аз трябва да се отчета, – отговори счетоводителят непреклонно, без ни най-малко да се трогне от сълзите ми и захлупи ведомостта, рязко и с трясък. Звукът отекна в главата ми като гилотина, чак се сепнах. Другарката Мусева стоеше срещу мен. Гласът ѝ беше винаги един такъв равен и мек, а погледът ѝ те обливаше с надежда и любов. Открила тъгата в очите ми, които преливаха, дойде до мене, сложи ръка на рамото ми и с нейния тих и равен глас ми каза:

– Стипендии ще има, Мария, не бой се. Хайде, върни се в клас. Този миг, този кадифен глас, тези топли очи никога не можах да забравя и един ден, много по-късно, когато ми съобщиха, че вече на преклонна възраст е починала, не пропуснах да отида, за да ѝ кажа сбогом. Положих бял цветец на гроба ѝ с благодарност и мъка. Сърцето ми се късаше, отиваха си хората, добрите хора, учителите, които ни помагаха безкористно.

Уплашена и смутена, не знаех какво да направя. Да пиша до вкъщи? Не, не смеех. Недоумявах откъде горката ми майка ще събере тези пари, те все едно трябваше някак да се платят. А после от тук нататък как сякаш да продължа? Толкова въпросителни не ми се беше случвало да решавам.

Все едно, и да го мислех, и да не го мислех, не можех нищо да направя. Никак, ама никак не му виждах края и затова махнах с ръка, за да прогоня всички черни облаци, витаещи над главата ми. Бях го правела и друг път. Поех въздух, „длъжница на държавата“...?! Стана ми смешно. Не ми оставаше нищо друго, освен да се влея в еуфорията, обхвана ла всички около приближаващата ваканция. Всяка вечер погребвахме изминалия ден, отбелязан върху собственоръчно изработените ни календарчета от бели хартийки. Какво ли не правехме, за да подкараме времето да минава по-бързо. На всеки му се искаше да затвори очи и да се събуди в деня на заминаването. Най-сетне и този ден дойде.

Възторжени и необуздани, нахълтахме във влака. Имахме запазени вагони за нас до София, бяха нещо като наше лично пространство. Купетата, в пълен безпорядък от разхвърляни дрехи и разни багажи, едва ни побираха. Най-вече никой не седеше на едно място. Висяхме по прозорците, преминавахме от купе на купе, замервахме се с топчетата от хартия и пътят ни се струваше безкраен. От време на време запявахме. Нямахме още Бийтълс, пък и да ги имаше, нямаше да ги познаваме. Имаше едни други, като „Мърльо, мърльо, писанче“. Пляскахме с ръце, подскачахме и изгласкахме напъващата ни отвътре енергия с „казачок“, после минавахме към „Расцветали яблони и груши“, „Елате, хиляди младежи“, „Партизан за бой се стяга“. Нямахме „Love me, love me...“, нито „Vèsame mucho“. Репертоарът беше разнообразен по съдържание, изпълняваше се от сърце и винаги с борчески ентузиазъм. Френските класове пееха Марсилезата – „Алонз-анфан...“, английските по липса на маршове пееха „Май Бони...“ Поклащяхме се в ритъм на блус и проточвахме гласове. Ех, тези англичани, явно отдавна бяха преминали през революционния си период, но започнат ли немците „Фраие дойче Югенд“, все едно бяхме на парада на онези истукани немци, които гледахме по фил-

мите. Подемахме всички мощно „бау-ауф, бау-ауф“. Този толкова удачен припев повтаряхме с пълно гърло и колкото се може по-силно, по високо. Ритъмът на немския марш импонираше най-добре на младежкия ни димитровски порив, с който ни зареждаха. И ние бяхме тръгнали по аналогия да превземаме света, само че по друг начин и от друга географска точка.

Влакът бързо и сигурно напредваше и тръпнехме в очакване на срещата с родители и близки. Навлезли в Искърското дефиле, заприбирахме багажа. Най-напред беше спирката на Данчето Юрукова. Нейните родители имаха вила в Кумарица и винаги я чакаха на малката обрасла с трънаци гара. Влакът спираше само за една минута. Данчето се хвърляше в обятията на майка си, а ние през прозореца мятахме багажите.

– Дане, милото ми!

– Мамичко, миличка...

Майка и дъщеря се обливаха в сълзи и целувки. Гледката беше сърцераздирателна.

Глезено детенце беше Данчето. Ръцете си миеше до китките, а зъбите от време на време. Дъщеря на известни зъболекари, имаше всичко, за да расте спокойно. Дисциплината на пансиона ѝ тежеше, но вървеше весела и засмяна с общия поток. Четеше много бързо, явно беше усвоила диагоналното четене и за часове обръщаше един роман. Надарена с добра памет, стигна до върховете на нумизматиката. Затова пък след като завършихме училище ни лепна голяма дистанция. Учена жена, няма какво, но ние пък си я обичаме Йорданка Юрукова и се гордеем с нея.

Гара София. Влакът още не спрял и всички един над друг затрупвахме прозорците и запявахме, задушавихме се от вълнение, но пеехме, а там долу на перона ни чакаха майки, бащи, баби, сестри и братя. В очите ни напиреха сълзи, но ние пеехме. Сега репертоарът бързо се сменяше и никак-

ви „писанчета“ и „груши“. С пълно гърло запяхме „Интернационала“ на три езика: френски, немски и английски. Пеехме с жар и огласяхме мощно софийската гара с химна на световния пролетариат. Бяха ни изпратили невръстни сополанковци, а само след пет месеца се връщяхме укрепнали, готови да се влеем в последната битка.

Години наред все така щастливи и бодри огласяхме перона и вярвахме, че сме частица от онези с мазолестите ръце, с яките мишци, от онези, непреклонните, които бяха тръгнали на последен бой. Десет години по-късно следващите възпитаници на училището запяха песента „Клетва“ („... Кълна се...“) от филма „Вчера“ на сценариста Владо Даверов. Тогава ние, предхождащите, ще кажем: „Нашата песен беше „Интернационала“.“ Следващите поколения все нещо променяха, те вече не бяха „първите“, бяха следващите и бяха по-мъдри, кълнях се в дявола и бога да пазят приятелството и да не го предават.

На бригада. Десети немски клас

Майка ми и сестра ми ме посрещнаха, радваха ми се и ни най-малко не предполагаха за парите, които дължах за училието, избрано от мен, шурачката. Не посмях да им кажа нито веднага, нито след това. Мислех си, че нещо може да ми се е разминало, нали другарката Мусева така ми каза. Ех, тоя моят оптимизъм. Все не смеех да обясня на майка си, как тя дължи 13 000 лв. за неплатените ми такси, докато един ден на вратата се почука и дойде човек с буйна коса и охлузена чанта. Това беше данъчен инспектор, дошъл да прави опис на вещите вкъщи за неплатената ми такса. Сега вече съвсем я бях закъсала. – Оня „гадняр“, счетоводителят... – помислих си.

Отново гръм от ясно небе. Мама поглеждаше ту мене, ту инспектора, за да стигне до истината.

– Но какво мога да опиша – почна да се смее инспекторът. – Тук не виждам нищо, от което да събера и десет лева.

Мама го удари на молба. Тогава той каза, че може да забави преписката до един месец, защото и без това излизал в отпуска. Тя го увери някак си, че въпросът ще бъде уреден до това време. Просто излезе човечен.

Дълго мълчахме. Поисках да обясня нещо, но не знаех откъде да започна. Продължавахме да мълчим и аз, и тя. Знаех си, че майка ми ще ми подаде твърдата си ръка и ще ме измъкне от бъркотията. На другия ден тя стана рано.

– Заминавам за Добрич, дано уредя нещо, пък и багажа да видя, така и го захвърлихме там след бомбардировките.

На сестра ми поръча да ми търси работа. Същият ден замина, а аз наскоро с препоръките на другарката Чолакова постъпих в една текстилна фабрика под моста на Подуяне.

Искам, не искам, сега се озовах точно сред онези от „последния бой“, за които пеехме и славехме, ама париите и презрените вече бяха скъсали веригите. Фабриката потъва-

ше в грохота на станове и не се чуваше нито говор, нито пък ехтеше бодра песен. Всички с дочени престилки, като моя юрган, забрадени, мълчаливи и напрегнати. Далеч не както ги рисуваха с ведри лица и усмихнати до тъкачните станове, впили поглед към светлото бъдеще. Така изглеждаха изпод четките на художниците, но всъщност умората стягаше лицата им, усмивките им чезнеха във втъканите нишки, но вече не бяха „презрени“ и сега носеха самочувствието на своята класа.

В един голям салон почиствахме възлите от изтъканиците платове. Това беше най-леката работа в една текстилна фабрика. Явно другарката Чолакова добре ме беше уредила, пък и работничките ме заобичаха и всички помагаха на онова, дребничкото и слабичкото, дошло да изкара пари за учене, и то не какво и да е учене, ами француско. Повдигаха топа плат на гърба ми, за да го отнеса и да взема следващия. Така цяло лято заяквах в пролетарска солидарност, която по-късно в живота ми ще се превърне във философско умозрение.

За учебници и тетрадки щях да си спечеля пари, но за другото разчитах на майка си. Тя се бавеше, а дните едва-едва минаваха. Най-сетне се обади, че пристига. Трябваше да я чакам на гарата.

Вървах по перона напред-назад, а влакът все не идваше. Бях притеснена, но по примера на самата нея знаех, че от бедност се излиза не по бедност и не с хленч. Тя беше ме научила на това и знаех, че не се сърди за поредната ми фантазия и ще направи всичко, за да я осъществя. И ето тя сега ще пристигне, и отново ще ми вдъхне цялата си сила и вяра за живота.

Открив я сред множеството пътници на Софийската гара. Вървеше и носеше в ръцете си големия степен часовник, който помнех от най-ранно детство. Опря го в мене за малко, за да си почине и отрони: „Това остана“, после брък-

Момчета на излет

на в джоба си и ми показа бяла кърпа, вързана на възел. Развърза я вкъщи. На пазара в Добрич продавала дни наред съдове, сребърни прибори, позлатени лъжички, продавала бялата си бродерия, втъкана със спомени и мечти, продавала, продавала и кой колкото даде...

В годините току се сещах:

– Мамо, нали имахме една мелачка за кафе, онази от маминка? – Мамо, и какво стана с онези поднос от сватбата ти, мамо, къде са позлатените лъжички? Къде е ...?

Тя ме поглеждаше мълчаливо, като че ли не искаше да си спомни. Тогава разбих, че и тях е изнесла на пазара и млъквах. Сещах се за дълга, който тя ми изплати, но един друг и до сега ми тежи. Мисля, че никога не можах да се отблагодаря на майка си. Останах ѝ длъжница за цял живот.

Десети френски класове

СУПА „ТОПЧЕ“ БЕЗ „ТА“

Започна и втората учебна година. Вече имах и стипендия, с която изплащах месечните такси, а с моите спечелени пари си накупих учебници и тетрадки. Изкарали ваканцията, кой по-щастливо, кой по-малко, отново се събрахме и подкарахме учението.

Макар и в кадрово училище, 50-те години, пък и следващите, преминавах в глад, покрит с ентузиазъм както за всички, така и за нас, „първите“. Хранеха ни, а все бяхме гладни. Закуска чай с хляб без нищо или с парче мармалад, от онзи, който се режеше в геометрична форма, обяд фасул или кюфтета по чирпански, плуващи в обилен сос и лук, нарязан на едро. Тази гозба, с извинение към чирпанците, след Ловеч никога не вкарах в кухнята си. Понякога имаше и мръвчици с картофи.

Джони от английски „А“ веднъж се осмели да коригира написаното на дъската меню, нищо особено, просто махна „та“ от супа топчета. Последва бурно събрание с люта критика. Джони беше разнищен. Истинско безобразие, как можеше Джони да се подиграе на готвача, на домакина и в крайна сметка на дирекцията, а от там едва ли не и на народната власт. Какво значеше това „супа топче?“ Джони обаче не остана длъжен, стоически устоя на критиката и смело поясни своята дързост: „супа топче“, защото никога не беше виждал в чинията си повече от едно топче.

Хранехме се по 8 души. Дежурният по маса застилаше покривката, подреждаше чиниите и приборите с емблемите на бившия американски колеж. Не липсваха нито ножове, нито останалите прибори за прилично хранене. По средата дежурният слагаше тава с яденето, а отстрани два порцеланови супника. Влизахме под строй и щом приближавахме нашата маса, всеки грабваше вилицата и си заплюваше една мръвка, по възможност по-голямата. Кой както свари. За миг тавата заприличваше на таралеж с щръкнали осем вилици. Заплюването имаше стойност на закон за неприкосновеност. Заплюеш ли си мръвката, никой не можеше да ти я вземе. Но все пак, докато сърбаш супата със или без топче, все попоглеждаш към тавата.

Джери управителят, възрастен за нас човек, винаги наметнат с едно протъркано палто, приведен явно от възрастта, крачеше бавно по пътеката, а широките торбести панталони се увиваха в краката му. Минаваше ту в единия, ту в другия салон и с появата му настъпваше пълна тишина. Хване ли те в нарушение, няма да ти изтегли ушите, но ще те накара да напишеш писмо до родителите и за по-сигурно трябваше да му го дадеш, за да го пусне той лично. Този вид наказание винаги ни стряскаше, защото от него следваха наказанията от родителския колектив. В контрапункт някои придобиха уменията да отварят пощенската кутия и да си вземат писмото обратно.

Джери отминаваше и зад гърба му се разнасяше шумно оригване, като пред повръщане. „Гъсока“ от английския явно беше много гладен и след това му артистично изпълнение се надяваше някой да си остави яденето. Корички от хляб прелитаха във въздуха и цопваха в чиниите. Трапезарията беше в сутеренно помещение и прозорците бяха над главите ни. За по сигурно дежурният от съседната маса беше оставил яденето на прозореца, докато мине супата, после посегна пъргаво към тавата, но тя се изсипа върху главата му. Това беше Арсо, сега обилно облян с фрикасе. Белият сос и мръвките се разпиляха по раменете, та даже една щеше да попадне в джоба му. С появата на Джери отново беше тихо, а от тук нататък известният журналист Евгени Станчев никога през живота си няма да яде фрикасе и с ужас ще си спомня тази глава на Арсо, залята с бял сос.

После вечеря в шест. Достатъчно време да огладнееш. Лягахме и ставахме гладни и все си бяхме гладни, нещо като в измислените сървайвъри, но това не ни пречеше да пеем бодро: „Елате, хиляди младежи“. Колетите бяха рядкост, нападахме ги колективно или си пооткрадвахме от тях и те изчезваха на мига в очакване на следващия, който най-често се превръщаше в миража на онази гладна кокошка, която сънувала просо. Не липсваше и черният хумор. Един голям кашон, старателно пакетиран, стои на масата и чака своя получател Георги Касов. Той влиза в стаята и нетърпеливо разкъсва картоната, предугаждайки печеното пиле от родното село. Рови в намачканите вестници и най-сетне напипва нещо по-солидно, а то – оглозгани кости. „Магарета, изяли сте всичко“ – крещи Гошката. Бяха изяли не всичко, а нищо, просто за да се посмеят, защото колет въобще нямаше.

Аз пък никога не получавах колети и по никакъв начин не поисках това от майка си, нито хленчех, че бях гладна, но господ си знае работата и прокопсах със селски зет. Наскоро сестра ми се омъжи за свой състудент от ловчан-

ското село Деветаки. Като че ли по моя поръчка го беше избрала близо до пансиона. Веднъж ми донесаха направо от село една делва с мармалад от сливи. Доста голяма, имаше за всички гладни. Баба Цана го беше сварила и преварила така, че да трае дълго, да не се разваля. Знаеше баба Цана да прави колети, и чушчици ще сложи, и хлебец, и сиренце. Така синът ѝ Иван беше изучил гимназия в Ловеч, а после стигна и до София. Делвата не можехме да я внесем в спалните, не разрешаваха, пък и знаеш ли кой кога ще огладнее. Решихме да я покроем в класната стая. Много удобно. По време на час, докато учителят пише на дъската, някой ще се присети:

– Майо, дай делвата.

– Не знам къде е.

Забивам нос под чиновете и я откривам при Стефа.

– Чакай малко – отговаря тя и преглъща.

От закуската са минали само два часа, а вече сме гладни и спасението беше в делвата с мармалад. Нямахме бюфети, нямахме сандвичи и хамбургери, а най-вече нямахме левчета. А когато имаше, тичахме насреща в лавката на бай Коста, където бяхме утвърдили специалитета на деня „локум между две бисквити“. Ядяхме каквото ни падне. Ядяхме в час, забили нос в учебника по френски. Той беше един такъв голям, напечатан на циклостил, много удобен за прикриване. Давахме дежурства по кухня, това беше истинското щастие. В голямото междучасие тичахме към задните врати на кухнята. Нашият човек ни прикриваше и ние бързо смъквахме каквото можем. Връщахме се обратно, скрили под мишниците кой зеле, кой комат хляб, или върховния деликатес шишенце с олио, сол и червен пипер. Прикрити с наметнати палга, като разперени квачки, тичахме към класната стая, където често се случваше учителят да е влязъл преди нас.

УЧЕБЕН ДЕН

Класната стая е с три редици чинове, а под тях делвата с мармалад в непрекъснато движение. Аз седя на първата до стената, на предпоследния чин. Пред мене е Ева, моят параван. Винаги казва „не знам“, а винаги знае.

– Кой ще реши това уравнение, – пита Балевски.

Математиката не беше моята слабост. Свивах се зад гърба на Ева и почвах да я бода с пръст.

– Хайде Ева, излез, – но Ева винаги скромничеше. Характер. Никога не желаше да излезе доброволно на дъската. Не преставах да я ръгам, но тя все мълчеше. Накрая учителят ни почваше по ред на номерата. И до днес сънувам този кошмар. Ева винаги знаеше, така бяха я възпитавали вкъщи. Родителите строги, изискваха от единствената си дъщеря да е пълна отличничка. Така завърши и журналистика в Софийския университет. Преди да дойде в Ловеч, беше учила в немския колеж „Санта Мария“, а сега продължаваше с френския, после не пропусна испански и най-вече английски. Ех, тази Ева, все се правеше, че нищо не знае и никога не вдигаше ръка. Но на такива в живота не пишат шестици, остана само като Ева, която знае всичко.

Роса и Ира седяха на последния чин. Ира, забита в ъгъла и винаги наметната със синьото си палтенце, до нея Роса и все нещо си шушукаха, пишеха дневник и пиеса на живо. Като най-цветущи бяха си избрали математика Балевски, францужина Англад, който ни въвеждаше в биологията и действащия живот, смразяващата ни физичка Димитрова, Андрейчев, който ни учеше да говорим на български и не пропускаше да влива в душите ни бодър социалистически дух.

Януари 1953. Час по български

АНДРЕЙЧЕВ: Валентина Пейчева, излез на урок, говори за сравнително-историческия и палеонтологичен метод.

Валя мълчи в очакване някой да ѝ подсказе.

АНДРЕЙЧЕВ: Елена, Цвети, Победа, ако продължавате да говорите, ще ви изгоня!

СВОБОДА: Ева, подай ми учебника.

ЕВА: Нямам учебник.

АНДРЕЙЧЕВ. Хайде, Валентина, говори.

ВАЛЯ: Не знам...

АНДРЕЙЧЕВ: Хубава откровеност! Седни, а после за това ще има думата секретарят на класа. (Поглежда строго към Лили Каракашева и заканително клати глава.)

ЛИЛИ: Защо ме плашите, другарю Андрейчев?

АНДРЕЙЧЕВ: Не те плаша, никак не те плаша, но трябва да отговаряш, къде е съзнанието, социалистическото съзнание, отговорността, дисциплината. Седни, Валентина, двойка!

АНДРЕЙЧЕВ: (Затваря дневника и започва новия урок.) В тресавището на буржоазната критика...

АЛГЕБРА

БАЛЕВСКИ: Ще станете кореспонденти и няма да знаете какво е кубична мярка, Софке?

СОНЯ: Не съм Софка...

КЛАСЪТ: Ние ще станем учители.

БАЛЕВСКИ: Учители ли? Е, тогава ще ви питат учениците колко литра има хектолитърът, а вие какво, ще ви се смеят учениците до припадък.

ГЕОМЕТРИЯ

БАЛЕВСКИ: Ъгълът, описан от краката на пергела... Ти не виждаш, Ценке, защото нашите очи гледат грешно.

Стефка Чавдарова се прозява

БАЛЕВСКИ: Стефке, мързел те е налегнал, а? Простото необяснимо, млади момичета, а ги мързи. Има ли човек да се е научил да плува, без да е влязъл във вода. (Стефка, подпряна на чина, слуша внимателно.)

БАЛЕВСКИ: Само от гледане никой не се е научил, Стефке. (Поглежда в тетрадката ѝ.) Ти искаш да си запазиш тетрадката чиста? Не всяка чистота е за препоръчване.

СТЕФКА: Другарю БалеВСки, не беше честно да ни дадете такива мъчни задачи.

БАЛЕВСКИ: (ядосан) Така ли? Хората умират за честта, а вие на всяка дума за чест говорите. Нямате правилно отношение към тази дума.

* * *

ДЕЖУРЕН: Клас, стани!

(Никой не чува, всички се смеят шумно.)

АНГЛАД: (застанал до катедрата) Пили ли сте вино?

КЛАСЪТ: Да, да.

АНГЛАД: Така ли, аз пък ви мислех за херувимчета, можех да ви донеса една бутилка да опитате.

АНГЛАД: Цвети Браткова, стани.

На кого прилича поколението?

ЦВЕТИ: ... на родителите си ...

МАРИЯ: На майка си и баща си.

АНГЛАД: Ние доказваме обратното, Цвети. Възможно е детето да прилича много повече на съседа. (смях)

МАРИЯ: Не се допуска...

(отново смях)

АНГЛАД: Но ако всичко се случва в условия... Може и да прилича на съседа (смахът не стихва, Англад продължава). Тимирязев, знаете ли кой е Тимирязев (мълчание) от коя лаборатория е излязъл? (Англад ядосан крещи) Нищо

не знаете, от съветската наука, разбира се. Има брошури, прочетете ги.

(Никой не слуша. Следва класно при Балевски и къл-вем наум.)

АНГЛАД: Ако продължавате така, ще сменя начина на преподаване.

Дайте ми пет минути. Моля ви, само пет минути (смях) Кажете, какво е то човешкото яйце? (мълчание) Много е интересно да играете с кукли, нали? Яйцеклетката не пада от небето, нали?

ВСИЧКИ В ХОР: Да, да.

АНГЛАД: (към Анастасия) Въпрос, страх ли те е от мен?

КЛАСЪТ: Да.

АНГЛАД: (учуден и бялото на очите му сега още повече се открява) Аз, аз... ама лош ли съм аз, лош?! Дайте дефиниция за размножението.

АНГЛАД: Ама вие спите, спите, спите! (блъска по катедрата, поема дъх и продължава) Четете, има брошури... Тимирязев.

Ето едно момче, което расте, расте, расте... (вдига ръце и белите му длани се разперват насреща) то не е в стадия на пубертета. Вижте, примерно, друго момченце, което е в пубертет... (Никой не слуша, забили нос в тетрадките, правим пишови за класното при Балевски.)

АНГЛАД: (с умиление) Кажете ми дефиницията за растежа... Хайде, отговорете... Не трябва да се гледаме като озверели кучета.

(Звънецът бие.)

АНГЛАД: (Затваря дневника и тръгва към вратата сърдит. Вместо довиждане, патетично призовава): Бъдете смели, вземете съдбата в собствените си ръце!

АЛГЕБРА

БАЛЕВСКИ: Логаритмите са помощници на хората и трябва да ги обичаме, а не да ги мразим.

СВОБОДА: Няма полза, ние не ги виждаме...

БАЛЕВСКИ: Кой ще обясни ползата от логаритмите.
(мълчание)

ДАНЧЕТО: Ако отида на пазар, няма да искам да ми премерят два килограма захар в логаритми. (смях)

БАЛЕВСКИ (ядосан): Ще станете шефове. Ще ви покажат инженерните планове, а вие ще тъпееете. Напишете писмо до другарката Цола Драгойчева и я попитайте дали има нужда от логаритми.

ГЕОМЕТРИЯ

БАЛЕВСКИ: Симидите да се приберат.

ХОР: А баничките – лекарите казват, че било полезно да се закусва в 10.

БАЛЕВСКИ: Десет вече мина. Има ли дежурен в този клас?

КЛАСЪТ: Защо?

БАЛЕВСКИ: Защото столът ми е целият в прах.

ЕВА: От въздуха.

(Цвети и Данчето намачкват два вестника и се втурват да чистят стола.)

(Балевски отваря дневника и в класа настъпва мъртва тишина. Дълго, дълго прехвърля имената. Кой ли ще цъфне на дъската?)

БАЛЕВСКИ: Много сте тихи, бе. Как така се умълчахте. (Затваря дневника, значи няма да изпитва и една обща въздишка изпълва стаята.)

БАЛЕВСКИ: Кълбото много прилича на куба, понеже имат едно измерение. От куб можеш да получиш кълбо (пауза). Надка дреме, Ирина дреме, Стефка дреме. Тук не е хотел, бе. Какво ви се присънва?... Не спете ... Развивайте

си фантазията, ценни са хората с богата фантазия, те са новаторите днес

ГЕОМЕТРИЯ

(Стефка Дионисиева на урок.)

БАЛЕВСКИ: Стефке, какви са тези триъгълници?

СТЕФКА: Те са... Те са, са...

БАЛЕВСКИ: Кажы де, какви са.

(Стефка отново запъва: Ами не мога да го кажа на български.)

(Смях в класа.)

БАЛЕВСКИ: Е кажи го на френски, де

СТЕФКА: Те са semblables...

БАЛЕВСКИ: И още какви? Те не са само semblables ..., седни, двойка!

Ирина, излез. (Ира оставя палтенцето си и грабва тебешира.)

РОСА: (високо се провиква): Ирина реши задачата.

БАЛЕВСКИ (поглежда към дъската): Ирина я реши, ама не знае да обръща мерките. Говори! (Ирина обяснява задачата, но вместо повърхност казва surface.)

БАЛЕВСКИ: Какво ви става, я говорете на български. Стефке, ти пишеш с ръце, а не с ушите си. Ти си най-мързеливата ученичка от целия клас. Нещо ръката ли те боли? Това тетрадка ли е, баница или мекица?

Звънецът бие и още един учебен ден е отминал. Отново гладни тичаме към столовата и пеем:

*„Из софийско равно поле едно звонче звони,
Се задава свети Георги со велосипедо, педо
Со велосипедо...“*

БЕТОННАТА СГРАДА

Така я наричахме, масивна, с цвят на прегорял цимент, тя се открояваше от другите постройки, които жълтееха, овехтели и мрачни. Стаите бяха големи и светли, с по 25 легла. Тъкмо за целия ни клас. Не се биехме с възглавници, но се опитвахме да хитруваме също като манастирските пансионерки, палувахме, смеехме се, плачехме но барикадирани от масивния бетон, тук най-вече спяхме, а до съня преживяхме бурно случките на деня.

Трябва ли Андрей Бусев да пуска мустаци? Да или не? Спора от свиканото през деня димитровско събрание пренасяхме сред бетонните стени, за да стигнем отново до комунистическия морал и буржоазните предразсъдъци. Преживяхме дълго време онова много важно събрание, на което горкият Андрей беше разнищен, а ние, вместо да заспиваме, творяхме гениални умозаклучения в решаване на въпроса „Да или не? Със мустаци или без...“

Новините от деня се разнасяха бързо из целия пансион.

Англичанинът Хънтър, дошло му да кихне и затиснал носа си с парцала от дъската вместо с носната си кърпа. Бял облак от тебешир покрил очилата му и той почнал да мига като плъх в брашно. Всички в класа прихнали в смях, човекът се разсърдил и се оплакал на директора. Лили Стоева отнесла кавгата за всички. Като човек от учкома никак не ѝ прилягало да се смее на горкия учител. Обещала, както му е редът, по димитровски, никога да не се смее така. Затова пък ние сега се заливахме от смях. Хънтър беше един такъв закръгленичък, с много дебели очила, и ходеше като мечка. Беше дошъл с жена си и четиригодишния си син. „Виж ти, това хлапе яде с нож и вилица“, цъкахме, а жена му, една яка шотландка, посред зима ходеше с къси чорапи.

Разпалено крещяхме и щом отпуснехме гърлата, вратата рязко се отваряше. Възпитателката. Начаса притихвахме с покрити глави, сякаш потънали в дълбок сън

До моето легло спеше Борислава. Не знам кога, защо и най-вече как, беше глътнала пирон. Новината от уста на уста гръмна като бомба и заля целия пансион. Всички я гледаха с ужас да не би този пирон да ѝ пробие червата и да изскочи през корема по някое време. Стискахме палци да ѝ се размине, а тя като истинска героиня на деня с гордост отмяташе глава, сякаш готова за подвиг. Етюдът ѝ беше изработен с всички детайли, нали се готвеше за голямата театрална сцена. Борислава ми беше най-добрата приятелка по това време, може би защото и тя като мене ненавиждаше каноните. Не минаваше събрание без да я разнищват. Отговаряше с мълчание и вирнато носле. Беше влюбена в Стамат и Стамат беше влюбен в нея. Но любовта тук беше забранена, както и тангото и копринените чорапи. Забавите започвахме с хора, минавахме през валса и свършвахме с „Бау-ауф, Фрайе дойче Югенд“. Стамат изливаше душата си в пламенни писма. Борислава му отговаряше. Аз пък бях техен пощальон. Пренасях късчета любов от единия към другия, но за беда веднъж загубих едно писмо. Не знам как, сигурно пак някои от учкомистите го предадоха в дирекцията. Удобен случай да се докарат до комунистическия морал. Стамат едва не го изключиха тогава и дълго след това ми натриваше носа за тази ми небрежност. Пренасях също едно кученце от порцелан, лакиранко, с кафява козинка на гърба. То стоеше в ръцете на Борислава и тя го целуваше, погалваше с него бузите си и нежно го милваше. После ми го даваше и аз го отнасях на Стамат. Той го скатаваше до гърдите си и дълго го галеше. Това беше любов и аз я пренасях ежедневно от единия към другия с малкото порцеланово кученце. Така се преобразих в пощальон на любовта. Сега пък Борислава глътнала пирон. Познавах я добре и не ѝ вяр-

вах, отдавах го на смелия ѝ опит да прескочи бетона и да се върне поне за малко в София. Да, ама не. Бетонът беше много як. Доктор Терзиева я изпрати на рентген и се оказа, че наистина е глътнала пирон. Тогава и аз се изплаших и от пощальон на любовта станах сестра на милосърдието и я придружавах неотклонно. В градската болница нарисоваха с мастило по тялото ѝ къде точно се намира пиронът. Трябваше денонощно да се следи движението му, най-вече как най-вече този пирон взема завоите на червата, та да не ги перфорира, че тогава следваше операция. Точно това очакваше Борислава усмихната, възторжена и смела в очакване на поредната авантюра. Аз, най-вярната ѝ приятелка, я придружавах навсякъде, гледах я в очите, готова да ѝ окажа първа помощ. През деня нямаше никакви тревожни симптоми, те се появяваха само през нощите. Всяка вечер Борислава ме ръчкаше: „Хайде, ставай, че ме боли.“ Облякохме се и в тъмнината се отправихме към градската болница. За нас всички врати бяха отворени. Вървахме дълго и бавно. Над нас се стелеха купища звезди. Стъпките ни разкъсваха замрялата тишина, дишахме дълбоко и поемахме с отворени уста глътката свобода, която бяхме откраднали. Докторът, предупреден, наместваше Борислава веднага на рентгена. Пиронът беше пропътувал ново разстояние и той отново рисуваше по корема ѝ местонахождението му. Явно разнообразявахме тягостното му дежурство и той се впускаше да ни обяснява колко велико нещо е организъмът и как при опасност сам се справя. Впуска се към чуждото тяло като към диверсант, обръща го с тъпото напред, обвива го със сокове на завоите, за да не се забие нанякъде и го подкарва към изхода. Така и стана. След неограничено количество картофено пюре въпросният пирон взе, че си излезе без каквито и да било компликации. Жалко, така безславно свърши случката с Борислава и глътнатия пирон.

И ОТНОВО СЪЩОТО...

С приема на новите ученици стаите вече не достигаха и всяка година ни пренареждаха в различни сгради. Веднъж се случихме три в една стая – Данчето Юрукова, Зани Стоичкова и аз. Чувствахме се даже комфортно, но не беше за дълго. Един ден, така както не бяхме още се нарадвали на нашето малко и спокойно кътче, ни казаха да не излизаме от стаите, щяла да минава нещо като комисия. Опънали леглата, прибрали боклуците, чакахме изправени. Влезе възпитателката с една висока на ръст жена, добре облечена за това време, със строго изражение, като това на другарката Чолакова с партизанския имунитет, дето прогонваше „гадовете“. Жената погледна към единия прозорец, надникна навън и проследи слънцето, отвори вратата на вградения в стената гардероб, направи две-три крачки между леглата, позавъртя се и изстреля едно „да“. Изгониха ни. Още същия ден трябваше да освободим стаята. Оказа се че това е най-подходящото място за Дарина Герова, майка ѝ беше дошла да избере стая за дъщеря си, която имала здравословни причини и, както самата Дарина ще си спомни по-късно, има „труден характер“ и „невъзможност да спи в стая с 19 души“. Затова се настани на моето легло и за компания взе при себе си Маргарита Митовска – дъщеря на известен баща. Всеки път, когато ги срещях двете из пансиона, тръпки ми полазваха по гърба. Добре подбрани, напомнях ми за онези, които ядяха кифли и ходеха на училище с колела, когато аз примирах от глад и влачех дървените сандали. Мразех ги. Нищо ново не беше се случило. Само дето тези се перчеха със самочуствието на класата хегемон. Светът, стар и изтощен от самия себе си, оставаше същият.

Събрахме си багажа и ни разпределиха по другите стаи. В надпреварата към бъдещето на равнопоставените бях забравила от къде съм, а сега чак сърцето ме заболя.

Моята майка не можеше да дойде и да ми избере стая, а краката така ме боляха, влагата от немската пералня беше се просмукала във всички фибри на тялото ми. Ушите, простудени през бомбардировките, често течеха и ме боляха. Добрата ни лекарка, д-р Терзиева, ме гледаше състрадателно и ме тъпчеше със салицилови прахчета по липса на други, които разяждаха стомаха, за да ми оставят за цял живот една пробощаща ме язва.

Отново се забих в оградата и нещо, което бях забравила, сега се изнизваше от паметта ми. Подуяне, 1946 г. Преди да се нанесем в немската пералня, живеехме при съученичка на сестра ми, на която ѝ помагаше в училище. Но щом си взе дипломата, сестра ми вече не им трябваше и една сутрин хазайката почука на вратата и ни предупреди да напуснем килерчето, което бяха ни преотстъпили временно. Майка ми и сестра ми тръгнаха по „Редута“ да търсят нещо подходящо, макар и мъничко. Обикаляха по цял ден, разпитваха и все нищо, къде можеше да се намери квартира в полуразрушена София. В пълния абсурд скочих и аз да търся, а какво можех да намеря, освен някоя кучешка колибка. Но както си подсмърчах и влачех дървените сандали, нещо като че ли ме повдигна и ме спря пред една голяма къща на ъгъла на улиците „Мара Гидик“ и „Петър Богдан“. Чисто празна, изоставена от немците. Знаех я тази къща, портата беше паднала и често с децата щуреехме в двора. Масивна, в тиролски стил, заградена с висока, зелена дървенция, сякаш очакваше новите си стопани. Що ли не се нанесем тук, какво пък, и без това нямаше къде да отидем. И до ден днешен се чудя как майка ми и сестра ми се хванаха за моето откритие. Явно не е имало никаква друга възможност. Вратата беше отворена, немците бяха изчезнали на бегом. Веднага пренесохме багажа, той пък да не би да беше много. Настанихме се в една стая, преспяхме една, после още една нощ и дотук. Дойдоха едни важни, ще кажеш собственици, а то... Семей-

ство партизани... Патрашкови. Като ни видяха, струпани в един ъгъл, сякаш се уплашиха.

– Ама вие какво правите тук? Кой сте вие?

Гледахме ги онемели. Кой бяхме, наистина?

– Хайде, изчезвайте!

Изгониха ни. Беше много хубаво, но само за два дни.

Явно това не ни се полагаше

Сега стоях подпряна на високия зид в двора на пансиона, ловешките скали стърчаха изпод съсухрените люляци. Осъма все си течеше мътен и бърз в руслото си, а аз, сякаш изхвърлена, както преди като отрепка, попаднала случайно в буйните му води, треперех. Студът пълзеше по тялото ми и така ясно си спомних онова високомерно: „Изчезвайте!“ „Кой сте вие?“ Пладнешкото слънце припичаше, хората край нас минаваха и заминаваха, а тогава на оградите висяха образите на Георги Димитров, на Сталин и какви ли не афиши, със „смърт на фашизма, свобода на народа“. Сестра ми тогава изчезна, вероятно се беше сетила, че и ние сме от народа или нещо подобно. Къде отиде, какво е приказвала, но ето че привечер се върна с една жена, оказа се и тя партизанка, Ана Чолакова. Откъде я беше намерила, не знам. Тя ни поведе към съседната германска къща на другия ъгъл, отвори една врата в сутерена и някак разпоредително прецени: – Ето тук може да се настаните. Пералнята на немците беше свободна. Явно към нея партизаните нямаха претенции. Затова пък ние тук се чувствахме, макар и неравноправни, но нещо като под закрилата на народната власт. Мазе-пералня. Горе в двата етажа живееше партизанското семейство на Делчо Чолаков, общар. На втория етаж още едно партизанско семейство – леля Христина и чичо Борис, бръснар. Трябваше да ползваме тоалетната горе на етажа. Разрешиха ни, но само през деня, защото вечер вратата се заключваше. Бяхме настанени и скоро след това разбрах, че сестра ми е станала ремсистка и първа помощничка на

другарката Чолакова. Отрупваше я със задачи, които сестра ми, вече студентка по политическа икономика, сърцато изпълняваше. То не бяха събрания, агитки, листовки, плакати, „смърт на фашизма“, „долу монархията“, „свобода на народа“. През деня хвърчахме с орляци от деца, пръскахме бюлетини за републиката и улиците побеляваха от хартийки. „Гадовете... смърт“ така отсичаше другарката Чолакова. И над всичко беше великият генералисимус Сталин, на него се кланяха, на него вярваха, че един ден ще докара комунизма и всички ще бъдем равни. А аз, изморена от дневната еуфория, вечер заспивах до мама и се молах да не ѝ се случи нещо лошо. Господи, колко ме беше страх да не падне от стъпалото на едва догонения утринен трамвай. Стисках очи да заспя и да прогоня черните си мисли.

Потънала в спомени, чух звънеца за вечеря, но не отидох, бях претъпкана с мъка. Горчилката в устата ме задушаваше. Мисълта за баща ми така силно ме притисна и отново за кой ли път почувствах липсата му. За какво му е било това ДРО, което ту пропадало, ту се разпалвало от идеите на оня интернационал и сектантския му призив: „класа срещу класа“. И кой срещу кого трябвало да се бие в тази необятна добруджанска шир, където земевладелецът отглеждал златно жито и то стигало за всички? Какво пък му е било чак толкова лошо и на баща ми? Имал всичко, и голяма къща, и доходна работа, и имота на майка ми, който добрият ми дядо „функционарио“ ѝ беше оставил, цял квадрат, от улица до улица, пред самото море на Мангалия. Растях добре нахранена и обута. Сестра ми учеше френски, майка ми ходеше на пазар в Констанца и ни купуваше сандали и лачени обувки от реномираната фирма „Дермата“. Имах играчки, топки, даже колело. Бях дъщеря на баща си. А сега? Питам сама себе си и немея без отговор. Тук през цедката бяха преминали деца на учители, лекари, професори, диплома-

ти, адвокати, съдии и прокурори, дори на известни държавници. През тази цедка случайно бях преминала и аз. Вече предугаждах как ще ме прехвърлят като пешка по шахматното табло, за да ме запратят нанякъде. Бях ничия..., но не съвсем. Семенцата на прадедите ми, онези диви балканджийци от село Медвен, бяха се скътали и у мене. От тях нямаше отгървяване, ту се укротяваха, ту неудържимо напиреха и ме тласкаха към възможното и невъзможното. Така беше и с баща ми. Ехото на Бузлуджа ги съживи и баща ми като онзи луд идалго тръгна да се бори с вятърните мелници, за да стигне до никъде. Така щеше да бъде и с мен, но той поне умря в очакване, а аз щях да премина през вода и скали, за да прозра, че светът, от стар по стар, се търкаляше един и същ и под слънцето не беше се родило нищо ново.

ГОЛЯМОТО ПРЕГРЕШЕНИЕ

Фалшификацията, която бях заплела, се заразишва към края на третата учебна година. Често боледувах и често симулирах, за да бъда в болничната стая и да потъвам в любимо четиво. Моята каменна „цитадела“ беше оставила отпечатък и ставите не преставаха да ме болят. Потиснатата и пак нещо размишлявайки наопаки, реших да се кача на влака и да се върна в София с надеждата, че ще ми оформят учебната година по болест. Така и направих, но не бях предвидила, че с пестеливия атестат на другаря Чолаков нямаше да ми се размине. Липсваше онази силна ръка, която можеше да ме измъкне. В скалъпения ми план към болестта, която наистина преживях, липсваше най-вече силната ръка. Такава няхах и това беше бягство от пансиона с тежки последиствия. Моят зет отиде при директора да обясни, че съм наистина болна, за да ме спаси. На мига обаче изпрати телеграма: „Върни се веднага, следва изключване.“ После ми

Английски клас. Танци на поляната

обясни, че директорът ме е пожалил заради „работническия ми произход“ Била съм единствена?! Не знам дали от добро сърце или от класова сантименталност директорът Колимечков не ме изключи и аз му останах признателна. Тази привилегия ме спаси само този единствен път за цялото време, което ми предстоеше да преживея. Явно беше ми писано да го завърша това училище

Пътувах цяла нощ. Сутринта, треперееща от студ и страх, се явих при директора. Той ме изгледа със сините си пронизателни очи и пестеливо каза: „А, Вие се върнахте?“ Този директор ни говореше на Ви, може би реминисценция от миналото и със същия равен тон продължи: „Влезте веднага в час.“ Очаквах разпит за прегрешението си, даже бях си подготвила сърцераздирателно слово, но ето че не стана нужда.

Отличници:

отляво Евдокия Василева, Георги Бурлаков, Емилия Милушева

Последва намалено поведение с две единици и последно предупреждение за изключване. Но това не беше всичко. Сега бягството се съчета с разкритата лъжа за подправената ми рождена дата. Недопустими прегрешения. Димитровската организация се развихри и в ролята на Темида ме разнищи парче по парче. Грозеше ме опасността да ме изхвърли от редовете си, само още веднъж нещо да прегреша. И после накъде? Бях обругана и наказана с последни предупреждения. И както му се полагаше, всички гласуваха единодушно, без Борислава! Провинението ми беше вписано в дневника и се четеше на глас във всички класове. „Мария Бъчварова... избягала... излъгала...“ Никой не ме попита защо го бях сторила, замълчах и просто не пожелах да се защи-

тя. То беше много дълго за поясняване. Наскоро след това д-р Терзиева, добрата д-р Терзиева ме повика и ме препрати в градската болница, за да ми оперират сливиците. Бях сама. Дойде да ме види само Борислава. Искаше ми се да умра. На другия ден от операцията излязох в градината на болницата, набрах едни зелени сини сливи. Едва си отворях устата, гърлото ме болеше, но някак преглъщах с надеждата, че ще предизвикам кръвоизлив и най-после ще умра. Говореше се, че в бившия американски колеж една ученичка се задушила от кръвоизлив след операция на сливиците и умряла. Огорчена, исках и на мен да се случи същото за назидание на всички, та дано съжалят за стореното с мен. Така и не умрях.

ЕГОТО

Изразявах го явно и даже демонстративно, правех се на различна от другите, често крещях, защитавайки своята правда или пък се затварях в себе си, за да остана самсамичка. И тогава силно мразех. Всички ми приличаха на кухи марионетки и не допусках никого до себе си. Развивах се доста странно, и то не поради различната възраст. Липсваха ми „Редута“ и моята цитадела. Липсваше ми свободата, където вечер, на разпалената жарава, редях стихчета с тръпките на първата любов. Мизерията, студът ме запращаха ту към отчаяние, ту към мечти. Потъвах в стиховете на прокълнатите поети, Николай Лилиев, Димитър Бояджиев, Гео Милев..., страдах с тяхната „злочеста любов“. Омайваха ме Емануил Попдимитров с неговата „Ирен“, Едгар По с неговата „Аннабел Ли“, Димчо Дебелянов с неговата „Елегия“. „Стон“ на Яворов ме задушаваше в сълзи, „Гроб“ на Пенчо Славейков ме връщаше към злочестата смърт на баща ми, към незнайния му гроб, който майка ми така и не можа да откупи.

Липсваше ми онази цитадела, където бях оставила моята свобода. Сега страдах по нея, но не забравях за билетчето с късмета, който бях изтеглила самичка. Тук трябваше да уча, когато не ми се учеше, трябваше да спя, когато не ми се спеше. Дисциплината не беше моето призвание. Всичко се отмерваше със звънеца. За ставане – звънец, за учене – звънец, за ядене звънец и пак звънец и пак звънец. Когато нямаше ток или имаше повреда, тогава същото предназначение се извършваше с удари по една желязна релса. Винаги имаше нещо, което отмерваше времето, но никога не отмерваше твоето време, времето на спотаената ти тъга, на теб самия като единствен и неповторим в този свят.

Обкръжението не понася твоето „его“ и колкото то е по-силно изразено, толкова по-жестоко ти го смачкват. Колективът те вкарва в своята рамка, моделира те и ти придава свой образ и подобие, иначе те изхвърля зад борда. Така стана с Борислава и с още някои... Изключиха ги за по една целувка или недопушена цигара. Ученичка на големия Константин Кисимов, вървеше наперено, мечтаеше за театралната сцена. Четеше „Крал Лир“, „Езоп“. Рецитираше цели страници от „Ромео и Жулиета“... Беше ексцентрична и различна от всички. Изключиха я. Пазя снимките с гордото чело, с искрящите очи, с непокорния ѝ образ и пак препро-читам:

*„Ние, хората, ние сме деца на слънцето
То кипи в нашата кръв, то ражда
Гордите, огнени мисли
Ние сме призвани да победим
Тъмния страх от смъртта.“*

Боби. 8 януари 1952 г., София

„Животът е сцена, на която всеки подред е артист и зрител.“

Боби. 19 февруари. 1952 г., Ловеч

*„Ти трябва да се възвишаваш
Да падаш или побеждаваш
Или да служиш без покой
Да тържествуваш или страдаш...“*

Боби. Ноември 1952 г., Ловеч

Десет години по-късно възпитаниците ще се срещнем в ресторанта на грандхотел „Балкан“, преди да е станал „Шератон“, ще пеем и ще се смеем, а Меди Димитрова – станала вече актриса, ще отиде с чаша червено вино при директора Колимечков и ще го нарече кръвопиец на малолетни. Тя се беше самоотлъчила от пансиона, навярно режи-

Юбилейна среща на френски класове

Юбилейна среща – сборна

24 май в Ловеч. Юбилейна среща

мът се оказа несъвместим с нейния дух, макар и потомка на Станке Димитров. Това беше вече пресилено. Колимечков не заслужаваше този упрек, беше човек на своето време, на своите идеали и носеше библийска праволинейност, превърнала се в сектантщина, с която волностите на младостта бяха забранени.

Понякога изпадах в самота, обхващаше ме омраза. Не знам и аз кого мразех. Тогавя заставах на онзи каменен ма-настирски зид, който ни очертаваше позволената територия и границата между възможното и невъзможното, който ни отделяше от света, онзи свят, разнолик в образа си, богат с палитрата на всички времена. Мразех този зид, но беше прекалено масивен, за да го сриня. Забивах тъп поглед към „Стратеша“, сякаш исках да полетя, взирах се в бързая на

„Осъма“ и пращах послания към неизвестното. Вземах някаква книга и потъвах в нея. Всичко ми беше безразлично. Другите учеха усилено, а аз се отдавах на своето „его“ и сякаш времето беше спряло. Едни бяха отличници. Аз не бях и не полагах никакви усилия да стана. Обявяваха се конкурси, но аз не успявах. Елегията не беше на мода. Вместо да си уча уроците, четях безразборно ту Достоевски, ту Горки, вживях се в Робеспьер. Сигурно пак по причина на онези зрънца от Балкана ми се искаше да има истинска революция и тогава сигурно се виждах на барикадата. Горях в пламъците на Великата френска революция и съжалявах, че това не е било моето време. Четях всичко, което ми попадне, а най-малко уроците. И все пак се сещах за „късметчето“ и знаех, че нямам избор. Бързо ми минаваше. Отново обичах всички и отново всички ме обичаха.

ТРАУРЕН ДЕН

5 март 1953. Училището замря. Вървахме, строени по класове, към салона. Никой не издаваше звук, сякаш бяхме спрели да дишаме. В едно училище с няколкостотин деца, където глъчката не стихваше, сега всички мълчаха. Вървахме като стадо, подкарано към кланица. Умрял беше Сталин. Вървах с наведена глава и си спомних как една книга с образа му сякаш беше пришита за нас. Където ние, там и тя, а баща ми все рецитираше на мама: „Не бой се, не ни трябва имот, децата ще живеят при комунизма.“ И колко сигурен беше, че светът ще стане друг, а ето сега Сталин беше умрял. И какво щеше да стане с нас без Сталин, как щяхме да стигнем до комунизма. От трибуната се заредиха печални думи за голямата загуба, сполетяла човечеството, за исполина, обединил народите в една шеста част от света под червеното знаме на болшевиизма. Не беше за вярване, вождът на пролетариата,

такова величие, такъв исполин, пък умрял. Едни прохълзваха в знак на скръб, други тъпо мълчахме. След събранието се занизаха траурни дни и в знак на печал и дълбока скръб не учехме. Някои продължаваха да тъгуват и мълчаха. Мълчах и аз и не спирах да се питам като как ще преживяваме оттук нататък, какво ще стане с всички нас. Споменът за баща ми, все по-натрапчив, не ми даваше мира.

Кротнахме като никога. Роже Гайар донесе грамофона си с плочи и ни събра в една класна стая. за да налее с дълбока скръб тези траурни дни. Не се смеехме, кротки и онемели слушахме Бетовен, но на другия ден това не се повтори. Проявата на Роже Гайар беше отчетена за неудачна! Някой пак беше се престарал, сигурно онези активисти от учкома.

Не знам как стана, но точно в деня на смъртта на Сталин, когато не учехме, бяхме отседнали в градината и Кольо обяви пред всички, че обича Надка и това ще е вечно. В такъв ден това прозвуча като клетва, която наистина ги свърза за цял живот

И след смъртта на Сталин пак беше същото, дните пак започваха с ведрина. Построени по класове, още сънни изпълнявахме команди. Наляво, надясно, нагоре, надолу. Правехме се, че играем и се оправдавахме, че ни е студено, а някой ни отправаше към Южния полюс, за да се стопшим. Пръстите на ръцете ни бяха все подути, червени, сърбяха ни и ни боляха особено сутрин. Живеехме с авитаминоза, но изпълнени с ентузиазъм. След ведрината отивахме отзад на двора, където един казан с калиев перманганат ни очакваше като предястие към закуската. Дежурният учител ни пълнеше по едно алуминиево канче, а друг учител следеше да не го излеем. Звукът от гаргарата наподобяваше жабешки концерт. Някои от момчетата го изкарваха на мелодия а изплюването го откарвахме като на състезание, изкусно надалеч. След тази процедура беше ред на закуската, пак

под строй. Въобще строяването си вървеше като молитва поне три пъти на ден. Строят беше критерий за дисциплина, за съзнание, та даже и за родолюбие. Той беше предмет на димитровските съревнования. Който най-напред се строи, е първенец. Случваше ни се да скачаме през пет стъпала, та първи да се строим. Съревнованието беше навсякъде и за всичко. С нокти и зъби трябваше да се стигне до целта. Така благородният замисъл щеше да се превърне в борба за лично благосъстояние. Наречено социалистическо, то беше двигателят на нашето време, и ние кипяхме в него с жар, за да растем „верни“ в уникалната посока. Но в живота посоките ще се окажат повече. Едни ще тръгнат по правата и ще се възкачат високо. Тежко на тези, които ще се отклонят от тази единствена посока.

Отново влизахме в час и треперехме всеки път, когато учителят отваряше дневника, за да те изправи на дъската.

Междучасие и пак физика, и пак другарката Димитрова. Някаква паника ни обземаше и чак зъбите ни тракаха от ужас. Другарката Димитрова, дребна, слабичка с прошарени коси, крещи:

– Кой е третият нютонов закон. – Мълчание.

– Кой е третият нютонов закон?

Побутвам Ева, но и тя мълчи.

– Кой е третият нютонов закон? – продължаваше почти в истерия да крещи и лицето и все повече се изкривяваше. Най-сетне някой се осмели да излезе. Така и не забравих този закон, и всеки път, когато ми се налагаше да потвърдя някоя житейска теза, как всяко действието има противодействие, с гордост цитирах Нютон и си спомнях другарката Димитрова, която с кръсъците си сякаш искаше да не го забравяме цял живот. И имаше защо. Оказа се важен закон, но в утрешния ден, който ни очакваше, щяхме да се влеем, поели само действието. Противодействието все повече и повече щеше да мъждука, за да премине в послушание.

Никога не разбрах другарката Димитрова, от която всеки път ме втрисаше, сигурно защото физиката ми беше чужда, но сега наистина ми беше весело, най-вече защото предугаждах края и се надявах, както и стана, другарката Димитрова да ми подари спасителната тройка.

КРАЯТ НА НАЧАЛОТО. МАЙ 1954 г.

Последни дни от ученичеството. Учители и ученици препускахме към финала. Следваше матура.

Както всичко вървеше по руски, така и нашата матура беше „руска“. Това означаваше, че всеки се явява на изпит задължително по всички предмети, независимо от оценката, получена през годината, пък била тя отлична. Въпросът не подлежеше на обсъждане. Никой не се и сещаше, че може да бъде по-иначе. И днес се чудя къде и кога в годините задълго изчезна матурата от българските училища. Вероятно по пътя на всеобщото образование или в борбата за ликвидиране на неграмотността.

Беше горещо лято. Кой сам, или на групи по двама-трима, приведени над учебниците, кълвахме. Български, френски, история, физика, химия... по всичко изпити. Обладани от толкова много дисциплини, впуснахме се в превземането на височината. Надка и Кольо все по-малко се разделяха. Кольо все повече се изявяваше като голям математик и беше взел Надка под крилото си. Пръснати из целия пансион, уединени или на групички преповтаряхме изученото през годините.

Наред с подготовката за матурата вървеше и подготовката за бала.

Кореспонденцията между родители и деца се оживяваше както никога до сега. Трябваше най-сетне да свалим черните престилки и да се облечем в нещо по-различно.

Джазът на оптимистите. 1952 г., Ловеч

В дните преди бала всички се въртяхме край банята. Едни се къпеха, други перяха. Зани беше получила найлонови чорапи за първи път. Бяха тънки и жилави, докарваха на стъклени. Изпрахме ги, за да поомекнат и тръгнахме към спалните. Тя уж стискаше в един пешкир найлоновите чорапи, но изведнъж гласът ѝ раздра коридора: „Чорапа ми, няма го, няма го...“ повтаряше и размахваше в едната ръка мокрия пешкир, а в другия самотния чорап. Наскачахме от всички стаи и тръгнахме във върволица със забит поглед в пътеката да търсим чорапа. Така и не го намерихме, явно беше отишъл в канала.

Всеки ден пристигаха колети с рокли, обувки... С нетърпение разкъсвахме пакетите и измъквахме от там тънки чорапи, които щяхме да обuem за първи път, но най-вече

Отличната диплома на Стефка Славова

мечтаната рокля, с която ще отбележим началото на новия живот. Фурорът беше Стефка Славова. Стъпила на леглото си, за да я видят всички, изправена с гордост, хвана токущо получената рокля с двете ръце, изпъна я хубаво и каза: „Майка ми я ушила на ръка.“ Всички се вторачихме в ръбовете и цъкахме в удивление. Такова не бяхме виждали. Стефка беше пълна отличничка, та даже и медалистка. Баща ѝ офицер, но все не можел да купи шевна машина, затова майка ѝ я беше ушила на ръка.

Пристигна и моята рокля. Беше от черна коприна. Познах я, траурната рокля на майка ми. За друга не можех и да мисля. „Черна, но официална“ – казах си и бях благодарна. Майка ми беше я преправила по моите мерки, с малко шпиц деколтенце и буфан ръкавче. Изпратиха ми пари да си

купя чорапи и обувки от Ловеч. След като обиколих града, попаднах на един оказионен магазин. Откритието ми беше велико. Черни обувки, швейцарски модел.

– Вземи ги, момиче, токът е кован – убеждаваше ме продавачът. – Няма счупване.

Това значеше, че токът е изграден от гъонени пластини, а не от дърво. Харесаха ми, напъвах, напъвах, едва ги обух. Сигурно бяха поне с номер по-малки от моя. Господи, колко ми харесаха. Обух и другия. Толкова ми стягаха, че едва се задържах на краката си

– Вземам ги – реших твърдо аз. – Сигурно ще се отпусят.

Продавачът пък ме посъветва да ги понося малко с мокър чорап. Така и направих. Всяка вечер нахлузвах мокри чорапки и тръгвах из стаите да си разхождам обувките. Мисля, че и до днеска имам една деформация от тях, като за спомен. Дали само от обувките.

Балът отмина, а една друга деформация ме караше да гледам на света със слънчеви очила и тя ми донесе куп сълзи и мъка. А когато най-сетне успях да я изтръгна от себе си, стана ми още по-тъжно. А от бала се прибрах боса. Не съвсем, носех в себе си френския език с всички онези двадесет и четири глаголни времена, с поезията на Пол Елюар, с шедьоврите на Молиер... На това казвам благодаря. Но към това благодаря си спомням за моята цитадела, как в мрак, пред жарта на печката, четях по цели нощи, редях стихчета, как на 14 години изучавах метрическия стих от ямб и хорей до анапест и хекзаметър. Как невъзможното при недоимък и ничия подкрепа превръщах във възможно. Кой може да каже дали пък нямаше вместо френски днес да знам и суахили?

Годината е 1954. Доживях до последния ученически час и, както ни пожела другарят Петров, очаквах да литна като волна птичка, за да се влея в изграждането на социалистическата ни родина. Настръхвам и сега от това патетично

Отличници: Стефка Славова , Димитър Тончев, Пенка Христова

пожелание на този наш учител. Такова беше времето, нали?
Но и то тече и се променя. Петдесет години по-късно учителите на випуск 2003 ще пожелаят на своите възпитаници:

„Яжте повече сладолед и по-малко боб!

Возете се на повече въртележки!

Берете повече цветя!

Бъдете себе си!“

ДОБРИ МОМЧЕТА И МОМИЧЕТА

Такива си бяхме – добри. Упоени от люляковия цвят на Стратеша, отпразнувахме превземането на „Височината“. Дипломирахме се, но имаше още много за катерене. Вярвахме, пеехме си ние, огласяхме софийската гара и ловешките улици „... бой последен е този“, но това беше само нещо като първо действие от нашето битие. Упорити, смели и смахнати като кавалеристи пришпорвахме времето, за да сме „първи“, а животът ни беше цял конгломерат от несъответствия – както беше казала незабравимата ни Лада Панева, „... скромно облечени, невинаги добре нахранени, но имахме чудесно училище... ние много учехме и няколко години подред бяхме училище с общ успех „много добър“ до „отличен“.“

Днес това звучи като училище за хлапаци с увредени гени!? Кой както иска, така да си го тълкува, но както шопът го е рекъл, „Друго такоа нема, е па нема“. Пръкнаха се личности къде ли не, в науката, изкуствата, политиката, и още в разни знайни и незнайни области? Но накъде щяха да вървят тези умни момичета и момчета без водач? Разбира се до никъде, до под крушата. И от „Бой последен е този“ преминаха на „Води ме, партийо, води ме“. Тя им отдаваше безкористната си любов, а те не спираха да я извисяват с признателност и благодарности. Симбиозата от мъдрост и свежа кръв укрепваше и онези ми ти титли и звания потекоха като из ведро: професор-доктори, професори и доктори поотделно, доценти, научни сътрудници, младши и старши. Математици, химици, физици, забити в науката, станаха ръководители. Срещяхме се по улиците случайно и разбирахме, че нашето Лили (проф. д-р Лили Каракашева) е забила сериозно в политическата икономия, Стефка (проф. д-р Стефка Славо-

ва-Петкова) се върнала от Москва, където изучила всички тайни на архивистиката. Онзи, очилатият „Корбото“ (проф. д-р Иван Боянов) от Павликени, вечно мърморещ и философстващ, станал декан и ръководител на лаборатория по физико-химична хидродинамика и термодинамика, и още че Андро, (проф. д-р Андрей Апостолов) шеговитото момче със спортен дух, е ръководител на катедра „Физика на твърдото тяло и микроелектроника“.

Павел Петков

от Ловеч, на когото Надка се при-свиваше, макар и син на градски шивач, и му предлагаше чувал със зоб, а после ѝ решаваше задачите и ни спасяваше всичките от лапите на физичката Димитрова, станал ръководител на катедра „Подемно-транспортни и строителни системи и машини“. И още Павката от Ловеч (проф. д-р Павел Петков), който учеше речниците наизуст, а в почивките играеше шах с Огнян Дойнов и често го биеше. Беше и добър плувец и математик, но в крайна сметка се отдал на филологията с много заслуги. Сътворил най-големия издаван досега „Българо-немски речник“ и „Немска граматика в съпоставка с граматиката на българския език“. Да се чудиш как са изли-зали от главите им такива сложнотии.

И още научавахме, че Лазо бил в затвора, защото пре-калено много се впечатлил от Солженицин, а Шкино взел, че се опитал да прескочи границата, но го хванали. Какви наивници, учени момчета, къде бяха тръгнали. Не са си вър-вели направо, както ни учеха по единствената пътека, ами почнали да криволичат насам-натам. Имаше още такива, те до никъде не стигнаха.

Поради владенето на чужди езици всички бяхме потенциални преводачи, но едни се отдадоха на тази професия и даже станаха членове на Международната федерация на преводачите, на която председател за България посадиха Анна Лилова. Нищо лошо, радвахме ѝ се, нали беше наш човек, младата и кръшна комсомолка Ани Спиридонова от Пловдив. Беше ѝ потръгнало и по брак, и по служба.

Едни превеждаха на парче и се скъсваха от бачкане, за да изкарат по някоя и друга стотинка. Кольо (Никола Николов, *випуск 1954*, немски) го викаха да превежда на правителствени хора. Правеше го с готовност, но неговият ужас беше Владко... (*Тодоров Живков*), който не можел да каже две думи на кръст и наш Кольо се изприщвал, докато му подреди бисерите. Така е то, преводачът в крайна сметка трябва да превежда точно и той не може да поеме вината за цялата човешка глупост. Извън устните преводи с номенклатурата от ранга на Хонекер, Никола Николов беше усъвършенствал немския, но винаги казваше, че чуждият език е като океан и не години, а цял един живот не е достатъчен, за да бъде овладян. Той беше стигнал до недостижимите му дълбочини, но едва връзваше двата края и броеше жълтите стотинки за малката водка.

Други се отдадоха на театъра и те са толкова много, като че ли това училище беше с предназначението да обучава даровити деца: артисти, режисьори, театроведи. От драмсъстава проходиха Палъо (Павел Павлов-режисьор), Чапси (Ма-

Стоил Стоилов

рия Чапанова-актриса в театъра за младежта, Боби (Борислава Кузманова), която още в училище можеше да припадне така, че да загубиш ума и дума, Маша (Мария Хаджийска), Меди Димитрова, Банко Банков, драматурзи, режисьори, театроведи, Константин Илиев, Лада Панева, Кристина Тошева, и Владо Даверов, разбира се, макар и от последващите. Някои от тях като Пальо, Росето и Чапси вече се бяха изявили в детските предавания на Радио София още преди да дойдат в Ловеч и не слизаха от сцената. Пальо свиреше на пиано, Чапси извисяваше колоратурно сопрано с надеждата да стане оперна певица, а Роси Буркова не спираше да разхожда цигулката по заръка на милите родители от София до Ловеч и обратно, без да я отваря. Много имена, много личности и като за капак проф. Стоил Стоилов, забележителна фигура в колоидната наука, член-кореспондент на БАН.

Такова беше моето училище, от където поех, за да скоча, както се казва в лапите на живота, а той вреше и кипеше в казана на реалния социализъм. Епоха, не можех да я прескоча. Някои опитаха, но удариха на камък. Горките. Следвах каноните, с които се бях сраснала и възторжено летях напред като „волна птичка“, както беше ни го пожелал нашият учител. Но полетът се оказа и под зоркото око на едни ловци, яки, с прихлупени каскети. Във фантастиката днес ги гледаме с метални брони от главите до петите. И тези бяха същите, но истински човечи от плът и кръв. Вървяха от чо-

век на човек и ни издирваха като на сафари, за да ни метнат по едно ласо. Така стигнаха и до мене.

Звъни се на вратата, а аз в последния месец преди раждане, едва-едва слизам да отворя. Двама непознати, единият млад, другият не съвсем. Погледите им оглеждат издутья ми корем, докато уточняват самоличността ми.

– Мария Бъчварова.

– Да, аз съм... Да, завършила съм в Ловеч.

– Добри младежи излязоха от там.

– Да, всички сме добри.

В общия разговор последва и конкретният въпрос:

– Вие работите в международния отдел на профсъюзите?

– Да, работя, но вече съм в отпуск...

– Ама да, да... Все пак, като тръгнете на работа... При вас идват чужденци, нали знаете, има и лоши...

– А така ли?...

– Е, ако нещо забележите нередно, обадете се на този номер. – Подават ми листче с телефонен номер.

– Разбира се, само да се върна на работа...

Обещах от все сърце и да не казвам колко много съжалявам, че ме намират в такова положение. Веднъж да ми се случи да ме потърсят другарите, а аз наникъде... Тези профсъюзни дейци, уж приятели, идваха от цял свят, хранехме ги, обличахме ги, разхождахме ги, че и пари им давахме, а те, виж ги ти... Диверсанти, ще ги дебна до дупка, помислих си, нека да се върна на работа, ще видят те.

Видя бял свят първородната ми дъщеря, поработих, но наскоро ме съкратиха и увиснах без работа. Точно мене ли трябваше да съкратят, дето бях готова да разнищвам диверсанти... да докажа колко съм предана и готова да служа на родината. Така и не ме потърсиха. По късно се досетих, че истинската причина беше биографията на мъжа ми: колежанин, френски възпитаник с белогвардейски произход.

Хубаво ми казваше моята сестра, като се зажих: „Какво ще ядеш с този човек?“ По ирония на съдбата той пък взе, че стана специалист по хранене и не умрях от глад, но за това пък изпаднах от списъка на доверените. Сякаш господ беше ми го изпратил

От ловчанската височина придобих френския език и работех на парче: срещи, празненства, най-вече ме викаха за първомайските делегации. Братя от цял свят, черни, бели, жълти се канеха всяка година. Поемах групата си и се настаняхме в долните трибуни край мавзолея. Пред очите им преминаваха редиците на българските трудещи се. Моите хора ги гледаха и не вярваха на очите си, сега на живо пред тях се нижеха пролетариите, които бяха разкъсали веригите. Те крачеха по площада, размахваха знаменца и цветя, пееха на пресекулки „... да живей, живей труда“, а от трибуната вождът помахваше бащинска, покровителска ръка, за да ги поздрави с международния ден на труда. В този момент те още по-силно скандираха и едно мощно „бе-ка-пе“ се отцепваше като зов за слава, благодарност и надежди.

След еуфорията на площада идеше редът на обилен първомайски обяд в най-люксовия столичен ресторант „Балкан“. В следващите дни посещения на заводи, където гостите се запознаваха със своите братя и сестри. Космически цифри на икономии, рационализации, изпълнения и преизпълнения на плановете се лееха като от рога на изобилието. Моите хора, сякаш зашеметени, цъкаха в недоумение и чух някой да шушне в ухото ми:

– Камарад, какво е това план?

Явно преводът ми се нуждаеше от допълнителни пояснения. Все така възторжени тръгвахме на екскурзия, та да им покажем на живо какво значи социализъм: море, хотели, панели, издигнати в жилищни комплекси и най-вече никога не пропускахме фабрични комини, бълващи пушек, като символ на действащия социализъм.

Групата ми от франкофони включваше различни националности от Африка и Азия. Движехме се по програма. Сутрин в 8 ги чаках във фоайето на хотела, а един конгоанец все се опитваше да ми прави забележка.

– Камарад, много закъснявате.

– Нали ви казах в 8.

Недоволен, обърна лице към слънцето, което вече се беше издигнало над морето и докато сочех към тежкия му часовник, той повдигна високо ръка. Погледна ме убедително и с два пръста проследи лъчите на слънцето към очите си, с което искаше да ме убеди, че изгревът отдавна беше преминал и вече приближава обяд. Явно бях сгрешила, като изключих неговия личен ориентир. Така е с преводачите, все с нещо не могат да се съобразят

– А вечер как става това?

– По звездите, камарад, по звездите, – отговори убедително и дори изненадан от моето невежество.

Много внимавах да не загубя някъде този камарад, защото не знаех по кои звезди трябва да го откривам.

Преди заминаване ги водехме в ЦУМ. Бяхме щедри, връчваха им по едно пликче с пари, за да си купят сувенир и да разказват за страната на благоденствието. Обикаляхме щандовете, всички любопитно ни оглеждаха, а на децата сякаш им се взимаха очите от различните цветове и одежди на тези хора. Аз пък като водач на групата важно и пламенно показвах препълнените щандове на единствения ни и най-голям универсален магазин.

– Другари, погледнете, всичко е българско, всичко е произведено в нашата страна.

Така си беше, нямаше нищо от скапания капитализъм. Както вървахме, щандът от естествена коприна ми грабна очите и ги подканих натам. До мен един мавританец безразлично гледаше тази толкова фина тъкан, а аз как ли не го убеждавах да купи няколко метра за жена си. Представях си

я да кърши снага под тази мека и искряща българска коприна, скътала в себе си прелестите на минали времена.

– Естествена коприна, натурална, българска – не спирах до го кандърдисвам, но ето че пак сбърках.

– Моята е в слама – отсече ме като с бърснач мавританецът.

Веднага си я представих в сламена поличка. Засраших се от глупостта си и бързо пренасочих цялата група към щанда с лъскави тенекиени и пластмасови бижута. Тук попадението ми беше добро, но най-точно беше на щанда с очила. Не можех да ги откъсна от тази придобивка на цивилизацията. Избираха ги с тъмни стъкла и дебели рамки, слагаха си ги на носовете, въртяха главите пред огледалото. Оставах доволни от този сувенир, който ги доближаваше до завидния образ на колонизаторите. Бяха доволни да открият прилика с тях, макар само в огледалото.

В тази ми международна дейност се случваше все някой от онези другари да ми диша във врата. Знаех им вече дебелашките номера от рода: кой с кого се среща, прихождат ли българи към делегатите, кои са те, как изглеждат? Отговорях им на всичко, но не виждах с какво можех да им бъда полезна. Желанието ми да помагам на родината по този начин лека-полека започна да се изпарява и аз като някои други започнах да попоглеждам зад загражденията. В крайна сметка ме обвиниха в идеологическа диверсия със забрана да напускам България. То беше дълго и мъчително, но за това после.

Продължавах да превеждам на парче. Един странен човек ми носеше да му пиша на машина някакви преводи на френски. Слаб и превит, на възраст между 60 и 100, на име Дзивгов. За да ми вдъхне доверие, представи ми се като първият преводач на Ботев. И още, че го имало и в някаква енциклопедия. Видът му беше толкова овехтял, че наистина му трябваше добра „презентация“, за да му повярва човек

колко всъщност беше интелигентен. Ходех у тях да му нося преводите. Живееше със сестричките си, и те на негова възраст, но освежени със златисторуси букли, с руж на бузите и избелени като пергамент лица, в полусрутена къща на ул. „Солунска“. Всички те много ми се радваха, а когато ме изпращаха, моят работодател никога не пропускаше да извика след мен: „Предайте моите почитания на госпожа майка Ви.“ След ловешкото ми възпитание това ми звучеше като извадка от анекдот. Разказвах го на приятелките и се заливахме от смях.

Продължавах все така и за мое съжаление никой не ме търсеше освен господин Дзивгов. Онези идеи на баща ми, които ту ме пленяваха, ту ме потискаха, почнаха да ми се струват налудничави. Той поне имаше Сталин, а аз в кого трябваше да вярвам. Висях като в безвъздушно пространство и се реех на воля по течението, макар и аз да бях измежду „първите“, но без подпора и без червена книжка. Пък и кой можеше да ми я даде, като не бях от „децата на нашите другари“.

В това време черен облак пълзеше по небосклона и онези ловци с ласото впримчваха наши добри момичета и момчета, за да попълнят бройката, за която поетът Радой Ралин по-късно ще каже: „... и под небосклона осем милиона микрофона.“ Все в полза на родината задълбочено четяха купищата писма от и за чужбина Проникваха в тях със зорко око да не пропуснат вражеска следа. Кипяха в работа, отговорна и строго поверителна: подслушвания на телефони, радиостанции, заглушаване на Би Би Си и Свободна Европа, слухтене, преследвания. Само като си помислиш, то тази работа нямаше край. Лошо нямаше, като воини на невидимия фронт изпълняваха отговорните задачи с чест и самоотвержен героизъм. А потърпевшите от дейността им се озоваваха на друго място, те се смачкваха и изхвърляха в боклучарника като гнусни хартийки и там изгниваха не-

знайни и никому ненужни. Някои ги даваха на прасетата да си ги гложат, така им се падаше, щом риеха срещу народната власт. Ех тази народна власт, добре, че имаше кой да я пази.

Укрепваха и „децата на нашите другари“. Подпрени с по една червена книжка и привилегии, пердасеха напред. Някои от тях придружаваха по-особени делегации, не такива като моите, дето се ориентираха по слънцето и звездите. Лятото си прекарваха на „Златни пясъци“, бяха преводачи на централния комитет. Важно крачеха по мраморните му коридори, чайки и волги ги докарваха и откарваха нанякъде, а те, зашеметени от поверената им мисия, ставаха все по-сериозни. Така „нашето момче“, синът на бай Жеко, Атанас Тилев, беше ударил в десетката... Срещнал една финландка на брега на морето, тя пък случайно се оказала дъщеря на голям човек и оттогава, та до днес, успех след успех...

Други се сражаваха на топло по посолствата ни в Париж, Лондон, Вашингтон... и къде ли не още в този голям и необятен свят сред лукс и неограничени правомощия. От скука и преяждане създаваха интриги сред персонала и един друг се топяха, за да се представят като отличници. Дипломати и ченгета се дебнеха по посолствата ни като котки и мишки. На едно парти в Аржентина наш дипломат, бивш партизанин, повърнал обилно върху стъкмената за случая маса.

– Това е било провокация – подскача сестра ми.

– Сигурно е било провокация – добавя зет ми Иван Цачев, дългогодишен дипломат от кариерата. – Станало му лошо на човека, ама чак пък толкова да не се сдържи, можел да повърне поне под масата, а не на бялата покривка.

Наскоро човекът партизанин бил отзован. Това бил единственият начин внедреното там ченге да се отърве от стария човек, който, въздигнат поради партизанлъка в ранг дипломат, се опитвал да му се бърка в личния живот и го

учел на морал. Колко му е било да пусне нещо в чашата, та да го направи за смях и да го махне от пътя си, вместо да му казва с кого да спи. Той ченге, ама онзи пък партизанин, с нищо друго не можел да му надвие и за честта на родината взел, че го резилил. Веднага след случката го отзовали от дипломацията, а нашето ченге Иван Радичев продължило да си спи с когото си иска.

Някои се вживяваха в образа на велики разузнавачи, бяха за устоите на родината, умираха или бяха готови винаги да умрат за нея. Смелчаци, но тъй като последният бой се отложи с гръм и трясък, те набързо се превърнаха пак в борци. Бизнесмени. Сигурно днес се питат за какво им е била борбата и саможертвата. Преди: една кола, една вила, един апартамент, а сега от всичко по много: големи вили, тежки коли и луксозни апартаменти, морета и яхти. Преди: Москва и само Москва, сега Ню Йорк, Лондон, Париж... та чак до Бахамите. За какво са им били наистина толкова рискове да висят на косъм между живота и смъртта.

Впримчени здраво с по едно ласо за шията, подкарани към школите на КГБ и после пуснати по широкия свят, искат-не искат, повярваха в мисията си, друг избор нямаха и бяха готови на саможертва, от **НИКОЛА ЙОНЧЕВ** – първи випуск, до **БРИГО АСПАРУХОВ**, десет години след него. И той ли? Ами да, лош ли е, отговарям сякаш на себе си. Когато Негово величество искаше да го въздигне, беше по-самоуверен, сега с годините някак овехтя, пък и несполучилият опит на партията да го направи кмет на столицата го посмачка. Но откъдето и да го погледнеш, личи му, че е завършил ловешкото училище на „първите“.

НИКОЛА ЙОНЧЕВ (*випуск 1953*). Добро момче. Не бях го виждала от Ловеч и сигурно бяха минали двацетина години. Беше потънал кой знае къде, докато ние не преставихме да се срещаме, най-вече на рождената дата на нашето училище. И ето ти го Коки изведнъж изникна като свежа ма-

Никола Йончев

рулка след дъжд. А бяхме нещо като запоени едни за други, „съскафезници“, срещнем ли се, не можехме да се разделим. Онази трайна пансионерска връзка между нас вместо да се разпадне с времето, все повече укрепваше. Всеки път когато се виждахме случайно, беше ни трудно да се разделим. Така стана и тази вечер. Набързо оформихме групата, Коки ни метна в зеления си мерцедес и къде-къде, та вкъщи. Такива импровизирани срещи продължаваха шумно с ръкомахания, дори с крясъци. Досущ като в пансиона. Оттогава

бяхме останали гръмогласни, нали трябваше да ни чуят в ония големи стаи с по 25 души. Все си викахме високо като на митинг.

Приказки и вино се лееха тази вечер като из ведро и едно „...помните ли?... Да, да – и пак – помните ли?“... се повтаряше без начало и край.

Помнехме, разбира се, и сутрешния строй, и художествената самодейност, от която излязоха актьори и режисьори. Помнехме „Ой, Днепро, Днепро, ты широк, могуч...“ с гласа на Тая Коларова, она дълбок и плътен глас, който покриваше салона и ни прехласваше.

– А „Цирк Америка“? – провикна се Коки, за да ни припомни как брадата на чичо Сам се беше отлепила и Христо Кръчмаров, вместо да казва репликите, запушваше устата си, за да я придържа. После вдигна чаша, извика „наздраве“ и отново прихна в смях за поредната сценка на драмсъстава.

– А турчина Ялчън, дето трябваше да му запалят гащите... За една бройка не запалиха вместо него задника на Средко.

Какво ли не си припомнихме тази вечер. И онази каруца с топлия хляб, който ни докарваха всяка сутрин, и готвача бай Кольо, дето все се оплакваше от дежурните, че са „несъзнателни“ и не чистят спанака както трябва, и домакиня Цанко, мрънкащ, че много ядем и все не можел да ни нахрани.

Така минаваха всичките ни срещи. Никой нищо не забравяше, Лили Стоева хубаво го беше казала: „Пет пролети, пет зими, пет есени. А останахме свързани за цял живот. И се търсим навсякъде. За подкрепа, за съдействие за топло другарство.“ Вече я нямаше, а ние пак си я спомняхме, изправена в средата на сцената, разперила ръце като за полет, възторжена и горда да декламира „Триста милиона славяни...“

Коки, светлокос и тих, ако не го познаваш, няма и да го запомниш. Сега, хванал чашата здраво, прихваше в неудържим смях, сякаш разтоварваше от себе си някакви напластени досадни тежести. Със сигурност не искаше да си спомни от къде се беше завърнал. Не знаеше и кога пак ще изчезне. Сега освободен и без задръжки дигаше поредната наздравница. Светлите му очи ставаха все по-светли. В един момент изпусна чашата и тя се счупи.

На другия ден събрах кристалчетата и ги прибрах в един ъгъл на бюфета, памет за тази наша импровизирана вечер. Не знаех дали отново ще срещна Коки, дали няма да остане завинаги някъде по незнайните пътища, които кръстосваше с риск за живота си, за да пази онова късче земя, на което се беше родил. Балкана, морето и пращните улици на Красно село, където беше отраснал, не можеше да подмени за нищо на света. Те лежаха в сърцето му непокътнати и неомърсени. Единствено те имаха смисъл за него и затова ги бранеше, затова идваше и заминаваше. Тих, скромнен и сантиментален, не можеше и котка да прегазни, но можеше да стреля по злосторника на неговия къс земя, наречен родина. Останалото беше глупост и приповдигната просташина,

която той ненавиждаше. Мина доста време и пак така изневиделица, някъде около 1974-та, Коки се появи. Този път за по-дълго. Отново ни разхождаше със зеления си мерцедес и при появата на всеки милиционер не пропускаше да ругае:

– Ние сме полицейска страна. Накъдето и да се обърнеш, ще видиш обезателно я милиционер, я офицер – възмущаваше се той. – Оттатък не можеш да видиш един военен на улицата, а тук виж какво е, на всяка крачка униформени.

Един ден го срещам, и нали си го знаех какъв е добряк, примолех му се:

– Коки, хайде да ни хвърлиш с Ева в селската ми къща.

Още като купихме къщата, Евелина Куюмджиева беше първата, с която непрекъснато ходехме да отмаряме на Балкана. Така както беше в руини, я „освещавахме“ по най-различни начини и се радвахме на придобивката.

– Готово, – отзова се Коки без каквито и да било кандърми – чакайте ме у вас. Ще дойда де ви взема към пет часа.

Пригответни с торби, пакети, бутилки, дълго го чакахме. Вече не вярвахме, че ще дойде, но ето че се появи с компания. Всички, добре подпийнали, бяха в добро настроение. Между двете седалки отпред стърчеше еднолитрово шише мента. Развеселихме се и ние с Ева. Пристигнахме и продължихме до късно. Ментовката свърши още по пътя, но винаги имахме от оная гроздова ракийка на академик Неделчев. Коки отново се разтоварваше, но усетил, че е попрекалил, се обърна към мен:

– Майо, утре в 6 трябва да съм на летището.

Не помня дали и три часа бяха останали до шест, но сутринта компанията беше изчезнала. Излязох на отсрещния баир, откъдето шосето се виждаше най-добре. Острие завой от Лакатник до село Миланово, по които често се правеше рали, сега се огряваха от утринното слънце. От тук

преди години беше паднал в пропастта цял автобус. Оглеждах скалите и серпантините на пътя с притаен дъх. Слава богу, нямаше обръната кола.

Такъв беше Коки – от онези, добрите войници, готови винаги на саможертва.

Разбрахме, че остава в България. Явно беше станал някакъв провал и нашият човек се беше завърнал, какъвто си го знаехме спокоен, тих и добър. Беше назначен в отдел „Печат“ на Външното министерство. Програмите на правителствените журналисти съвпадаха с моята служба и често се виждахме по коктейли и срещи. Една вечер дойде да ме изпрати и отново ругаеше полицейската ни държава. Не знам какво го беше разчувствало, но като че ли искаше да оправдае връщането си от чужбина и с разни недомлъвки за разказва:

– Случи се... Аз се срутих, помня всичко, закараха ме в болница... наистина... но не загубих съзнание нито за миг, не загубих съзнание – повтаряше той, – и съм повече от сигурен, че не са ме приспивали, не са ме приспивали, помня всичко...

– И после? – полюбопитствах.

– Нашите ме качиха на самолета за България. Взех едното дете с мен ... за да не съм сам... Имах счупени ребра, страшно ме болеше, едва издържах. Когато самолетът кацна на летище София, видях линейка... чакаха ме. Качиха ме и тук наистина загубих съзнание. Събудих се в болницата...

Дълго мълчахме. Обидата му тежеше и не го напускаше. Не му бяха повярвали. Израснал в беднотия по калните улици на Красно село, после Ловеч, имаше една единствена вяра, пред която личният му живот нямаше никаква стойност. Добро момче.

Последно се появи на една ловчанска среща през 2003. Никога не бяхме го виждали на тези срещи. Хвърлих му се на врата.

– Ти се появи? Не е за вярване.

– Вече мога, – беше отговорът. Явно конспирацията беше приключила.

Сега, излязъл наяве, дойде да празнува петдесетгодишнината на випуска. Доста хора го бяха забравили, но изведнъж някой извика:

– Бащата на Елена! – и това беше голямата изненада на вечерта. Скупчени край него, заваляха въпроси:

– Елена... Браво! Как е, къде е? Ама за малко... – Коки, сепнат от това стълпотворение край него, не спираше да се смее. За разлика от баща си, дъщерята работеше наяве в журналистиката. Но и тя като него поемаше риска. Следяхме тревожно нейните репортажи от Афганистан, възхищавахме ѝ се, стискахме ѝ палци и си викахме със страх: „Тази Елена, къде е тръгнала?“, а когато едва оцеля в Ирак, тръпнехме в ужас пред телевизорите и се молехме да се върне жива. Животът ѝ беше на косъм. Някой беше разказал как майка ѝ отишла в църква да запали свещ, а баща ѝ за пръв път в живота си проплакал. Като че ли господ я пожали. Сега нашият Коки беше бащата на Елена и за Никола Йончев никой не питаше.

Приближих и аз към него с тривиалния въпрос:

– Как е...?

– Добре, лошото е, че отивам към седемдесетте – въздъхна. Майо, представяш ли си, махна с две ръце и се хвана за главата, сякаш не му се вярваше, че са минали изтекли много години, а с тях и младостта, и онези веселяшки вечери. После, чул въпроса ми, добави

– Бизнес, жена ми и синът ми ... – произнесе го някак с безразличие и ирония, като за нещо чуждо, което случайно сега минаваше покрай него в края на преживените седемдесет години.

СТАМАТ ЯНЕВ. Добро момче. Раздаваше лекарства на познати и непознати, на близки и далечни, то не бяха волтарени, цибалгини, фенистили... Фирмата Циба Гайги имаше

от всичко и нашето момче с широка ръка и добро сърце лекуваше по всяко време на денонощието, мострите стигаха и до нас, слава богу. Върхът беше Новата година, тогава нашият Стамат се превръщаше в Дядо Мраз, по липса на Дядо Коледа, и ни връчваше по една торбичка пак с лекарства, но и с едни големи календари с швейцарски пейзажи. Цъкахме, брей какво правят хората и се прехласвахме по онези отвъд стената. Не можехме да им го отречем. В торбичките откривахме химикалки, пепелници, запалки, всички с аромата на загниващия капитализъм, едни такива хубавички, лъскави. Потънали в меки кожени кресла, отпивахме вилямова ракия от онези големи, сочни жълти круши и ахкахме в удивление, какво правят тези швейцарци. Събирахме се, веселяхме се, споделяхме детското със зрялото, спонтанното с трезвото. Веднъж Стамат така подпийна, че искаше да мине със служебната кола директно по стълбите край ресторант „Ропотамо“, там пак нещо празнувахме. Накрая един по един всички изчезнаха, а аз, като най-близка, останах с него до края. Знаех, че ме очаква сериозно преживяване, но все пак не можех да го оставя сам, нали му бях нещо като душеприказчик още в пансиона, когато разнасях любовните му писма до Борислава. Сега му нареждах да остави колата и да повикаме такси, а той в отговор ми обеща, че за най-пряко ще минем с колата зад „Ропотамо“ по стълбите. Кой луд признава, че е луд. Поех всички рискове с надеждата, че ще го напътствам и лошото ще ни се размине. Затворих очи и занемях. Загубих ума и дума, когато колата в наклон се спусна по стълбите и чувах само как отдолу нещо силно трака, като че всеки миг ще се разпадне. Сигурно бях изпищяла, защото чух гласа на Стамат:

– Сестро, ама ти да не се уплаши нещо?

Идеше ми да го удуша, а той продължи да кара бавно и много внимателно, за да не улучи някой катаджия.

– Само да не ми вземат книжката, защото нямам балтон.

Това, че нямаше балтон, всички знаехме, не му и трябваше, имаше служебна кола, фирмена, добре затоплена, от която не слизаше. За какво му беше балтон. Но веднъж се случи, на връщане с компания от една сбирка въщи. Сутринта рано ми се обади.

– Сестро, никога няма да идвам у вас, този Западен парк ми е на кутеуз. Какво ще правя сега без балтон.

Така и не знаех как прекарва зимата, защото катаджиите наистина не му простиха лесно, но и без балтон Стамат раздаваше лекарства, лекуваше хората. Често го чувах да ругае:

– Чукундури, тъпащи, колко пъти съм им казвал, че трябва да има внос, има хора, които умират, не можеш да лекуваш народа само със СИВ.

Тичах при него за щяло и нещяло, за мен, за децата, за близки и далечни, но когато мама се разболя и сърцето ѝ спираше, не го потърсих. Казаха, че е безнадеждно. Знаех със сигурност, че няма да съм единствената, която ще му плаче, но в очакване на най-лошото вдигнах телефона. В отговор ми изкрещя:

– Питай докторицата да каже какво лекарство ѝ трябва.

Мълчах и плачех на телефона, а той не спираше да крещи за лекарствата, които не се внасяха и за хората, които умираха.

Бях забравила, че Стамат е сантиментален към всички страдалци, но най-вече към майките. Изтичах при лекарката, тя ме погледна някак смутено и прошепна, че лекарството го няма в България. Продължих да настоявам, тя ме изгледа състрадателно и някак за да се отърве от мене, написа върху изрезка от вестник: „ланитоп“.

Още вечерта Стамат донесе лекарството у нас. Погледнах опаковката и видях, че не беше от фирмата на Циба Гайги, беше на „Сантос“, В бездънната торба на правителствената болница за правоимащите имаше всичко, а другите

умираха. Майка ми се укрепя и преживя спокойно до 83 години, от които последните пет бяха дарени от Стамат.

МИРЧО АРСОВ. Още в училище беше наясно, че ще стане дипломат. Толкова беше убеден в решението си, че покъсно, когато наистина стана дипломат, като че ли никой не се учуди. Не знам компромисите, които е трябвало да преглътне, не знам дали случайно или нарочно влезе в ЮНЕСКО и си остана там до кончината си. Ту беше в Париж, ту някъде по света. Веднъж бях решила да гостувам на моите роднини – дипломати във Венецуела и пътят ми минаваше задължително през Ню Йорк, а след това до Каракас. Не знаех дали ще мога да се оправя и за по-сигурно реших да се обадя на Мирона. Знаех колко хора от този ранг не обичат да посрещат и да изпращат, но реших да опитам. Отговорът много закъсня, но все пак дойде с извинения. Четях и не вярвах на очите си: „... Пиши кога пристигаш, може да не съм в Ню Йорк, но ще ти кажа кого да потърсиш и къде да намериш ключа от квартирата ми, сигурно няма да е под черджето...“ Пътуването ми се осуети и не можах да преживя гостоприемството на Мирона, но то така ме стопли пред риска да се разочаровам.

Веднъж се видяхме при Соня, той си я обичаше още от училище и при всяко завръщане не пропускаше да я споходи, вечна им памет и на двамата. Този път разказваше за някаква меса на папата из Африка, беше поразен, слушах го, сякаш не беше той, какво му беше станало не знам, а и той като че ли не си обясняваше респекта, уважението, които папата излъчвал. Ръкувал се с него и още си спомняше за чувството на нещо върховно и възвишено, до което се е докоснал, не можеше точно да го обясни. Изпитваше нещо като преклонение, но пред кого? Може би бяха корекциите на онова, което ни бяха учили или по-точно онова, на което не ни бяха учили и трябваше постепенно да допълваме.

ЛАЗАР ЦВЕТКОВ. Добро момче. Полежа в затвора цели 4 години. Още в училище си завираше носа където трябва и не трябва. Познаваше френската граматика колкото и учителите и само ги дебнеше да си поговори с тях на езика на Волтер и да възкреси в живия език отдавна забравени глаголни времена. Излезли сме на разходка с учителя Осибал, а Лазо след него с едни протъркани гуменки и изтърбушен анцуг го настига:

– Permetiez monsieur que je passasse.

Осибал отскача и с реверанс отговаря:

– Passassiez, monsieur, passassiez.

Е, такъв си беше Лазо, и както му личеше още от юноша, имаше заложба на учен. И съвсем неслучайно се заби в Българската академия на науките и също неслучайно се издигна до степен „младши научен сътрудник“. За зла участ точно по това време изникна на българския хоризонт и Солженицин. Не можеше Лазо, който си завираше носа навсякъде, да го отmine. още повече руската литература беше негова специалност. Залепен за радиото, слушал Би Би Си и захванал да си записва предаванията за Солженицин и неговия „Първият кръг“. Разбира се, този първи кръг на ада се отнасял до единствения, непобедимия Съюз на съветските социалистически републики, съкратено СССР. Забил се Лазо в Солженицин и заразнасял записите от Би Би Си по добри приятели и колеги – учени от академията, с доброто желание да ги обогати. Добро момче. Такъв си беше Лазо, все ровеше, и ето ти сега социализъм и „Първият кръг“. Такава беля си навлече с този Солженицин, че една сутрин рано го подкарали към „Развигор“ и без „permetiez moi“ го набутват в следствен изолатор. Мини килия, като за прокажени, нямало светлина, въздухът кофти, на вратата око, сигурно да го наблюдават. Разпитите били стряскащи и внезапни, най-често през нощта.

– Какво заговорничехте ...

– На кого разпространявахте...
– Имена, кажете имена...
– Сега е време да прекратите това.
– Мислите ли, след като сте враг на социализма, да избягате?...

„Да избягате“? – Това пък какво е, мисли си Лазо и нали е все пак учен, сеща се, че това би било важно за следствието, за да покрие логично другите обвинения.

– Не, не, никога не съм искал да бягам.

Изоляторът се сменя със 7-мо отделение на Централния софийски затвор. Тук го разхождали и му подсказвали, че това е краят, но би могъл да се спаси, ако каже. Какво да каже и той не знаел. Търсели да се доберат до някакъв заговор, за който Лазо и през ум не му минавало. Крещели насреща му, удряли го по измършавялото тяло да каже имена, а той знаел само Солженицин, но за него никога не го попитали. Свивал се от болка и недоумявал как може тези инквизитори да носят такива осакатени души.

Така нашето добро момче преживява четири години в затвора. 1970–1974. Съдът се произнася два пъти със цялата си величайша справедливост:

Първи път: „Лазар Иванов Цветков се осъжда по чл. 108 от Наказателния кодекс за разпространение на неверни данни за властта и идеологията в пределите на НРБ.“

Втори път.

„Лазар Иванов Цветков... се осъжда по чл. 113“ за същото, но „... в пределите на целия социалистически лагер.“

Стоеше пред мен и все още недоумяваше как никога не го бяха питали нещо за Солженицин. Той все едно не съществуваше за следователите, а аз натрапчиво си спомних за съучениците, с които беше делил оскъдния хляб в пансиона и които бяха отскочили по това време доста нависоко.

– Така ли никой от нашите не се опита да те измъкне от изолятора?

– Кои наши?
– Ами съучениците: Жан, Андро, Мирона...
– Как ще ме измъкнат? И кой от тях можеше да ме защити? Тук ставаше дума за правата на човека, които нямаха нищо общо с нашата действителност. И кой от нашите можеше да потвърди, че правата на човека у нас ги няма, Това значеше да се отречат от системата, която ги беше издигнала до пиедестала на ръководители, дипломати и най-вече ченгета.

Стоим в кафенето и прием по още една мента.

– А сега какво става с теб?

– Сега съм професор, – монотонно, без да придава някакво значение добавя моят съученик и, сякаш открил изненадата ми, добавя.

– Реабилитираха ме.

– Кои?

– Същите, от БАН... Не се доизказва, явно бяха същите, на които пускаше магнетофона и които го вкараха в изолатора, за да се издигнат по-нависоко.

Преди да се разделим, бях изкушена от един последен въпрос.

– Какво ще ми кажеш за нашата демокрация?

Отговори ми на руски с цитат на Йосиф Бродски: „Ворюга мне милей чем кровопийца“, и го повтори на български: „Джебчията ми е по-мил от канибала.“

Така окачестви съвремието ни и си помислих, че както винаги беше много точен.

ОГНЯН ДОЙНОВ (*випуск 1954*). Всяка събота майка му пътуваше с два големи пакета. Брат му и сестра му Ана учеха в Ловеч. Разкъсваха картоните, бързо гълтаха и курабийките мигновено изчезваха. Така всяка събота и оттогава Огнян цял живот щеше да ненавижда курабийките, наричани още войнишки, онези, дето всички майки по това време знаеха да правят.

13 декември 1989, стоях пред телевизора и не пропусках нито дума от приказките на народното събище. Тодор Живков вече си беше подал оставката. Както гледах екрана, изведнъж видях Огнян. Стигна до трибуната с някакви листа в ръцете, явно готов да се изкаже, но Станко Тодоров – председателят на Народното събрание, го спря с жест и даже не го погледна. В микрофона ясно се чу: „Оставете това!“ и пое листата от ръцете му. Огнян се задържа за секунда и се оттегли, а председателят мина към следващата точка.

Слушах и не разбирах какво става, пък и за какво ми трябваше да разбирам, то всичко беше ясно, ама все пак с нашия Огнян ставаше нещо. Дигнах се, та у тях, заедно с мъжа ми. По това време давах информации за Свободна Европа, мръзняхме с децата по митинги. Зет ми беше сложил в колата си една газова бутилка и на прибежки влизахме да се постошим.

– Какво става, Огняне? – побързах да изясня всичко още от вратата. Жена му, сготвила телешко задушено, ни подкани към масата. Ние скромничехме, че не сме гладни, а Огнян ни отпрати към вечерята безапелационно, сякаш да ми припомни, че дълго бяхме яли от един казан. Телешкото, натъкмено по правилата с пюренце и морковки, ни дойде добре, а аз пак продължих с моя си въпрос. В отговор разбрах, че Георги Атанасов и Андрей Луканов се боричкали непрекъснато за мястото на Тато и те били основните двигатели на неразбориите в най-висшия орган на партията. Разбрахме също, че дядото на Андрей, Тодор Луканов, бил предател на паролата на септемврийското въстание, а баща му Карло е бил прокурор по времето на Сталин в Москва и бил отнесъл много глави. Разговорът вървеше между хапките и глътките, а накрая Огнян ми връчи листовете, които искаше да прочете от трибуната, но така и не му дадох думата. Жена му се оплака как много от приятелите са ги забравили напоследък, а ето ние, които тя не познаваше до

този миг, сме дошли да ги видим. Сподели, че дори трудно се снабдяват с продукти, а мъжът ми пък, нали беше от хранителния бранш, веднага прояви готовност да направи нещо по въпроса, но не се стигна чак дотам.

От всичко това разбрах, че Огнян, нашето момче, беше в беда и бяха го изпозабравили, а със сигурност е бил обкръжен от много приятели.

Случвало ми се е преди да го търся, нали беше стигнал до върха на партията, къде-къде по-удачно, отколкото да търся арменския поп.

Вдигам слушалката. Секретарка. „Обажда се Мария Бъчварова, може ли да разговарям с другаря Огнян Дойнов?“ – „По какъв въпрос.“ – „Личен.“ „Вашият телефон?“

Затварям, а после телефонът ми звъни и пак секретарката: „От кабинета на другаря Дойнов, говорете.“

Помолих го да ме приеме, та по-подробно да му обясня за какво става реч. Преминах през пропуски и наблюдателни погледи, дълги коридори и червени пътеки до една масивна дъбова врата. Побиха ме тръпки от застоялата тишината и мавзолейния хлад на мраморите, но набрах кураж и почуках. Огнян стана да ме посрещне и дистанцията изчезна, забравих безлюдните коридори и погледите на охранителите.

– Дъщеря ми е в Мароко при баща си – почнах да разказвам, – и за да следва в Рабат, трябва да дойде и да кандидатства в София.

– Така ли? – учуди се той – И вдигна телефона.

– А бе, какви сте ги измислили за кандидат-студентите в чужбина?

Мълчание, някой надълго му обясняваше правилата, но Огнян явно го прекъсна.

– Ама и от Токио ли ще трябва да си идват за кандидат-студентски изпити. Я вземете да измислите нещо по-нормално – заключи той и без много приказки тръшна обратно слушалката.

Нормалното не закъсня. На нашите кандидат-студенти по света беше разрешено да учат там, където са родителите им. Ставаше дума за учене и тук препятствията според Огнян бяха излишни.

Сега Огнян беше в беда. Какво пък толкова се беше провинил, та чак да не му дават да говори. Искаше ми се да разгърна тези бели листове и да ги прочета пред целия свят. Опитах, но не успях, в „Свободна Европа“ някой ме беше изпреварил. Така те си останаха до ден-днешен в едно мое чекмедже като автентичен спомен. Препрочитам ги и тръпки ме побиват от епохата на развития социализъм, за който още плачат текезесарите, а не знаят, че държавата хем е дотирала салцата и други маломерни и малотрайни производства с милиарди, хем е изнасяла продукцията на кредит, който никой не ни плащаше, докато и селяните, и прасетата им хапваха бял хляб. Нямамо вече просеник, нито царевичак и как няма да плачат за татовото време. Бащица, грижил се е за бедните, с милиарди долара външен дълг и „инвестиции в страни, които не плащат, като например Либия.

Огнян беше тръгнал много напред и затова го изхвърлиха. Младостта му, надеждите му бяха една България, подобра от вчерашната, но в тази клоака от мръсотии, доноси, клевети, нелепи борби кой ти мислеше за България. И като финал Горбачов ще го нарече хитрец, а после ще замахне с пръст към Тодор Живков и сърдито ще смъмри: „Има някои хора, които искат да направят от България мини ФРГ и мини Япония.“

Пред саркофага на Огнян съпругата му ще се обърне към синовете си, спокойна и твърда: „Вдигнете глави и бъдете горди, че Огнян Дойнов е ваш баща. Животът му премина в труд за България... До последния си дъх той живя с любов към България в сърцето си... Затова и последната му воля бе да бъде погребан на родна земя...“ „Учудвам се, че българският народ не му повярва...“ – реди мисли сан Ма-

санобу пред гроба и полага орхидея, която носи от Япония, а после ще напише: „Никога не ще забравя студа в душата ми, когато коленичих с молитва на гроба му в снежния ден на 20 февруари 2000 г. Господин Огнян Дойнов е най-големият и най-достойният човек, когото някога съм срещал през моя шейсетгодишен живот, и той ще продължава да живее в душата ми завинаги.“

ВЛАДИЛЕН ПОПОВ. И на него му бяха хвърлили ласото. Е, как ще го пропуснат. Акълът му чаткаше като супер машина от бъдещото, езиците ги търкаляше както си искаше, само че както той, така и сестра му Ася намираха какви ли не кусури на социализма. От родители активни борци... се бяха пръкнали изчадия, дето си правеха гаргара

Владилен Попов

с великите постулати. А им беше широко около врата, та си говореха каквото си искат. Ленчо не спираше да разказва за ония дебелосерковци, шефовете му, дето нямали грам мозък. Веднъж му дали да прочете един донос. Гледал го, обръщал го и като видял колко страници с тъпотии трябва да прочете, взел, та го мушнал в чекмеджето. Минало време, ама началникът не забравил. Минало още време. Вместо да го прочете, нашият Ленчо изчислил по теория на вероятностите, че може да изгори тази гадост. Така и направил, а шефът му май вече забравил. Изпратиха го на работа в Сирия, там обаче оплел конците с някаква готина арабкиня и го върнаха по етапен ред, за да се предотврати назряващ скандал.

Интересуваше го единствено шахът, но взеха да го забравят. В чест на седемдесетгодишнината му в „Поглед“ ни го припомни като „най-известният български шахматен журналист, дългогодишен коментатор в БНТ и международник. Разказват в телевизията, че веднъж отишъл да коментира по гащета и операторът не смеел да пусне камерата надолу. По-важно било да коментира, а не как изглеждал.

Разгръщам в „Поглед“. На цяла страница интервю с Владилен Попов за мача на нашия световен шампион Веско с Крамник, анализът му е категоричен. „Такъв мач не се приема в бърлогата на звяра. Ти си световен шампион, ти ще му кажеш: „Или идваш у дома, или ще играем на неутрален терен!“

За силата на екстрасенсите коментарът му ни отправя към интересни изводи:

„Аз съм Тома неверни, на църква не ходя... Но мене не може с тия техни схизми да ме подквасиш така, че да се обърна и да почна да се дупя на молитви“, но не отрича психовлиянието. Допуска, че и нашият световен шампион го е претърпял, че мислите му са били разбъркани.

„Парапсихологията играе голяма роля в шаха, особено при представителите на Изтока. Имаше един, дето му

викаха „тюбетейката“... „Веско си повиши рейтинга в Триполи и отива да играе с този, „тюбетейката“... „Веско не е нисък... но Касимджанов е с половин глава по-висок. Онзи застава зад него и си накланя главата и прави неговите си парчета – някакви поклони, събира си дланите по-странен начин. И Веско се оплакал... объркал му играта... задръстил му мисълта.“

Чета интервюто, подскачам от радост, че виждам нашето момче, сниман вече седемдесет и кусур години, с дълга посивяла коса и с онзи свеж хумор на младостта, с който може винаги да те разсмее. Чета, препрочитам и се гордея, че е от нашите, че се е напивал с Тал, Корчной, Щейн...

– Аз съм ял и пил толкова много с почти всички генни... Те много ме уважаваха като анализатор, защото имах нестандартно виждане към разработваните дебютни схеми и така наречените типови позиции... Бих казал, че шахът е моят бог и винаги съм му се прекланял като пред светиня.

АНДРЕЙ АПОСТОЛОВ (*визитка 1954*). Професор д-р и добро момче. До днес твърди, че Ловеч е определил, предопределил, програмирал до голяма степен цялото му житейско развитие. Залогът е много прост, „настойчивост и трудолюбие“, банално и досадно, но някои го можеха още там и им пролича. „Предпочитам да се занимавам с търсене и откриване на нови явления и факти. И смятам, че го правя добре“ – казва професорът физик и не му липсва самочувствие, а на въпроса кое е най-голямото му постижение в науката, отговаря: „Може би изследването на магнитните свойства на широк клас от съединения с желязото и кобалта. Някои от тези съединения са получени и изследвани за първи път от мен и моите колеги.“ Точка като тиква и даже за миг не можеш да се усъмниш, че не е така. И още въпроси, които трудно разбираш. Те са свързани с бъдещата енергетика на човечеството при използване на водорода като вторичен енергоносител, при което за пренасянето му

Проф. д-р Андрей Апостолов преподава

ще са необходими малки, компактни резервоари, напълнени с кристални поглъщатели за този газ.

Така професорът говори за свойствата на аморфни сплави, за започващата ера на металните стъкла в металознанието и не ти се вярва, че това е нашето момче Андро, който освен физиката и математиката обичаше и спорта и момичетата.

Поредицата от момчета и момичета е дълга и можеш ли да кажеш, че не са добри. Андрей Луканов също премина през Ловеч.

– Връщам се от междучасие и заварвам на чина си едно дебело и пъпчиво момче – разказваше ми Юлия Милтенова от английския клас. – Кой си ти, бе, ? – а той гледа тъпо и мълчи. После разбрах, че не знаел български, от къде ще знае, като идваше от Русия.

Изучи не само българския, но и още езици, пък и напъните му за величие не го напуснаха, успя да стане и премиер. Неговото време ще помня с празните магазини. Издута от грип, едва говорех, кой знае как съм изглеждала, та продавачката извади изпод тезгяха един пакет с прясно мляко и скришом ми го подаде. Но за умрелите или хубаво или нищо, остава да се гордеем, че и той е търкал чиновете на нашето училище, макар само за една година

Цяла плеяда от активисти-учкомисти вървяха начело. Наталия Калъпова, Сидония Спиридонова, Стефка Славова и още много останаха и до днес момичета, които помним с пламенните речи. Всичките са наши и кое им е лошото, може би това, че са вярвали прекалено много в единствената посока.

Имаше и един **ТРАЙЧО БЕЛОПОПСКИ**. (*визитка* 1954). Още в незряла ученическа възраст кой знае как се прояви, но го изпратиха във някакво военно училище. А оттам си мина по реда и стана голям шпионин. Изпратиха го в Лондон, но не щеш ли, някаква англичанка го замотала и вместо да работи за родината, извърнал се на обратно. Така стана предател, ето един лош. Изчезна Трайчо яко дим. И като за умрял никой не питаше вече за него. Но има мъртви да възкръсват. Макар и след половин век, наш Трайчо се появи по пресата и даде знак, че е жив и здрав в далечна чужбина. Дали пък няма да се изтърси някой ден и да стане герой. Той сигурно ще бъде от най-добрите, най-вече защото издаде всичките си приятели и съученици, с които заедно школуваха в Москва. Дискриминирани, изхвърчаха като марсилски тапи и трябваше да ги подменят. Никак не е било лесно на службите за този номер, който Трайчо им скрои тогава, но сега може да стане от заслужилите и да го споменаваме като най-добро момче.

„Всичко тече, всичко се променя“, казали древните философи, та и с нашите добри момчета и момичета е същото. Променя се времето, променят се и хората.

25 години СЧУ

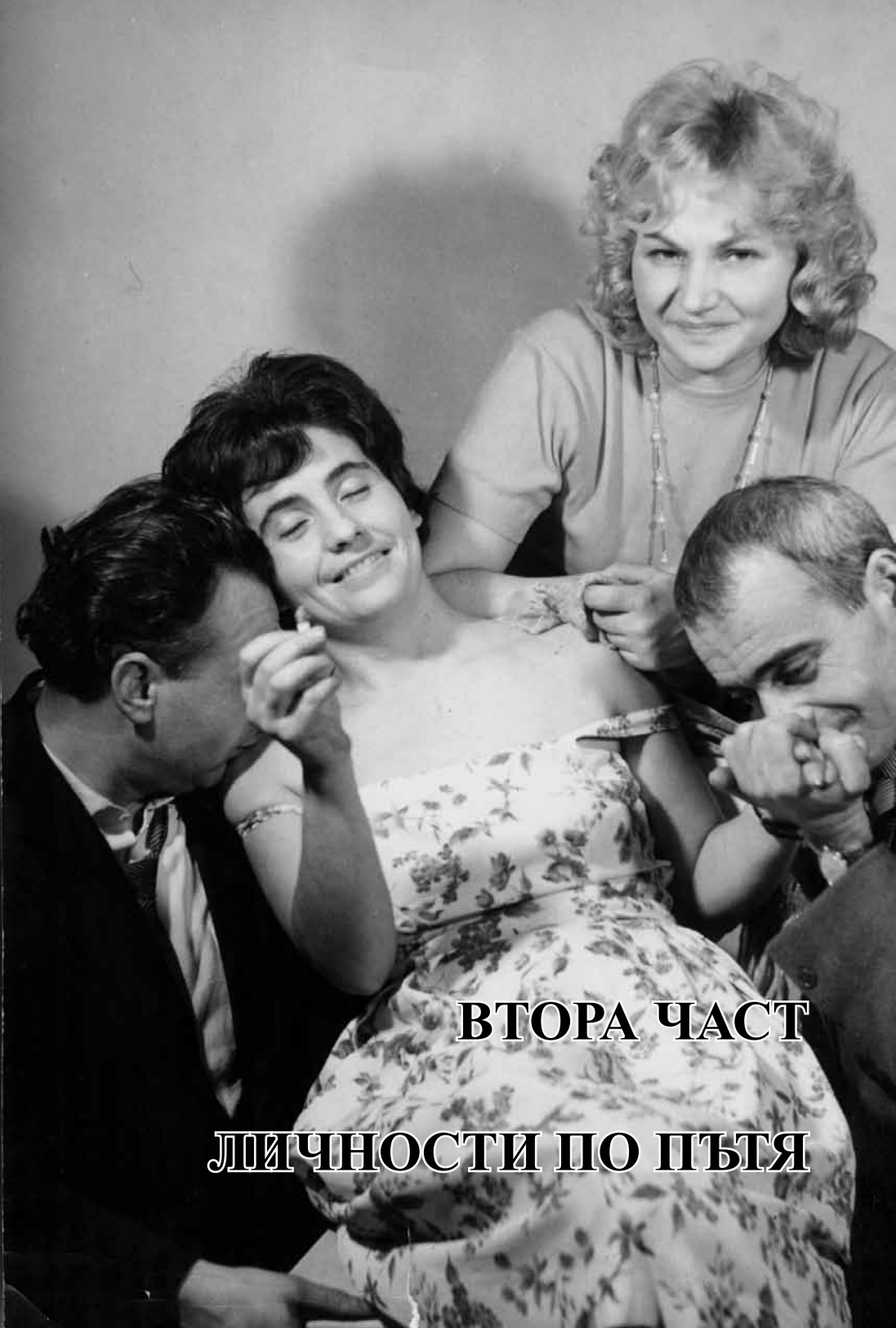
Юбилейна среща.
В средата Огнян Дойнов – член на Политбюро на ЦК на БКП

Юбилейна среща. В средата долу Мирон Арсов – секретар на Националната комисия към ЮНЕСКО

Лоша ли е например Нора Ананиева, която стигна до парламента пламенно, защитаваше завоеванията на социализма, а после замлъкна. Говори се, че потънала в бакалски бизнес. Лошо няма, значи остава вярна на, социалистическата партия, която от омраза към частната собственост се превърна в пръв неин защитник. Добро момиче е Нора Ананиева, професор по международно право. Наскорощният ѝ юбилей, както се полага, мерцедеси с буркани огласили празника, а угощението възхитило и най-изтънчените вкусове. Въобще всичко протекло богато на нивото на социалистическата партия. Само че къде остана комунизмът, така и го захвърлиха на острова на Томас Мор.

Много от тези момичета и момчета не промениха цвета си, свиха се в кожата си и замлъкнаха. Изпаднаха даже в бедност. Едни задържаха червените книжки, други ги хвърлиха, но повечето с огорчение казаха: „Не, това вече не е нашата партия“. Разбира се, че не беше и ето че си останаха без партия. Прозрели истината, те би трябвало да са от най-добрите.

ВТОРА ЧАСТ

ЛИЧНОСТИ ПО ПЪТЯ

ТРУДОВА КРЪЩАВКА

Френският език ме отпрати в международния отдел на Централния съвет на българските професионалните съюзи. Това беше нещо като правителство на трудещите се, които напругаха яки мишици и градяха нов живот. Масивна сграда, с широки коридори и светли стаи. На втория етаж беше председателят Тодор Прахов, приведен от кръста, със сива коса и сив балтон, човек със заслуги, претърпял репресии в името на свободата. Излъскани парапети, мраморен коридор с пътека, изплезила дълъг червен език, охранители, секретарка, всичко както се полагаше на представителя на работническата класа. Организационни другари тичаха по заводи и паланки, вникваха в проблемите на трудещите се и ги решаваха отговорно и със замах. От своя страна трудещите се, единни и сплотени, се включваха с ентузиазъм в изпълнението на предсрочни планове и мощно припяваха: „Да живей, живей труда.“ Международната дейност беше другата важна част от дейността на българските профсъюзи. Нейният прицел бяха загниващият капитализъм и агонизиращият империализъм. Посрещаха се и се изпращаха делегации, обменяше се опит в труда и в борбата, подготвяше се и списанието „Български профсъюзи“ на чужди езици. То се разпращаше по всички краища на света, та да се разчуе как България от бедна и нещастна страна сега цъфти. Дошло беше време пролетариите да рипнат вкупом срещу капитала да го смажат и българските профсъюзи им помагаша за това с всички възможни средства.

Сред целия този героизъм на борба и саможертва, аз – машинописка. Досадна работа, но добре, че майка ми веднага след училище в допълнение на френския ме записа на

„Да живей,
живей труда!“
В дясно: Рая.
До нея Мария и Елена.
София, 1955 г.

едни курсове, за да ми даде все пак по-сериозен занаят, а зет ми Иван Цачев, вече начеващ дипломат, откри някакъв свой земляк, който от раз ме назначи. Така се уредих с връзки, иначе нямаше да стане. Трябваше да работя, нямаше кой да ме издържа, а следването в университета поотложих. Траках цял ден на френски и български. Така участвах и аз в борбата против експлоататорите. Вгълбена в разни текстове, понякога се разсейвах, мислех за любимото момче, то ще ме чака долу на изхода в пет, пишех вместо „екзекуция“, „екскурзия“ и вместо на смърт изпратих едни бойци на излет. Тогава много ми се скараха и обещах никога да не допускам такива ужасни грешки. Понякога ме включваха да превеждам на гости, но основната ми работа беше писането на машина.

Бях най-млада и тук получих нещо като трудово кръщение за встъпване в живота с многообразието му от хора,

чието минало и настояще ме поставяха на крака, за да ме изправят пред друга една реалност, различна от тази, която бях осъзнала в пансиона.

Тук беше Рая, полурускиня-полубългарка. С ведрия си характер доминираше над всички ни като магьосница. Без да искаме я повтаряхме, а речникът ѝ от думи, които тя прехвърляше от Гогол до Илф и Петров, оформяха един характерен Раин стил.

В нейната реч ръководителят, независимо от висотата на поста му, нямаше и следа от величието, втълпено ни в училище. Вождът беше винаги дебел и твърдоглав, определен кратко и ясно с думата „гуч, покрил туловище със „сюртук“, а след него задължително се влачеше „махтун“ от охранители. „Тъотка троеточница“ беше пък символ на жената масовик с пламенно сърце, с развихрени коси и с три точки, набързо сложени на устните, все пак да изглежда и красива. Как да не я познаеш.

Рая ме научи да се смее, но все повече разбирах, че този смях е и горчив. Смахът на Рая се лееше в дует с Иля Бош, Илия Бошнаков, или Носю, не толкова, че носът му беше голям, колкото той самият го изтъкваше като лично достойнство. Двамата, руски преводачи, ни в клин, ни в ръкав, не преставаха да възкликват „О, не, това не е Рио де Жанейро.“ Знаеха Илф и Петров наизуст и можеха да ги цитират от произволно място. „Дванадесетте стола“ и „Златният телец“ им бяха като настолни книги. Она велик комбинатор и лъжец беше винаги в устата на Иля Бош. Най-вече при стълкновенията с началствата ще влезе в стаята, и, заел театрална поза, ще се провикне: „През последната година между мен и съветската власт възникнаха принципни разногласия. Тя иска да строи социализъм, но аз не искам.“ Иля спираше, поемаше дъх, оглеждаше ни и продължаваше: „На мен ми е досадно да строи социализъм.“ В това време Рая не спираше да се киска: „... О, не, това не е Рио де Жанейро“, и

допълваше, за да сложи край на патетичния монолог: „... и още по-лошо.“ Мечтата на Остап Бендер да стигне до Рио де Жанейро, където живееха „един милион и половина хора и всички до един с бели панталони“, оставаше неосъществена за този велик комбинатор, затова пък пробегът му към далечното минаваше през един колкото и смешен, толкова и трагичен свят. За мен този свят беше неизвестен, носех щампата на моето училище. Знаех коя е Зоя Космодемьянская, но не знаех нищо за мошеника Остап Бендер, тогава ми просветна един друг свят „накаканижен“, по речника на Рая, свят, порочен и тъжен.

На Носю му се случваше да бъде и донжуан. В това му изпълнение едва не го уволниха.

„Не отидох да спя при майка си в Пловдив, а се залепих за тази кльощава англичанка“ – не преставаше да се кори и тъпчеше на място.

Беше тъжна и тревожна история. Изпратиха го да придружава едни делегации до Пловдив и много се зарадва, че тъкмо ще види и майка си. Вечерта, вместо да си отиде къщи, останал в стаята на една англичанка. Дотук всичко нормално, но на излизане от стаята открянал малко вратата и през процепа съзрял в дъното на коридора не кого да е, а самата партийна секретарка. Опитите му да се измъкне останали неуспешни, въпреки че, увит в чаршаф, преминал по перваза с риск на живота си в съседната стая. Пък и тая проскубана вещица не отишла да спи, ами останала да слухти по коридорите. Така направих ново попълнение към онези идеални образи на партийните секретари, които се вихреха в толкова многообразни дейности и носовете им проникваха навсякъде и по всяко време.

И какви ли не още преживелици ни разказваше Иля Бош за себе си. За провинциалното момче, дошло да се учи в София. За пътуването му от Пловдив с колело, на което монтирал чаршаф, нещо като платноходка по шосе. Умря

сравнително млад и не дочака края на социализма. Сигурно пак щеше да извика: „Не, това не е Рио“ и би добавил, „... и по-лошо“. На погребението му Раиса Браткова ме прегърна и прошепна в ухото ми:

– Ако би могъл да види собствената си кончина, би намерил сили да ни спуга от смях.

В съседната стая беше Международната организация на труда, съкратено МОТ. Там работеше една фигура със звучното име Жорж дьо Вилроз. Носът му беше толкова голям, че за него Иля Бош казваше, че като умре, капакът на ковчега няма да може да се затвори. Странна личност беше този Жорж, за моите 23 години той беше старец. Беше довтасал от Шанхай, уж българин, пък роден във Франция, а после живял в Шанхай. Пращаше ме да му купувам чай, руски черен чай, друг нямаше по това време и запарваше цялото пакетче в малко алуминиево канче. Потрисах се чак като го гледах как пие тази горчилка. От него научих, че освен нашата религия, която по това време беше единствена, има и будизъм. „Не может быть“, както казваше Рая. Между глътките чай го разнищвах от въпроси, а в главата ми марксистко-ленинските възгледи за живота започнаха люта борба и диалектическият материализъм съвсем се изпаряваше. Подлудявах, но не спирах да прониквам в тайните на прераждането, което Жорж дьо Вилроз обясняваше, а аз все по-напрегнато се мъчех да разбера. Не ми беше никак лесно. Значи и след пира на червеите човекът, героят, революционерът отново излизал на бял свят. Това като теория много ми допадна, ами така де, човекът, този венец на природата, заслужаваше духът му да е вечен.

„Прераждането става в точно определено време и то съответства на определен ъгъл от орбитата на Земята към Слънцето“ – осветляваше ме Жорж. Това пък съвсем не го разбирах, сигурно поради стреса от физиката в училище, но успях да запамята, че според моя учител по окултни на-

уки човек се преражда на 144 години, което съответствува на някакъв ъгъл спрямо слънцето...?! След чая Жорж се оттегляше в стаята и уж нещо превеждаше на английски, а най-често се разхождаше в коридора. Крачеше бавно, с широка стъпка, някак приведен и вгълбен в собствените мисли. Сякаш беше на друго място. Износеният му балтон или „сюртук“, по думите на Рая, не подсказваше завидно материално положение. Оставил адвокатската си кантора отгътък, разтресен от родолюбие, цъфнал в София. Поне той така казваше, като че ли да оправдае пребиваването си в родината. Бяха го настанили в хотел „България“, едва ли защото беше „De Villerose“. Даваха му работа, за да преживява, ала после остана и без квартира. За него Иля дефинираше: „Този Жорж да вземе да застане пред едно огледало и да се шамаросва до посиняване, дето се е върнал...“ Все повече разбирах, че Иля беше прав и все повече съжалявах човека, предпочел процъфтяващия социализъм. Тук, на същото това място, открих още двама достойни родолюбци.

Тодор Нейков и Петко Дренков, възпитаници на Роберт колеж в Истанбул, и двамата бивши дипломати. Първият отзован от Мадрид, другият – от Лондон. Както си стоели в министерството, един ден на 1948 г. влезли някакви образи с големи перчеми, небръснати и със смачкани панталони. „Напуснете господата, сега тук идваме ние...“ Това бил краят на дипломатическата им кариера.

Петко разказваше бавно и образно, гладко и съдържано, по английски, но в тона му винаги се долавяше човекът, добрият благ човек, който никога няма да те отmine, без да те поздрави, и то някак вежливо и със съдържана усмивка. Това сякаш беше някакъв стил на поведение, изучен по всички правила на доброто възпитание.

– В печатницата заради оловото ни даваха прясно мляко. И знаеш ли, на разсъмване, когато се прибирах от работа на ъгъла, пред къщи ме чакаше едно котешко семей-

ство: майка, баща и много дечица. Разбираш ли, те ме чакаха – уверяваше ме той. – В едно лимонадено шише им носех мляко и не ме пропускаха, знаеха мига, когато ще се появя, и ме чакаха.

И досега си го представям как изморен, редиц цяла нощ оловните букви една по една, бърза към ъгъла, където бездомните котенца се провират в краката му, а той вади от балтона шишето с дажбата мляко, за да ги нахрани. Те единствени чакали и се радвали на внука на Петко Каравелов, когото по това време някой все пак доброжелател беше направил словослагател, за да се прехранва.

Обичах да разговарям с Петко, идваше често, даваха му да прави преводи, така преживяваше. Всеки път се отбиваше при нас и всеки път, когато го виждах, ми се искаше да го заговоря и да разнищя тайните в душата му. Но той винаги оставаше равен и спокоен. Бях прочела сред писмата на майка му, Лора, едно негово писъмце до Яворов, при тръгването му за Илинденското въстание. „Бог да те пази, чичо Пейо.“ Представях си го как шест годишен, приведен пред бял лист завършва: „Твой Петко.“ Мислех си „Ето, той е син от първия брак на Лора, но пише: „твой Петко“, „твой...“, значи и Яворов го е обичал... Бях изчела цялата трагедия, сполетяла Яворов и Лора. Бях изградила в себе си образа на една жестоко любеща жена, възхищавах се на смелостта ѝ да троши измислените норми на поведение в своето общество. Виждах я в парижките гробища „Пер Лашез“ пред гроба на Мина, за да го откъсне от мъката, а всъщност го омагьосва с убийствената си любов. И ето, синът на Лора стоеше толкова често пред мен, тих и благ, а аз исках да го разнищя от въпроси, но единствено можех да се радвам, че съдбата ме среща с него. Нито дума повече. Все пак, един ден много разстроена влизам в стаята и на бюрото ми виждам Петко. Връщах се от бракоразводното дело на моя приятелка. Пред Съдебната палата съпругът се нахвърли, за

да вземе часовника от ръката ѝ, който някога с много обич беше ѝ подарил. Разказвах тази история разтреперана. Петко ме изслуша внимателно и неочаквано за мен продължи.

– Хората, които някога са се обичали, трябва да се разделят с обич, а не с омраза – и, сякаш да ме поучи, изповяда своя малък разказ. – Знаеш ли, Марийче – така обикновено ме наричаше, – бях женен. На един прием в Лондон английската кралица я обяви за най-красивата дама на вечерта. Това беше моята Пепа. Обичах я с цялото си сърце, с всички фибри от тялото си. И точно затова трябваше да я освободя. Освен любов не можех да ѝ дам нищо друго, а тя заслужаваше да живее нормално. Времената се обърнаха и аз можех да не се върна в България, но тук са корените ми, тук са гробовете на предците ми и това не можех да направя за нищо на света. Но Пепа трябваше да спася, не заслужаваше обиди и нападки. Ако я бях запазил за себе си, трябваше да я обрека на унижения и мизерия. Другото беше да се разделим. Приех второто. Спасих Пепа... и тя се омъжи за един американски дипломат. И знаеш ли какво направих? – изненадващо ме попита. Наистина не знаех, нито предполагах. Петко стоеше пред мен с открито лице и повдигнати вежди, като че искаше да отгатна отговора. Наистина не проумявах и след дълга пауза Петко продължи:

– Дадох прощална вечеря в присъствие на новия ѝ съпруг. Поканих много гости, за да се разделим така красиво, както и когато се бяхме събрали.

След този разказ винаги съм се питала дали Петко се е разделил с любимата по този начин, за да изрази всъщност отношението си към потресната раздяла на Лора с Яворов.

Понякога ни канеше на обяд у тях, на Петте къшета, на ул. „6-и септември“. Купувахме си кренвирши, а той ни сервираше бульон на кубчета. Американска работа, цъкахме учудени, не бяхме виждали такива. Сигурно Пепа го подхранваше тайно. А на вратата може би и днес има древна

Моят 30-годишен юбилей. Приятели.
От ляво Носю (Илия Бошнаков), Боян и Рая

емайлирана табелка, бяла с черни букви в курсив, Екатерина Каравелова. Вътре огромен салон, почти празен, с под от широки дъбови дъски като в стара българска къща. На стената един-единствен портрет

– Майка ми – отбеляза веднъж Петко. Нищо повече. От стената ни гледаше млада жена. На главата ѝ черна кожена шапка, подчертаваше белотата на красивото ѝ лице. Лора Каравелова. По-късно Дори Нейков, както го наричахме, ни разказваше, че въпреки дългогодишното им приятелство в колежа и след това той никога не е говорил за майка си. Един-единствен път възкликнал пред него „Ех, като си помисля, че мама е умряла толкова млада...“ и това е. След трагедията Яворов – Лора, баба му Екатерина Каравелова го провела в известния Роберт колеж в Истанбул, за да го откъсне от злите езици, да му спести напрежението от нестихващите хули за порочната Лора и за убица Яворов.

Петко и Дори бяха приятели от юноши. Сега съдбата ги беше срещнала отново. И двамата преживяваха като преводачи, единият с английски, другият с испански. Народната власт ги заварил като дипломати с ранг трети секретар и набързо ги уволнила, а сега бяха преводачи. Можеше и по-лошо да бъде за онези години. Тодор Нейков подари на българския читател най-добрия превод на „Дон Кихот“, а Петко Дренков си остана добър преводач. Не минаваха конгреси, конференции, без той да е в английската кабина. А ние, „първите“, все още не можехме да узреем, за да ги изместим. И защо пък трябваше да ги изместваме. Всеки път, когато виждах, че Петко превежда в кабината, слагех слушалките. Английският на Петко беше като тиха и спокойна мелодия, както и той самият.

РУСКИ ЧАЙ С ПРИВКУС НА ТЪГА

Моят мъж, експедитор в складовете на „Печатни произведения“, се връщаше пребит от работа, а вечер заминаваше на училище. Йошката никога не се оплакваше и никога не споделяше как баща му Петър Сергеевич го беше дал още шест годишен във френския колеж „Св. св. Кирил и Методий“ в София, за да му даде добро образование. Беше учил с елита на София, но ето че сега мъкнеше на гръб чували с томове книги и пред никого не споменаваше френския колеж и най-малко белогвардейския си произход. Просто работеше за хляба на децата си и захарта към руския чай. Неуспял да се дипломира поради закриването на колежа през 1949 г., сега ходеше във вечерно училище, за да довърши гимназиалното си образование и най-вече да срещне съдбовния човек. На чина до него стояло едно момче от селата край Са-

Френски колеж „Св.св. Кирил и Методий“, София, 1940 г.

парева баня, дошло да се образова в големия град, Димитър Занев. Преписват домашни, подсказват си, решават задачи, а един ден този дългогодишен непознат му казва:

– Стига си мъкнал тези чували, ще си обелиш гърба.

– Друго няма.

– Ела при мене, в Школата за обществено хранене, шефката ми е роднина, ще те уредя.

– Като какъв?

– Ще те направя сладкар.

– Сладкар?

Предложението го хвърля в недоумение и смях, но това е примката, пусната сякаш от небето незнайно от кого, за да го хване здраво и да го измъкне. Оттук насетне съдбата се изсмива на всички, най вече на ония, които ми вещаеха глад и мизерия с един белогвардейски син, френски колежанин и с незавършено дори средно образование. И права щеше да излезе онази баба Дана, дето надничаше през балкона и все хортуваше: „Марче, това момче ще те храни, майка.“

Най-доброто на моя мъж беше, че не влизаше в спорове за миналото, а още по-малко за бъдещето. Това сигурно му помогна да стигне до добро поприще. И все в храненето, област далеч от политически изблици. Фамилията Чебураков изглеждаше странна и по-късно стана инженер Йосиф Петров по името на баща си. Щом се зададе демокрацията, така и не можах да го изкарам поне на един митинг, а когато разтворих съдебното дело на баща му, за да го публикувам, той изтръпна, гаче ли бях бръкнала в душата му.

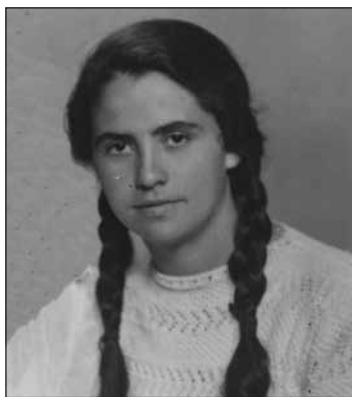
– Ако напишеш нещо, да знаеш, ще ме убият.

Никога не бях го виждала толкова сериозен и рязък. Замълчах в недоумение, а като се замислих, ми стана тъжно. Повече не посегнах към това дело. Най малко очаквах такава изявление, и то точно в зародиша на демокрацията. Замълчах като никога и прибрах папката. Явно стресът от жестокото убийство на баща му беше останал незаличен.

Бяхме се запознали с Йошката на един бал в „Парка на свободата“, така беше преименувана в тези времена „Борисовата градина“. Същата година, 54-та, бях завършила училище и излъчването ми на пансионерка явно е било подчертано. Когато ме представи за първи път на майка си, някак с гордост отбеляза:

– Виж какви плитки.

„Крошечка моя“, „дорогая моя“ – откликна тя и ме разцелува. Навестявахме я често и тя винаги ме отрупваше с ласки: Явно плитките, пансионерският ми вид ме приближаваха до отминалата ѝ младост или до образа на някоя от Наташките, които тя непрекъснато изваждаше от руската

Плитките, впечатлили Йошката

класика. Никога не пропускахе да ни прекръсти. Изпаднала в бедност, молеше се на господ да ни закриля и това беше единственото, в което вярваше и от което черпеше някаква сила.

Стаята ѝ беше в пълна неразбория, нещо като вехтошарски склад. Към едната стена прилепено легло, от онези с метални табли Изрисуваните по тях лебеди едва се виждаха изпод големи пухени възглавници. По стените висяха ковчорчета с вид на увехнал цвят. Точно срещу вратата на изток върху масивен черен шкаф бяха подредени икони, а пред тях кандилце полюшваше бледа светлинка. Много икони на много светци, различни от тези по коридорите на моето училище, едни от тях в метален обков, нещо като образите на Марк, Енгелс... Така и никога не ги оцених, нито пък им се възхитих. В училището на „първите“ не бяха ни

Моята сватба с кумове Лада Панева и Асен Шопов. София, 1955 г.

учили да се кръстим, не знаехме дори дали сме християни или не. Тръгвахме си, а тя ни задържахме „на минуточку“ по руски и отново ни прекръстваше. От тази прекалена набожност ме втрисаше, но спазвах благоприличие и се оставях да ни кръсти колкото си иска.

Често ги заварвахме на масата с Евгени, руски приятел, нещо като душеприказчик на семейството. В единия край стърчеше старинен самовар като родова емблема, а до него поднос и чаши в „под-

стаканчики“ от почерняло сребро. По средата на масата винаги имаше книги, в които Евгени забиваше нос. Кръглата му глава, сякаш директно сложена върху раменете, понякога се надигаше и той изхриптяваше звучно в астматичен пристъп. До него свекърва ми кусваше бучка захар и отпиваше по малко от чая по руски „на привкуске“. Отгоре на самовара винаги имаше малко чайниче със запарен чай „кипяток“, от който и ние си наливахме по малко в чашите, а след това доливахме с гореща вода от самовара. Отпивахме по руски от чая, а свекърва ми поглеждаше към отворената книга. Уж много религиозни, но никога не ги заварих да четат библията.

– „Пиковая дама“ – ой, каква прелест, възкликваше свекърва ми. Друг път ще е Ана, Таня или ужасната Коробочка на Гогол.

Потъваха сред вехтории и руска класика, декламираха Пушкин, пееха старинни песни за богатири. Навремени сварвахме свекърва ми тихичко да си поплаква, а Евгени, притиснат от астма, изхриптяваше дълбоко и отново потъваше в Достоевски. Според мъжа ми той не беше оставил ред непрочетен и препрочетен от любимия си писател и даже рецитирал цели пасажи наизуст

Винаги излизах от тази стая потисната. Тя сякаш беше поела тъгата на тези хора и я съхраняваше ревностно и безотказно във всяка вещ.

Ужасът, преживян от свекърва ми около смъртта на съпруга ѝ, беше я сломил. Сърцето ѝ лошо работеше, а крайниците още по-лошо. Едва беше навършила шестдесетте, а пред моите двадесет и три години имаше вид на грохнала старица. Такава ще я запомня.

Често разказваше как 17-годишна на тръгване от Русия дядото свещеник я прекръстил и мушнал в пазвата ѝ вързопче със златни монети и две икони. Свекър ми, белогардеец, я грабнал и във впряг от два коня я помъкнал към Одеса, откъдето войските на Врангел напускали завинаги Русия. По пътя, примрели от глад, продали двата коня за две пирожки и пеш стигали до Одеса. В Цариград свекър ми, донски казак, як и висок над два метра, участвал в какви ли не зрелища за пари. Така до София, където заживели щастливо и се радвали на единствения си син. В една голяма бакърена тенджерка свекърва ми варяла борш, а руското общество прихождало всяка вечер и разведрявало емигрантските си дни.

РУСНАЦИ – БЕЛИ И ЧЕРВЕНИ

СЕПТЕМВРИ 1944. Голямата бакърена тенджера с борш отново къкрела на печката, леела се водка, пеели се песни. Червеноармейци и белогвардейци живеели като братя в безкраен празник.

– Бях щастлив и горд – разказваше мъжът ми. – Не се откъсвах от тях. Вече шестнадесет годишен живеех с мечтата да съм войник от Червената армия. Вървах като прикачен към един от тях. Беше с малък чин и оставаше някак незабелязан, но веднъж, както си вървахме пред Халите, една жена се развика:

– Олелеее, крадец, крадец, открадна ми часовника – насреща ѝ стоеше руски войник. Моят човек разбута тълпата, извади пистолета и го простреля от една педя разстояние. Взе часовника от още топлата му ръка и го даде на жената. Насъбра се народ. Дойдоха руски коменданتي. Моят човек нещо им каза и, без да продума, ме измъкна от тълпата. Не гъкнах, човекът който спеше до моето легло, винаги засмян, с един замах беше повалил крадеца.

– Поехме по „Екзарх Йосиф“ към къщи, още треперех, а той крачеше до мене спокойно, сякаш нищо не беше се случило. После ми каза:

– Има много бандити, пуснаха ги от затворите да се бият, а те не пропускат и да крадат.

Георгий Николаевич бил човекът от НКВД. Пред никого не отговарял за действията си. Така той е превърнал в образ мечта на моя мъж, с когото винаги ще се гордее и ще се снима с неговите дрехи.

Войната свършила, червеноармейците се изтеглили и къщата на Чебуракови утихнала като никога. Белите пък

Петър и Матилда Чебуракови

Петър Чебураков – баща. 1941 г.

се сврели по къщите си и все по-рядко се показвали. Затова пък едни други, този път българи, цивилни, почнали да ги наобикалят. Другарите от стопанската милиция взели на прицел белогвардейците и последвала операция „злато“, според която скъпоценният метал по закон следвало да се декларира и връща обратно на собственика. Хвърчали пера и перушини, разпаряли се дюшеци и юргани, за да се открие златото на белогвардейците. Петър Сергеевич Чебураков декларира 19 златни монети на стойност 200 000 лв. и два златни пръстена, единият с рубин, другият с диамант. Вместо да ги върнат на собственика, както гласял законът, убили белогвардееца, което не било нито трудно, нито сложно по това време. Така кражбата от двама агенти на стопанската милиция, бедни селяни, единият от Пирдопско, другият от Плевенско, щяла да остане неразкрита. Беше дошло време от бедни да станат и те богати. Кой знае колко дълго бяха мечтали за това.

Месеци наред свекърва ми обикаляла къде ли не да търси мъжа си. Един ден същите двама дошли и предложили да я закарат със сина на посещение при Петър. На входа чакала кола. Ужасена се досетила за участта, която ги грози и повече не посяла да търси Петър. Свита в къщи, плачела пред иконите и се молила на господ да ги спаси.

Така и никога тази история нямало да се разгадае, ако един ден не беше се появил червеноармеецът капитан Георгий Николаевич, оня, дето убивал на място. И вместо поздрав от вратата се провикнал:

– Где Пьотр?

Изслушал той дългия тъжен разказ, после хванал под ръка свекърва ми и я завел право при началника на милицията. Извадил пак пистолета си, този път не стрелял, а го сложил на бюрото на изплашения до смърт началник и седнал до него.

– Имате 24 часа да го намерите – изревал руснакът.

– Ама, толкова, скоро няма да можем... толкова скоро – запелтечил началникът.

– Ние за толкова ги хващаме в Русия, а вие в една педя България не можете. Станал, прибрал пистолета и преди да излезе, повторил ясно и кратко:

– Двадесет и четири часа.

Така се стигнало до развързката. Петър Чебураков бил убит. В един зноен юлски ден на 1945 участъковият лекар на с. Своге, д-р Нона Константинова, в заключение на съдебномедицинския протокол съобщава за открит неидентифициран труп: *„Смъртта е последвала от тъпо оръжие, след което трупят е обезобразен с рязане на носа, ушите и долната челюст.“*

Журналистите ще пишат, опозицията ще крещи, но човека вече няма да го има. За болната съпруга и невръстния син на Петър Чебураков ще се заредят тежки дни. През сълзи и затаен дъх тя ще коленичи пред иконите и ще моли

Георгий Николаевич, офицер от Червената армия. Текст на снимката:

„Затихнут сраженья.

И время как тройка промчилось. Я вспомню, что юность не даром прошла. Что и я этой битвы частица.

На память моей мамаше. Жорка. София, 26 септември 1945“

господ за закрила. Синът ще продължи да учи във френския колеж и таксата му ще бъде опростена. Единствено французите му подават ръка до закриването на колежа. А когато навършва пълнолетие, ще напише на Сталин сърцераздирателно писмо с молба да служи в Червената армия. Сталин така и не му отговорил.

Червеноармеецът не дочакал развързката от дългата съдебна процедура. Заминал с тъга за убития приятел от бялата армия. Червени и бели, все руснаци. На Йосиф оставил за спомен военната си рубашка. Така той се превърнал в образа мечта на моя мъж, ще се снима с неговата униформа и с гордост ще показва фотографията.

По-късно, през петдесетте години, вече женени, отново моят мъж се вдъхнови, този път от повика на Сталин за

Йосиф Чебураков
в униформата на
съветския офицер.
София, 26 септември 1945 г.

„разораване на целините“. Сълзите на майка ми и лошото здраве на свекърва ми ни отклониха от тази идея. Майките ни спасиха. Тръпки ме побиват и сега, като си помисля за съдбата на онези родолюбци, които Сталин вместо към целините отпрати към Сибир.

Свекърва ми беше заклела единствения си син да не оставя иконите по тавани и мазета, а след нейната смърт да ги събере и да ги отнесе в манастир. В един летен ден на 56 година, след погребението, напълних една раница с икони и му ги дадох да ги отнесе. Така той изпълни синовния си дълг, а аз въздъгнах с облекчение, че се отървах от тези вехтории. Години след това мъжът ми, вече инспектор в Министерството на просветата, познат като другарят Йосиф Петров, ще обходи общинарите на Петрич, а те в знак

на благодарност ще го вкарат при пророчицата Ванга, за която се чакало с месеци. Когато се върна още от вратата, извика някак превъзбуден, като че ли едва беше дочакал да влезе въщи:

– Петричани ме вкараха при Ванга.

Помислих, че се шегува.

– Е, и какво?

– Заяде ме за иконите и като ме подбра: „Шо ги направì бре?“ Защо не съм запазил поне една за спомен от майка си. – Слушах го и не вярвах на ушите си, а той не спираше да говори. – Казах ÿ, че съм ги дал в манастира „Св. Лука“, както тя е поискала.

– Какво, какво? – втрещих се аз и още не можех да разбера за какво става дума. Бяха минали близо 20 години от смъртта на свекърва ми. Откъде накъде Ванга и онези икони, от които на времето аз с такова облекчение се бях отървала.

– Били от Романовото царство, а едната била от Ерусалим – разказваше Йошката и някак на пресекулки поемаше дъх. Млъкна за малко и продължи: – Били благословени и те ни пазели от злото, трябвало да запазя поне една за спомен. И все ме ругаше. – Притихна за малко, погледна ме и повдигна въпросително вежди. – Интересна работа – зачуди се и продължи, сякаш се мъчеше да изрови от паметта си нещо отдавна забравено:

– Знаеш ли, една вечер бомбите падаха край нас и ние, приклекнали на пода, бяхме примрели от ужас. Мазилката почна да пада, а тя взе една икона и ми наведе главата над нея:

– Молисъ, сыночек, молисъ – задушена от пушилката шепнесе в ухото ми, – молисъ, синочек...

Дълго говорихме и още по-дълго мълчахме. Нещо, което бях забравила сякаш завинаги, сега така ясно се открои, за да ми припомни лъжата на миналото време, когато можех

да запазя по-скоро образа на Ленин, отколкото каквато и да е икона, та ако ще да е била изпратена директно от небесата господни. Имаше други икони, които красяха училищните ни стаи, които ни вдъхваха вяра, Сталин, Ленин, Маркс, Енгелс и сякаш по ирония на съдбата всички беловласи, мустакати и брадати се приближаваха до библейските образи на светците. И как можеше да не им вярваш, че те единствени водеха нас, първите, към превземането на височината, а оттам и към целия свят.

ПРЪСКИ ОТ МИНАЛОТО

СЛАДКАРНИЦА „БЪЛГАРИЯ“. Като френски възпитаници тук си правехме „матине“-тата, трябваше да имаме и такова заведение. Е, не беше като онова в Париж „Les trois colombes“, но по-добро по това време нямаше. Разни други сладкарници като „Савоя“ се захриха, затова пък „България“, макар и не същата от далечното минало, остана и нямаше как да изчезне. Ася, моя добра приятелка още от училище, работеше точно отсреща в Етнографския музей. Минавах край нея, изсвирвах и ето ни в един ъгъл на „България“, където освежавахме дните на нашата тиха и скромна младост. Сладкарницата беше по-скоро комплекс от „аперитив“ и ресторант. Винаги препълнена с хора, с оживена глъчка и цигарен дим, тук имаше атмосфера на приятелство, на някакъв вид задушевност, където софиянци се чувстваха близки, разговаряха и споделяха радости и неудачи. Уж всички работеха, а беше препълнено от сутрин до вечер. Тук бяха съхранени спомени за именити българи от няколко поколения, за поети и писатели, композитори и музиканти, тук сякаш се съхраняваше духът на нацията.

Ася, дъщеря на „активни борци против фашизма и капитализма“, беше заминала да учи в Русия, великия Съветски съюз. Заслугата за това заминаване беше не само на онова „борчество“, а и нейна, защото се учеше добре, четеше много и всичко. Там се включила в нещо като студентска стачка, хранели ги лошо, но стачките във великата страна на комунизма не били разрешени и я изгонили. Така Ася се върна в България, завърши образованието си в Софийския университет и се дипломира с поезията на Пастернак. Явно беше набрала на руснаците и премина в дисидентство, тихо

Ася Попова,
София 1958 г.

и спокойно на чашка в „България“ вместо появилите се много по-късно в градинката пред Военния клуб. Никога не прие приповдигнатия с фанфари и фойерверки социализъм, пред който родителите ѝ се прекланяха. Концлагерите и терорът, за които научи във великата съветска страна, я бяха ужасили. Като капак дойде и новината за изключването от университета по време на унгарските събития на Александър Фол, неин приятел и съсед. Тъжно разказваше как това умно момче, изхвърлено отвсякъде, ходи и полива вечер гробищата, за да припечели някой

лев. Достатъчно интелигентна, виждаше фалша на своето безумно съвремие и сякаш в противодействие на родителите си беше убедена, че социализмът е пълна утопия.

– Няма такъв строй. Равни, от къде сме равни? Хората са равни само след смъртта си – не спираше да философства Ася. Не пожела нито аспирантура, нито добра служба и стана екскурзоводка в Етнографския музей, където и без това нямаше кого да развежда, пък и да имаше, тя не пропускаше да величае духа на българина, втъкан през вековете в шарени черги, в резбовано дърво и ковано желязо.

– Еднакво глупаво е навсякъде – установяваше тя, – това българите като че ли сме с капаци. Влизат от вратата и вместо да четат, питат: „Това ли е художествената галерия“, а на касата надписът „Етнографски музей“ ще им извади очите. Цял ден стоя до вратата и обяснявам кое накъде е.

– А чужденците? – питам.

– Влизат, казват добър ден и без да питат се оправят, а нашите балканци с „питане до Цариград“, какво да ги правяш? – отговаря ми Ася и изведнъж прихва в смях.

– C'est écrit monsieur! (Написано е! – фр.). – Така един наш професор ѝ се оплакал от портиерката на Лувъра. Той знаел, че денят е безплатен за посещения, но за по-сигурно, вместо да прочете надписа, рекъл да попита. Горкият, тя така му се сопнала, че той отстъпил назад и си отишъл, вместо да се възползва от безплатния достъп в Лувъра.

Темата за хората с капаци беше на трайно обсъждане и я откривахме поне за това време сред всички слоеве. Чоплехме я всеки ден и достигахме от карикатурния образ на уличния метач до партийните функционери и разни учени глави.

Така дните се изнизваха, а нашето „матине“ с ракийка и мешана салата, шопската все още не беше на мода, все повече се превръщаше в отдушник на лъжовния ни свят. Сервитьорите ни знаеха. Масата, на която винаги сядахме, сякаш пазеха за нас, в ъгъла до стената с лице към булеварда. Ася все намираше какво да разкаже, за да се смеем. Родителите ѝ се бяха върнали от Тунис и тя все ги одумваше:

– Добре са преживявали там, като бели хора, а и ние тук с брат ми още по-добре. Ама бяхме го направили на бардак, помниш ли?

– И то международен, какви ли не образи преспиваха у вас.

– Нормални хора, с тях можеше да се говори и сериозно. Помниш ли я онази францужойка Клодин. Колко дълго един ден ѝ обяснявахме какво значи „агитпункт“. Помниш ли как се превиваше от смях, каза, че при тях църквите имали същото предназначение.

– Как да не я помня. Нали тук, на тази маса, беше готова да се съблече и да прави стриптийз, ядосана от сервитьорката, която ѝ забраняваше да бродира. А тя си беше купила от пазара някаква възглавница с един разперен фазан. С такъв мерак го бродираше. И какво лошо имаше в това? Било неприлично. Доста се бяхме стреснали тогава. На францужойката беше ѝ дошло до гуша тук от забрани,

ядоса се и се заклани да се съблече и да му удари един стриптийз отгоре на масата. Сигурно щеше да го направи само още веднъж, ако ѝ бяха забранили да бродира. Измъкнахме се на бърза ръка, за да предотвратим зрелищния спектакъл.

Бащата на Ася, другарят Тодор Попов, бил назначен за партиен секретар на българското общество в Тунис. Посъб-
рали от онези, зелените гущери, и след завръщането с жена си, леля Дочка, се бяха отдали на строителство. В началото на 60-те социализмът набираше скорост и вилджийството вземаше все по-сериозни размери., докато мечтата на средния французин по това време беше: „моята селска къща“. Шопите продаваха парцели на безценица, пък и партията раздаваше от национализираните земи без пари разни терени на заслужилите. И те градяха вили.

– За какво им е това, да ги питаш, вазите вместо с цветя са пълни с лекарства, разбираш ли, вкъщи купища лекарства, а те вила строят, неизживени мераци, за това ли са се борили?

Мислех си, не е съвсем права, пък и родителите ѝ не бяха толкова стари, че да стоят кротко и да си пият лекарствата, но тя като че ли ги беше взела на мушката за присмех.

– И най-сетне са купили нещо истинско – съобщи тя един ден сериозно и тържествено, – клозетни чинии от кореек-
ком. Остава да се пуснат в пълна експлоатация. – Алюзията ѝ с пусковите обекти на социализма беше съвсем точна.

Такива си ги говорехме с Ася, защото трябваше и да се смеем.

Трябваше да потискаме онзи фалш, подмазвачество и еснафлък, който ни обгръщаше от всички страни. Успявахме да изплуваме, къде със сълзи, къде със смях.

Аз вече бях омъжена, с дете, учех задочно, превеждах на парче или развеждах гостите на България, които разни комитети и министерства не спираха да канят. Тичах и по редакции, пишех за какво ли не, най-вече за ударници,

за бригадите на комунистическия труд и за социалистическото съревнование. Това вече ми беше познато до болка и се превърна в тема на моите журналистически дебюти. В училището на „първите“ освен френския бях изучила и съревнованието. А това беше време, когато всички се надпреварваха: по заводи, фабрики, стопанства, птицеферми, кравеферми... Тичах по цяла България да отразявам този кипеж, в който българинът се беше потопил, в очакване сияйните върхове на комунизма да го озарят. Съревнованието беше взело размери на патриотичен дълг, но скоро щеше да се превърне в надмощие за слава и кариеризъм. Пиших сърцато и сама си вярвах в писанията, за разлика от моята Ася. От редакциите се сипеха похвала след похвала, та даже в „Вечерни новини“ ме изпрати като свой делегат на първия конгрес на дописниците. Но никога не ме назначиха на щатна длъжност, а току ми подшушваха, че вакантни места има. Но училището на „първите“ не беше достатъчно. Нямах гръб, нито партийна книжка и най-вече вуйчо владика. Оставаше ми пробегът по села, градове, заводи и матинета на чашка ракийка с приятели в сладкарница „България“.

Ася пък пишеше разкази и ги изпращаше на редакциите по пощата.

– Ти си луда, та луда, той и Джек Лондон си е пращал разказите по пощата, но неговите поне му ги връщали, а на тебе никой нищо не ти отговаря. Я вземи да ходиш по редакциите, все някъде ще пробиеш, –не спирах да я навивам.

– Никъде няма да ходя, не виждаш ли, че всички се давят в казана на всеобщата глупост.

Беше ѝ обидно, пишеше хубаво, но така анонимно никой не я откриваше. Не пожела да се възползва и от името на баща си, Тодор Попов, човек с активно борчество, най-вече член на ЦК. Тя имаше всичко, което на мен ми липсваше, но това не можеше да ѝ донесе удовлетворение. По-късно взе, че замина за Париж и изчезна за дълго. Десет години по-

късно, вече с френско гражданство, ще се връща като учен, ще чете лекции на студентите и ще ги въвежда в социалната антропология.

– Ти защо избяга ? – попитах я един ден.

– Защото тук живеех унижена – отговори ми тя и в неин стил го удари на смях. – Баща ми няколко пъти идваше в Париж, моли ме да се прибера, срам го било, че дъщеря му е невъзвращенка, а аз му виках: „Виж, татко, живея в Париж на улица Максим Горки“ и кварталът ми е комунистически, кажи им на твоите хора, няма да се върна“, – смееше се Ася и сякаш за оправдание продължи:

– Горките ми родители, голям шамар им лепнах, но при мисълта, че трябваше да се издигам с някакви техни политически привилегии, ме унижаваше. Сега ми се радват, вече имам двойно поданство, работя и трудовете ми не почват с Тодор Живков, не славя комунистическата партия, за да ми отпечатат някоя статия.

Замълчахме и след малко продължи сериозно:

– Ето това не можех да приема. А знаеш ли колко ми беше трудно, докато пробия в „Музея на човека“ в Париж без никаква подкрепа, в абсолютен слугинаж. Затова пък съм удовлетворена. Веднъж щях да умра от глад. Не бях яла няколко дни и легнах, за да съхраня и последните си силици. Живеех в едно общежитие и една полякиня, също слугиня, не знам как разбра, че умирам от глад. Сигурно го беше преживяла. Донесе ми топла супа и ме спаси.

– Знам, знам, нали и аз опитах.

– Да, аз заминах по-късно след теб – продължи Ася, – и знаеш ли, до днес ме питат какво е станало с теб, даже наскоро самият Леви-Строс ме попита. Не са те забравили, да знаеш.

Онемях, дъхът ми сякаш спря и онази горчилка, която понякога прелива в устата, ме задуши. Много бях плакала, но сега отново сълзите ми рукнаха и чак се разхълцах. Като

Ася (в дясно) и Мария. 1977 г.

нея бях тръгнала, но се върнах, явно никой не беше ми свалил капациите, вярвах в доброто, но „доброжелатели“ бяха се втурнали да ме спасяват от идеологическа диверсия. Точно мен ли?

Дните на нашите матинета отдавна бяха отминали. Сега на същото място има пак една „България“ с бели квадратни мебели, със странна украса, наподобяваща висящи денкове, в които увиват мъртъвци. Сервитьорите, стъкмени по протокол, дежурно се усмихват. А безлюдният салон в своята искряща белота наподобява патологично отделение в някаква болница. Господи, кой разрешава на глупците да рушат. Кой им дава право да заличават спомените на толкова много хора, седели, мечтали и въздишали на това място.

ЗИГЗАЗИ

Ася отдавна беше заминала и истински ми липсваше. Продължавах да тичам по редакции и да разнасям автобиографията си с молба да бъда назначена на работа. Казвах на Ася, че е луда, а не се сещах, че съм по-луда от нея. Бях една от „първите“, но сега трябваше да се престроявам в друг ред, а от този ред, на обикновените, трудно някой можеше да ме измъкне. На едни бащите им бяха живи и нямаше нужда да се молят за работа. Тях ги назначаваха по телефона. Но колкото и мрачно да беше около мен, все пак от време на време проблясваше някаква надежда и аз се втурвах напред, изпълнена със заряда на „първите“. Той се беше превърнал в нещо като генна деформация, вдигах байрака, мислиш, че всичко е наред и викаш „ура“.

Един ден бащата на моята съученичка Цвети, проф. Йордан Братков, ме повика. Беше директор на издателството към Комитета за културни връзки с чужбина. Добър човек. Бях ходила и при него да търся работа. Един ден ме повика.

– Мая, има тук едно място, на което мога да те назнача. Онемях в очакване.

– Но мястото е временно – продължи той някак неуверено и добави, – то впоследствие сигурно ще се оваканти, защото другарката, за която се пази това място, е в чужбина и надали ще се съгласи да го поеме. Партизанка е, – добави той като че ли да потвърди, че това място тя не би приела.

Преди да разбере още за какво става дума, вече се бях съгласила. С моите хонорари и заплатата на мъжа ми едва скърпвахме двата края, а отгоре на всичко бях заченала и второто дете.

Ставаше дума да подреда една документация на списанието „България днес“, което се издаваше на много езици и се изпращаше безплатно по всички краища на света. Износ на революция, ето че пак попаднах на точното място, само че ставаше дума за изданието на езика есперанто.

– Ти си интелигентно момиче – окуражи ме другарят Братков, – и вярвам, че ще се справиш.

И аз така си помислих. Та с какво ли не се бях справила, та сега есперанто ли щеше да ме препъне.

Още на другия ден получих заповед: „...назначавам на длъжност зав.-отдел Мария Василева Бъчварова...“ Не вярвах на очите си, аз и „завеждащ отдел“. Стаичка на тавана, зарита с папки и най-вече с купища писма, на които трябваше да обърна голямо внимание. Така ми беше казал другарят Братков. Есперантисти от цял свят се скъсваха да пишат и да се интересуват от родните ни успехи, а нямаше кой да им отговаря. Другарката партизанка беше се забила в Прага неизвестно до кога и писмата се трупаха месеци наред и потъвали в прах и мълчание. Така и не разбрах коя беше тя, пък и за какво ми беше да разбирам, само се молех да не се връща въобще. Не вярвах, че ще заработи в този гълъбарник с капандура, очертаваща къс синьо небе, но знаеш ли, калена жена, в Балкана да не би да е било похубавичко. Запретнах ръкави, за да направя от безпорядъка порядък и най-вече да усвоя набързо езика есперанто. Е, колко му беше. Вече знаех как се учи в съкратени срокове, явно другарят Братков не беше се излъгал в мен. Бях щастлива, имах работа и нищо не можеше да ме спре. Пуснах френския напред и есперанто ми се видя като шега, а останалото се подреждаше от само себе си. Не знаех само как да прикривам детенцето, което растеше в мен. В началото беше лесно, но после стана явно и все повече бях убедена, че бременността ми не може да бъде пречка за постоянното ми назначаване, още повече научих, че другарката парти-

С френския българист проф. Роже Бернар
при едно от посещенията му в София през 1969 г.

занка приела с голяма обида този жалък пост на зав.-отдел и се устроила по̀ на високо. Бях сигурна, че това местенце няма да ми избяга, пък и другарят Братков стоеше зад мен.

– Ами тъй де – мислех си аз, – закрила на майчинството, закрила на детето – сама се окуражавах, – не може да ме изхвърлят.

Да, но не бях познала. Един ден другарят Братков ме повика и ми връчи поредната заповед. Беше смутен, сякаш не знаеше как да ми го съобщи, не пропусна да ми каже колко добре съм се справила, но нещата не зависели от него, а от председателката, другарката Екатерина Аврамова. Посъветва ме да отида при нея. Послушах го и зачаках един цял

следобед в приемния ѝ ден. Бях в последния месец от бременността. Секретарката, още като ме видя, ме посъветва да си вървя, защото чакащите са много, но аз нямах време за чакане. Престоеше раждането на второто ми дете и казах, че ще изчакам последна. Влизаха и излизаха чиновнички с папки, а телефонът все звънеше. Чаках цели три часа в един голям кожен фотьойл. Краката почнаха да ми тръпнат, но не смеех да стана. От време на време чувствах, как онова отвътре ме поритва. Слагах ръката на корема си, сякаш да му кажа да мирува, че ей сега добрата фея ще ни качи в златната си колесница. Очаквах срещата на моето спасение и бях убедена, че наистина добрата фея ще ми подаде ръка, ще си родя спокойно детенцето, ще си получа майчинските обезщетения и всички най-сетне ще заживеем спокойно. Не беше възможно точно другарката Екатерина Аврамова, жената политзатворничка – боркиня за правда и справедливост, да ме остави без работа. Така вървяха мислите ми, когато вратата се отвори и една слаба и суха жена с енергична стъпка мина през мене като през пътен знак. Вече бях успяла да се отлепя от фотьойла и тръгнах след нея. В разстоянието от кабинета ѝ до изхода, хванала парапета на стълбището, за да не падна, подтичвах надолу и зад гърба ѝ на пресекулки ту се извинявах, ту нещо ѝ обяснявах. Даже не се обърна, само чух да казва: „Не ме занимавайте!“

Две години след това, когато малката Светлана се стряскаше на сън и плачеше с пълно гърло, бях убедена, че вижда лошата фея, която вместо в златна колесница отнесе в една черна „Волга“ крилатите мечти на майка ѝ.

Пътят ми вече не се стрелкаше напред, както прилягаше на „първите“. Заподскачах в ляво и дясно, на зигзаг. Гледах само да не се стоваря на някой остър завой, държах се здраво на крака, нямаше кой друг да ме крепи. Продължих да разнасям автобиографията с надеждата, че все пак ще успея да се закотвя някъде. Така и стана. Светланка беше вече

на два месеца, отбих я и я връчих на майка ми целодневно. Станах библиотекарка в котлостроителния завод „Георги Кирков“. Това се връзваше и с университетските изисквания, и с журналистиката. Нямах никаква представа от библиотечно дело, но затова пък измъкнах една приятелка от ловешките, която вече беше навлязла в тази дейност, Росица Буркова, с която в училище запълвахме последните чиновове. Веднага се притече на помощ и заводската библиотека беше подредена по всички правила. И не само това. Една шеметна вълна от ентузиазъм така ме повлече, че всички черни мисли потънаха вдън земя. Забравих за лошата фея, онази баба Яга, която ме беше поразила. Думи като бригадири, ударници, комунистически труд, рационализации, преизпълнения на планове и пак съревнования във всичките им разновидности: комсомолски, стахановски, се лееха по вестници, списания и радиа. Бях попаднала точно където трябва, за да продължа и журналистическата си дейност. Възторжена и смела, влях се в това море от събития и човешки съдби, всичко подчинено отново на една единствена идея, която водеше оттук директно към сияйните върхове. Металът се огъваше под железните мишци на хората. Извор от теми. Изпълняваха се и преизпълняваха планове с години напред, икономии в левове, море от левове. Огъваше се металът в парни котли, изработен беше предсрочно агрегатът за турбините на Марица изток. Ура! Младите конструктори от отдел „Заваряване“ инж. Любомир Стойчев и Костадин Зиков успяха в опитите си за нов начин на заваряване (електродъгово), изобретиха машина за смилане на флюс и още какви ли не чудеса ставаха в този завод. Горях и изгарях в онзи измислен огън от фойерверки и отново вярвах, че нещо ново и неповторимо се изгражда. А кой можеше да ти каже обратното, че огънят е изкуствен и след него ще остане онази шлака, която ще се наслои дълбоко и трайно във времето и в душите на хората

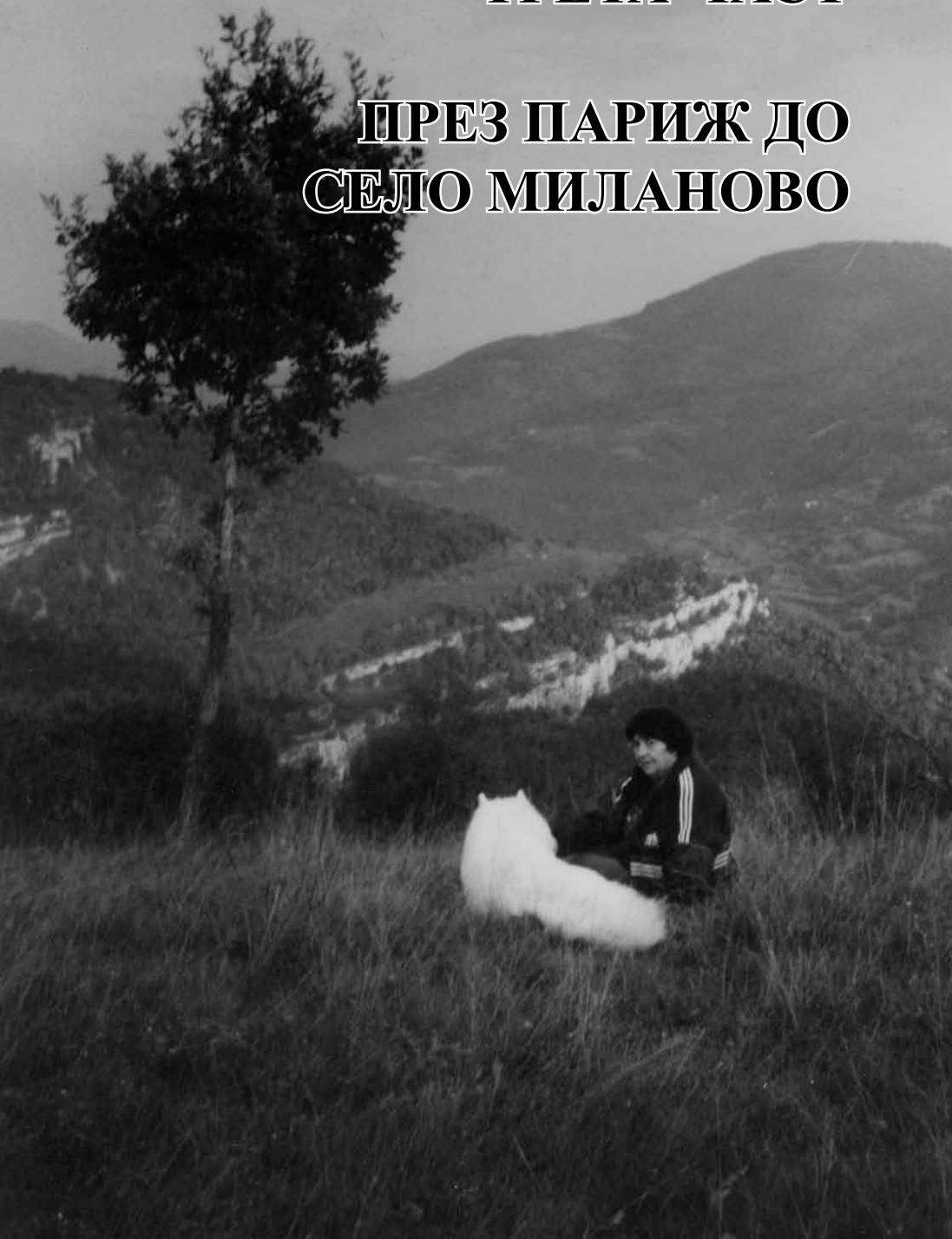
Славата на завода растеше, а с него и моето име взе да се търкаля все по-често по вестници и списания. Станах нещо като хирург на социалистическото съревнование и даже на човешката душа като социалистическа. Режех я на части, после ги съединявах и им вдъхвах дух. Социалистически дух в социалистическа душа, звучеше неповторимо. Знаех, че ако Ася беше тук, при мен, щеше да се задави от смях. Добре, че я нямаше да ми мъти главата.

Провървя му и на завода. Неочаквано дойде и звездният му миг. Един ден като гръм и трясък се разнесе мълвата, че инж. Любомир Стойчев ще се жени. И то за коя, дъщерята на Тодор Живков. Леле мале! Виж го ти този Любчо, помислих си аз, дете все бърках в служебните пари, които теглех, за да купувам книги, та да му давам за неделните разходки... Все висеше при мен в библиотеката, ама веднъж не каза кое е гаджето... Новината свърши със сватба. Беше поканен целият завод, от директорите до работниците, без покани, без пропуски. Дъщерята на първия, на най-първия, Людмила Живкова се омъжваше. Никой не пропусна тази сватба, беше скромна, народна, в ресторант „Ракета“, в градината до подуянската баня. Казваш „Аз съм от завода“ и влизаш. Така беше в началото на 60-те. Сватба като сватба, хорà и танци, веселие. В единия край бяхме наобиколили Мара Малеева, а тя, прегърнала момченцето си, сподели:

– Щастливи сме да омъжим Мила, дано дочакаме сватбата и на Владко. – А Владко, седем годишен, скромно криеше глава в майка си. Е, по късно щеше да я вдигне. Все още беше малък. Всички я уверявахме, че ще доживеят. Музиката отново подемаше и веселието продължаваше сърцато, общонародно. Сякаш бяхме равни, поне така изглеждаше. Ядохме, пихме и се веселихме като в приказките, а аз продължих по оня зигзагообразен път, наляво и надясно, а пламъкът на „първите“ мъждукаше в мен и все не ми даваше мира.

ТРЕТА ЧАСТ

ПРЕЗ ПАРИЖ ДО
СЕЛО МИЛАНОВО

Когато човек като мен си няма родно село, като че ли нещо го тегли назад към минали епохи, а може би към земята, от която времето, изтекло през няколко поколения градски живот, бе ме откъснало. За това ми помагаше и съвремението, което ме моделираше по правилата на народната власт и в крайна сметка ме посади на един седми етаж, откъдето замечтах да потъна в угара на предците си. Благодаря на съдбата, която по-късно ме отпрати към село Миланово, станало мой спасителен остров. Днес знам със сигурност, че трябваше да мина през Париж, за да имам сега моята селска къща и много да я обичам. Пътят наистина беше дълъг, но все пак го вървах с надеждата, че ще стигна до края и онова слънце на светлото бъдеще най-сетне ще ме озари и ще викна възторжена: „Ей, живот, здравей, здравей!“ А той взе, че ме доведе в едно село, където хората, разпръснати от прастарата ни селска задруга, всички бяха роднини, а обичайното право, по-старо и от римското, не отстъпваше и педя. Но тук селяните бяха станали вече трудови, за разлика от минали времена, хора от нов социалистически тип, кооператори. Последното звучеше бодро и самоотвержено.

Пътят ми беше не само дълъг, колкото лъкатушещ, минаващ точно по маршрута на времето, в което живеех. Французинът би казал „епохата“ и, нали съм франкофон, хващам се за неговото определение и смея да твърдя, че животът на всеки човек е една епоха. Моят също.

ОПИТ ЗА СКОК

Париж, 1966 г. Опитах се да скоча, но не прецених, че летвата е вдигната твърде високо. Състезанието не беше за мен. Ех, това мое училище на „първите“, дето ме тикаше все напред, падаш, ставаш и пак отначало. Да не би на Мересиев (герой от съветската литература) да му е било полесно? Успях да си уредя сам-самичка, без ничия помощ и най-вече без вуйчо владика аспирантура в Париж при Клод Леви-Строс, голям учен, казваха, от световен мащаб. Затова и реших да отида право при него, да черпя от извора и да изучавам структурализма като метод за изследване към българската етнология. Не знаех „що е то“, но щом бях дошла до тук, нямаше начин да не го изуча. Клодин Брьоле, онази френска приятелка, дето беше готова да му удари един стриптийз в сладкарница „България“ в знак на протест към забраните, ме приюти временно в студентската си квартира. Беше на добро място, на тавана в една прастара постройка, но съвсем близо до Триумфалната арка. Изкачихме дървените стълби и когато влязохме, не пропусна да каже:

– Срам ме е пред българското гостоприемство, но все пак ето ти покрив над главата за първо време, а после ще видим. – Показа ми водата, печката, тоалетната в един тъмен и дълъг коридор и, вероятно познавайки моята общителност, най-вече с третата класа, сериозно ме предупреди:

– На етажа е пълно с полски слугини, моля те, не общувай с никого и по възможност портиерката да не те вижда много често.

По късно разбрах защо, а преди да излезе, ми показа грамофон с две плочи български народни хора и едно нощно шкафче, измъкнато сякаш от кофите за смет.

– Това е много скъпо, да знаеш – бях свикнала вече да чувам, че всичко е скъпо и много скъпо, като стойностна мяра.

– Не знам – отговорих. – И откъде можех да знам, като го гледах такова едно овехтяло.

– Ще го продам и ще си купя апартамент.

– Апартамент? – изумях насреща ѝ.

Дълго го разглеждах, така и не разбрах кое му беше скъпоценното на това прогнило шкафче, въпреки че Клодин ми обясни надълго за някакъв стил, изпълнен в оригинал върху не знам си какво дърво. Все непознати за мен неща, явно този урок беше извън моите учебници и не бях дорасла до тази област. „Капитализъм!“ – рекох си.

Вечер тук ще чувам детски плач зад стената и ще ми се къса сърцето. Ще си пускам народните хора и ще се зареждам с оптимизъм. Един ден портиерката ще ме спре, дебела и мощна, с ръце на кръста, и ще ми каже:

– Госпожице, зад това перде всичко виждам, притичват през входа като вихър, ама аз ще се обадя на хазайката. Какво си мисли Клодин, тя няма право да преотстъпва квартирата.

Уплашена до смърт, потърсих Клодин, която прихна в смях. Проблемът се реши с 20 франка в пликче. После всяка сутрин не пропусках да поздравявам мадам портиерката, а тя на свой ред все по-лъчезарно ми се усмихваше.

Вече бях спокойна, ходех на училище, бях записала докторат трети цикъл (нещо като нашата магистратура днес), имах квартира, портиерката ми стана приятелка и в този набор от парижки придобивки вече имах и месар. Нещо, което французите имаха като част от неприкосновената си частна собственост. „Моят месар, моят хлебар и моят адвокат“ бяха достойнствата на французина, който уважаваше себе си. Е, до последните двама все още не бях стигнала, но кварталният месар сам ме вербува. Всеки път, когато купувах някоя евтина мръвка, му казвах:

– Може ли едно кокалче в повече.

От него си варях бульон. Както ме гледаше снизходително, моят месар едва ли мислеше, че кокалът е за кучето. Да мисли, каквото си ще, казвах си, бях му благодарна. Когато пропусках да си поискам допълнението към мръвката, той сам ме питаше:

– А един кокал в повече?

Бях станала сериозна клиентка. Останалото купувах от Халите, най-вече „банан тигрè“. Пред разваляне те бяха един франк килограма, та даже и по-евтини. И до днес ги обичам.

В същата тази епоха сума ти българи като Цветан Тодоров, Юлия Кръстева и много други се лутаха по Париж, за да станат големи учени и даже да забравят българския. Имаше много нашенци, прескочили желязната завеса, учеха по собствен избор и възможности. Пиеха вода от шадраваните, издържаха се кой как може, едни вечер разхождаха кучета и как ли не ги дразнеха да ги ухапят. Обезщетението беше сериозно, но пусти кучета, уж френски, от нацията на великата революция, а не знаеха да хапят.

Аз пък се занимавах с Натали – шест годишна. Завеждах я и отвеждах от училище. Сутрин приготвях закуската, а вечер топвах детенцето във ваната, то пицеше и ме скубеше. Клодин се постара да ми намери това Натали срещу топла квартира, храна и джобни пари. Ариан, майката на Натали, беше разведена. Социоложка по професия, често събираше колеги, млади интелектуалци, а после се оттегляше в стаята си с един от приятелите. Натали винаги усещаше този момент и започваше да дере с нокти по стената и да крещи. Една сутрин рекох да разкажа за това на Ариан с дискретен нравоучителен тон, а тя ми отговори, че едно момиче от ранна възраст трябва да знае, че в живота има по-важни неща и може да бъде щастливо не само с един-единствен мъж. Френска му работа, помислих си и замълчах.

– Виждаш ли тези пердета – продължи тя, смеейки се, – хубави са, нали, и много скъпи заедно със завесите – заразказва тя с гордост. – В един период бях метреса на богат американец и той ми купуваше какво ли не. Беше много забавно. Имаше страхотен мотор, летяхме с него като луди, а на паркингите се струпваха момчетии да го разглеждат. Беше много забавно, – повтори Ариан.

Разтресена по комсомолски от това откровение, спомних си за „Париж, столицата на разврата“ и повече не направих и опит за намек по каквато и да е нравоучителна тема. Случваше се вечер някой арабин да се закачи за мен и като се чудех как да му избягам, мечтаех за нашите квартални милиционери, които винаги можеха да ти се притичат на помощ. Социализмът си беше друга работа.

Малко по малко навлизах в порядките на парижани, но една вечер Ариан пак беше събрала колегите и накрая, поднасяйки фруктиерата с плодове, каза, че никъде не е могла да намери портокали. Да беше ми казала, можех да купя, сигурно ги бяха „пуснали“ по-късно, помислих си и побързах да ги уверя, че цял Париж е отрупан с портокали.

– Не, не, – завикаха всички един след друг и почнаха да ми обясняват, че точно тези портокали те не купуват, защото идват от ЮАР.

– Е, и какво от това? – продължавах да се учудвам.

– Как какво? – подвижна ми Ариан – това е най-расисткото кътче на земята.

Бях чувала, но чак пък толкоз с оформеното ми социалистическо съзнание не можех да пренеса апартейда върху портокалите. Недоумявах само как пък тези французи, без „офе събрания“, без „агитпунктове“ се бяха сдружили срещу расизма на Южна Африка и портокалите така си гниеха по Париж. Представих си как ако тези портокали ги пуснат у нас, пред онези обекти на „Плод и зеленчук“ деца и баби със столчета ще хукнат и ще чучнат в очакване да си хап-

R^e TEMPORAIRE
RÉPUBLIQUE FRANÇAISE
DIRECTION GÉNÉRALE DE LA SURETÉ NATIONALE

5me Bureau

B 4855838

RÉCÉPISSÉ
DEMANDE DE CARTE DE SÉJOUR

de renouvellement de la carte N°

ce 2 565.431
Mama

Déjà délivré à Mme **TCHEBOURAKOFF** née **BATCHVAROFF**
 né le **21-12-1932** à **Tekin Guel**
 de nationalité **Bulgare**
 résident à **Sais**
 rue **de Clerg** N° **32**
 Profession.....

Le présent récépissé, tenant lieu provisoirement d'autorisation de séjour, sera valable jusqu'au **14 Janvier 1967** (1 à 3 mois maximum).
 A **Sais**, le **14 OCT. 1966**

Versements effectués	Montant	N° et Date du reçu de la poste
Taxe normale		
Taxes de retard		
Droit Nansen		

Cette personne est entrée en France le **21.8.66** en tant que femme ou en tant que jeune fille après celui du mari.
 Durée de séjour ininterrompu en France.....

Лична карта на Мария Бъчварова за пребиваване в Париж.
21 август 1966 г.

нат, а продавачката, запретила ръкавите на омърляната си престилка с глас на ръководна другарка ще подвиква: „Не пипайте... това е... хайде следващият“. Оттук нататък не знаех вече какво да си мисля за този шарен свят, оставаше ми да го опознавам.

РЕВАНШЪТ НА ГОСПОДИН САМУЕЛ

Познавах господин Самуел от София, идваше често по работа ту с жена си, ту с метресата. Викаха ме да му превеждам. Беше човек с вежлива усмивка, която пускаше дежурно, със златен часовник на ръката и златни очила. Портмонето му беше от истинска крокодилска кожа, то чак толкова не ми правеше впечатление, но после научих, че покривалото на тези влечуги, преминало в полза на човека, поставя самия него в друга категория. Оттук насетне крокодилът и визонът, с който мадам намяташе сухите си рамене, ми станаха един вид мярка за положението на човека в обществото. До мен стоеше истински капиталист, та даже и обувките му бяха от някаква си кожа. Приемаше всичко с постоянна равнодушна усмивка и винаги изникваше нещо, което ме хвърляше в недоумение. Не можех да разбера нито него, нито спътничките му. Бяха далече със светлинни години от мен и от цялата ми чиста и непорочна мисловна дейност. Няма никога да забравя как веднъж бяхме спрели с колата пред една бариера. Малък симпатичен човечец се втурна към колата с китка цветя. Зарадвах се и точно да поема китката, г-н Самуел някак рязко ми дръпна ръката: „Колко струва?“ – попита той. Докато му отговоря, че нищо не струва, колата тръгна, а зад нас кантонерът със замръзнала по лицето усмивка продължаваше да стиска китката. Замълчах. Сякаш още виждам този дребничък кантонер, който просто искаше да поздрави господина, но той така и не го разбра. Нищо не обясних, защото бях сигурна, че пак няма да ме разбере. Така реших, че това е човекът сметка. „Капиталист“ – мислех си, – „експлоататор“. Веднъж пък през зимата бяхме на Рилския манастир. Наближаваше Ко-

леда и Самуел беше дошъл този път с жена си. В ресторанта беше спокойно и приятно. Местните хора от село Рила нещо празнуваха и както се бяха укротили, вратата се отвори и едни яки мъжаги търкулнаха към тях едно буре с вино. После всички запяха и се разнесе нашенска песен. Звучеше невероятно и мадам реши, че са артисти, наети от собственика на заведението, дошли да правят реклама на виното. Не можех и аз да разбера какво имаха в перверзните си глави тези хора. Откъде пък им дойде наум тази реклама, не са ли виждали хора да се веселят? Явно не бяха виждали. Веднъж пък не знам защо се впуснах да им разказвам откъде Черно море носи името си. Тогава за пръв път видях лицето на Самуел просветнало от изненада:

– Соня, чуваш ли, чуваш ли, ама Черно море не било черно, – обърна се той към жена си. Стиснах здраво зъби, за да не прихна в смях и си помислих, че по същия начин биха изпаднали в недоумение, ако им кажа, че земята е кръгла.

Господин Самуел идваше често в България около пускането на газа пропан-бутан за битови нужди. Беше ми благодарен и все обещавахе да ми се реваншира. Ето сега вече получи тази възможност. Удържа на думата си и ни покани на вечеря с мъжа ми, който беше останал при мен за малко в Париж.

Живееха в Ньойи, далечен и скъп квартал на Париж, в излъскана жилищна сграда, като че ли току що се бяха нанесли. Един апартамент на площ от половин декар, 500 квадратни метра, по-голям от нашия квартален клуб на Офето. То едни веранди със цветя и дървета, то едни стъклени стени, мебели в стил, старателно подредени етажерки с кристали и никъде нито една книга. Сега вече разбрах защо си мислеха, че нашето море има черен цвят.

Малко преди да си замине мъжът ми от Париж, Самуел ни покани за един уикенд в селската си къща. Не беше забравил реванша, който ми дължеше.

„Ma maison a la campagne“ („Моята селска къща) през 60-те години беше хит във Франция. Селски къщи. Бедните ги продаваха, средните ги мечтаеха, богатите ги купуваха. Никой не говореше за вили, а още по-малко за замъци. Критерият за благосъстояние се измерваше със селската къща и Самуел, като човек, дето всичко му е наред, не пропуснал да си я закупи.

Двор, ограден с двуметров зид. Сред зелената ливада едноетажна бяла къща се простираше надлъж с около шест стаи. Така и не ни разведоха, за да ни покажат вътрешните ѝ прелести. За тях можехме само да гадаем. За спане бяха ни предоставени удобствата на местния селски хотел. Самуел ни закарваше и откарваше със своя ролс-ройс, в който ние потъвахме като препарирани. Всеки път пред нас откъм предната седалка върху махагонени поставки стърчаха масивни чаши за уиски и всеки път празните им дъна блестяха. Френска му работа, поне да беше им ливнал по нещо, а то вероятно ни ги показваше, за да се изхвали със своята супер кола. Правеше ни впечатление, но не чак толкоз, при наличието на нашите „зилове“, в които се кипреше народното ни правителство.

След обяда влязохме в местната винарска изба, там дегустирахме специалитета на района, ябълково вино, известно под името „сидр“. После отидохме на полето, където местните фермери прииждаха, яхнали своите джипове, за да се забавляват в стрелба. Стреляха по чинии, а ние, жените, отговаряхме за резултатите. Разбира се, Йошката нямаше никакъв шанс, поне войник да беше ходил, а той за пръв път държеше пушка в ръце. И не само това, нали бяхме тръгнали за Париж, бяхме се изтупали като за президентски прием, да не би да ни помислят за бедни. На тръгване от София приятелките ме издокараха, както го правехме обикновено в пансиона. Ася ми даде ярко червен костюм от вълнено букле с черна астраганена якичка. Тази агнешка кожичка като сим-

вол на балканска буржоазия обгръщаше тънкото ми вратле и все си мислех, че така отговарям на капиталистическия стандарт. Йошката беше тръгнал с единствения си костюм от сив габардин, бяла риза и вратовръзка, а на краката му лъщяха трандафори с марката на завод „9-и септември“. Издокарани и излъскани, явно никак не подхождахме на селския пейзаж. Можеше да ни вземат и за шпиони. Госпожа Самуел после ни хвърли по едни дънки, гуменки, фланелки и набързо ни преобрази в стил „неглиже“, за да не шокираме местното общество от селяни фермери.

Последната вечер в хотелското ресторантче Самуел поръча омари, а ние, смутени от големите им пипала и гладни, се чудехме от кой край да ги подхванем. Накрая купичките с парченце лимон ни озадачиха и слава богу, не побързахме да ги изпием, защото без друго цялата вечер се бяхме отдали на наблюдение. Когато видяхме, че всички цопнаха ръцете си във водата, спокойно направихме и ние същото.

Така господин Самуел ми се реваншира, за което и до днес му благодаря. Година след това видях метресата му Жозет в магазин на един от големите булеварди на Париж за писалки „Паркер“, запалки и разни скъпи аксесоари. Разцелува ме и седнахме в близката сладкарница. Докато се колебаех в избора си между еклер и саварина, Жозет прошепна в ухото ми:

– Той умря.

– Как така? – подскочих изненадана.

– Ами така, много просто, самоубиха се с новата му метреса. Кредитите излезли извън възможностите му и пунаха газта.

– Саварина или еклер – попита ме Жозет отново.

– Давай саварина и студена вода, ако може – казах и отново се размислих за дивия капитализъм. Пускаш газта, за да не се събудиш никога, ама никога или пък някой ти пръска мозъка и онемяваш завинаги.

Сега, когато от дистанцията на времето френският снобизъм все повече се покрива с нашия, реваншът на господин Самуел ми остава един незабравим спомен, най-вече с идеята, до която се бях добрала, за да я извлека от там, да я пренеса в родния Балкан и да съградя моята селска къща.

КАТО БЯЛ ЧОВЕК КЪМ КОЛЕДНИТЕ ПРАЗНИЦИ

Уредих всички формалности по записвания, научен ръководител и разни такива. Слушах лекции по структурализъм и социална антропология, участвах в семинари, където аспиранти от различни краища на света представяха своите изследвания. Поканиха ме да изнеса и аз доклад по моята тема за обичая около наименоването на детето преди християнското кръщение. Четях си аз работата, а гърлото ми се свиваше, когато поглеждах към аудиторията. На първите редове стояха световно известни учени структуралисти като Якобсон, Клод Леви-Строс, Греймас. Не повярвах на ушите си, когато накрая Леви Строс каза: „Героично е да дойдеш от далечна България и да изнесеш толкова интересен доклад на перфектен френски език.“ Залата изръкопляска.

Успокоена и щастлива, май се самозабравих и реших, че съм бял човек и имам право да прекарам новогодишните празници в България сред семейство и приятели.

Защо пък да не се върна. Наближаваше Коледа, цял Париж светеше в очакване на празниците. Милиони разноцветни крушки осветяваха булевардите, никога дотогава не бях виждала толкова много улична светлина. По клоните на дърветата вместо листа висяха разноцветни електрически крушки. Светлина и блясък заливаше Париж, сякаш магия. „Inconnu comme les poètes célèbres“, по думите на Кокто, Париж предизвестяваше идващия празник. А аз си представях как у дома е топличко, сармичките къкрят на печката, изпълващи с неповторимото си ухание целия блок. По късно приятелите дълго ще ми се смеят и упрекват: „Будала,

върна се за една тенджера сарми.“ Така беше, но най вече се върнах да видя децата си. Светланка ми беше тръгнала в първи клас, а аз все още не бях я видяла като ученичка. Сърцето ми се късаше от мъка. Пишеха ми: „...мамо, върни се“, „...мамо, татко не ни дава куклата.“ Мамо, мамо... Вкъщи вървеше спор за една голяма кукла, която мъжът ми, след като ме остави в Париж, връщайки се по пътя беше им купил от едни сърби във влака. От онези накипрени кукли, които добрите домакини поставяха като украса по средата на спалните си легла върху изкусно изплетените кувертюри. Трябваше да се върна да въдворя мир и да определя кой и кога има право да играе с куклата, която мъжът ми, в очакване да се върна, беше скрил под леглото. Оттогава никога не подарявам обща играчка на деца.

Защо пък да не си дойда за празниците. Не виждах да съм направила нещо лошо. Заминахме съвсем легално с мъжа ми на гости при приятели. Никой нямаше намерение да бяга. Прегрешението беше, че бяхме решили аз да остана и да продължа да уча, а мъжът ми да се върне при децата. Бях се задълбочила сериозно в етнографията, след като се дипломирах по българска филология. Журналистиката ми беше нещо временно, от немай къде. Поддържах връзка с етнографския институт. Приятелката Ася вегетираше там като екскурзовод и ме запозна с интересни хора. Един от тях беше научният сътрудник Петър Петров. Боже господи, колко часове съм прекарала в неговия кабинет. Учен чудак, неговите констатации нямаха нищо общо с конвенционалните. Когато му признах, че искам да се занимавам с етнография, той ми обърна внимание, че в бита на народа три от обичаите са най-консервативни и от тях се правят най-достоверните изводи: сватба, кръщение, погребение. Избрах кръщението и под негово ръководство ходех по селата, записвах и документирах обичая, поддържах връзка с етнографския институт, ровех в библиотеките от София чак до

Москва, проучвах родилните обичаи при славяните, за да стигна до „наименуването на детето“ далеч преди християнското кръщение. Но продължавах да бъда нещо като нелегална в тази дейност. Нещо като аматьорка, самодейка. Петър Петров също не го вземаха насериозно поради различното му мнение по редица научни въпроси. Различното мнение в тази епоха беше нещо като ерес. Никой не можеше да ми помогне, нито училището на „първите“, нито скромната ми биография, в която нямаше партизани, ятаци, активни борци против капитализма и фашизма, въобще липсваше ми онзи куп от фъшкии, който гарантираше, който ти даваше право да се занимаваш с наука по собствен избор. Все повече ми ставаше ясно, че пролуката, през която да мина, след като бях завършила българска филология и прегърнах етнографията като най-близка до сърцето ми, беше Франция, а не за съжаление България. Дотук нещо вражеско? Но врагът дебнеше, това го знаехме, той беше навсякъде, на леглото, под леглото, на покрива, и къде ли не. Нека си дебне, какво общо имах с него, той никак, ама никак не ме интересуваше и знаех, че всичко, което науча ще донеса в България. Вярвах, че все ще ме разберат и скочих, или по точно бухнах се в Ориент експреса на път към София. Клодин ме настани в едно купе с югославяни, посъветва ме да се пазя от тях, защото са крадливи. За изпроводяк бръкна в чантата си и ми подари малко парфюмче „Мадам Роша“.

В КАПАН

Пристигнах, но на гара София никой не ме чакаше. В Белград още във влака дадох пари на един сърбин да пусне телеграма, но Клодин беше права. Той явно беше прибрал парите и така никой въщи не знаеше, че пристигам. Позвъних, вратата се отвори и последва миг мълчание. Майка ми не можа да ме познае. Така бях отслабнала, сякаш бях пробягала разстоянието Париж–София като състезател. Прегръдки, целувки и после цяла тенджерка сарми. Всичко беше дотук.

Прибраха ми паспорта и „Аудио, Маре“. Останалото е ясно. Сълзи, молби, чукане на какви ли не врати, размахане на биографията си със силни акценти на произход и възпитание в първата ни гимназия за чужди езици, където ни бяха заклели във вярност към социалистическата родина. Крещях: „И аз съм от първите.“ И какво от това? Отговорите бяха „не“ и „не“. Сякаш пружина бе отскочила. Вратичката щракна и аз се намерих в гаден и ръждясал капан. Какво ли не преживях в този капан.

Един ден ми доведоха въщи много млад и надежден историк. Тръгнал за Франция, пък не познавал там никого?! Взех, че се вързах. Не само му дадох адресите на всичките си френски приятели, ами им написах и писма, облети в сополи и ругатни, обяснявах в каква кофти страна живея, пълна с тъпанари и човекоядци. За по-сигурно писмата дадох на ръка по този бъдещ учен. Гонен поради буржоазния си произход, изключван от университета по унгарските събития, явно не му е оставало нищо друго освен да сключи договор с дявола. Беше го направил и успя. После наистина стана голям учен. Дори се изкачи високо в държавната йе-

рархия. Какво е можел да направи, изборът му е бил, „учен и мръсник“, или „ничой и честен“. Съжالياвах го за унижението, което е трябвало да понесе. И сега ме побиват тръпки като си помисля колко много учени избуяха по това време, едни изскачаха направо от списъците на „висшия ешелон на властта“, или се промъкваха покрай тях, други трупешката напред за сметка на продажните си души. Имаше и едни, които държаеха упорито и успяваха, но винаги с трите златни букви начело, а такива самодейци като мене не можеха и да гъкнат, току някой ще се провикне: „Я пък тоя...“ или „Кой си ти, бе, от къде си дошъл?“

Тези мои сърцераздирателни писъмца младият учен отнесъл в друга посока. Те никога не стигнаха до Париж. По-късно ми ги показаха. Голямо предателство бях извършила, споделяйки с френските приятели, че „... социализмът е скапан, милиционерите бездушни, а правата на човека смехотворни“. Върхът на цинизма беше заключението, че са ме спасили, за да не стана жертва на идеологическа диверсия. Тази теория по това време се вихреше страховито, размахваше криле и виеше снага космата над България. Нещо като градоносния облак на Яворов. Яки супермени се бяха спуснали край мен, за да ме спасяват. Оставаше да им благодаря. Така излизаше. Изпаднала в меланхолия и отчаяние, обидена и наскърбена, блуждаех като сянка. Забравях даже и децата си, крещях и ги прогонвах от себе си. За утеха често се качвах на горния етаж, където баба Рада, учителка над седемдесетте, убиваше времето си в редене на карти. Не знам какво им правеше, но всеки път моите карти се подреждаха и пътят към Париж се виждаше от ясен по-ясен. Един ден обаче тя не отвори картите, а ми заяви твърдо:

– Марийче, слушай какво!

Занемях в очакване. Баба Рада беше стара комунистка, толкова бях я молила да ми помогне. Сигурно беше го

направила, та вероятно знаеше по-добре от мен какво ме чака. Ненадейно този път тя ми изкрещя:

–Ти ще полудееш!

Това вече и аз чувствах. Наскоро в трамвая веднъж забелязах, че наоколо хората ме гледат. Бях почнала да си говоря сама.

Наведох глава и се разплаках. Тя вдигна брадата ми и още по твърдо изкрещя:

– А известно ли ти е какво значи това?

Мълчах.

– Не, разбира се, – продължи, като държеше брадичката ми и продължаваше да ме гледа право в очите. Наистина не си давах сметка какво би ме очаквало в една лудница, където все още не бях се озовал. Но капанът, в който бях паднала, беше нещо като преддверие на лудницата.

– Слушай, момиче, слушай! – викна тя безцеремонно, също като че ли ще започне да ме шамари, – Луда или не, ще те вкарат в една лудница! Разбираш ли го? Мъжът ти и децата ти ще дойдат веднъж, два, ...десет, ...двайсет пъти, сто пъти и накрая ще те забравят, всички ще те забравят и ти ще изгниеш там някъде. Престани, ти казвам, чуваш ли ме! – реवेशе насреща ми баба Рада.

Почувствах как над мене се изсипва цялата студена вода на земята. Ужасих се от себе си и от всичко край мен. Добрата баба Рада, старата комунистка, сега се мъчеше да ме измъкне от тинята и да ме побие здраво на земята с двата ми крака. Тя знаеше много добре какво можеше да ми се случи.

ПОД ГАРАНЦИЯ

Престанах да търся справедливост и да доказвам чистите си помисли. Междувременно френското посолство ми препрати писмо с вест, че Научният институт в Париж ме кани да продължа дейността си и ми се отпуска стипендия от 800 франка. Тази новина съвсем пък ме закопа. Разтреперих се чак от радост и вместо да им благодаря, затряях си и запазих писмото за спомен.

Опитвах да дойда на себе си. Отново лутане. Като в капан се блъсках, търсех глътката свеж въздух, търсех спасение и се чудех накъде да поема. Журналистиката ми се струваше като празно пространство, лъжовна и без смисъл, както казваше моята приятелка Ася. Все повече разбирах, че тя е права. След моето завръщане тя се отцепи окончателно и замина за Париж. Останах и без Ася, с която поне можех да си стоя в сладкарница „България“ и да си охлаждам мъката.

Така си останах в родината да се радвам на реалния социализъм. Добре приклещена, приятели и познати ми изказваха искрени съчувствия, нещо като траурни съболезнования. Едни се дръпнаха уплашено да не би да закъсат покрай мене. Току виж им писали черна точка в досието. Знаеш ли, то в Париж гъмжеше от гадове невъзвращенци. Други продължаваха да действат в моя полза. „Чакайте, бе, хора, че тя е дъщеря на наш другар.“ С тази формулировка Йоно Митев, професор, военен историк с чин полковник, „борец против фашизма и капитализма 1-ва степен“, ме помъкна по началници и министри. Знаеше си той, че с тази формулировка можеш да повикаш и златната рибка. Явно беше се досетил за „рожбите на дейците от висшия ешелон на властта“, които можеха да учат където искат и най-често

Анджела Дейвис – посрещане
в Съюза на журналистите

Конференция на Международната журналистическа организация.
София, 1973 г.

Валентина Терешкова, среща с френски журналисти

си избираха Москва. Ама аз не бях от тях, пък отгоре на всичко избрах Париж. Какво ли не направи горкият. И той не можа да свали летвата, един ден го викнали във ВКР-то (Военно контраразузнаване) със сериозно предупреждение да не се занимава повече с мен. Каза ми го под много голям секрет.

Подписване на договор за сътрудничество
със Съюза на румънските журналисти

Леле, мале, какво пък съм направила, та чак ВКР-то да се занимава с мен, – мислех си – тия наистина не са добре. Това беше финалната точка, но професорът ме беше взел под гаранция като „дъщеря на наш другар“. И като такава започнах работа не къде да е, а в Международния отдел на Съюза на българските журналисти.

Сложих кръст на научните си мераци и во имя отца и сина и святаго духа рекох „амин“.

Делегации прииждаха, други заминаваха, редяха се шумни вечери и тържества, приеми, срещи, погребения, въобще „с корабли на бал“, казано на руски. В същото време продължавах с журналистиката, но обърнах на международни теми.

Георги Боков, главен редактор на „Работническо дело“, член на секретариата на Централния комитет на БКП

Чуждестранни курсисти
на обучение в профсъюзната школа, София, 1970 г.

тук беше председател, върховно началство. Появяваше се като македонски чорбаджия, с корема напред, рунтав перчем и щръкнали мустаци.

Имаше какви ли не срещи, на които всеки път се изправях на нокти. Анджела Дейвис, Валентина Терешкова... Редяха се личности известни и неизвестни. Понякога другарят Боков вечеряше с тях, даже викаше музикантите да му свирят „на уше“. В такива случаи бъркаше в едно вътрешно джобче и вадеше кутийка с аскофен за разреждане на алкохола, та на другия ден да е бодър и свеж. Върхът на напрежението беше Денят на печата, когато се очакваше самият Тодор Живков да удостои с присъствието си българската журналистика. Е, тогава напрежението беше по Фаренхайт.

На работното място

Аз по сценарий трябваше да стоя на входа на ул. „Граф Игнатиев“ 4 (адресът на СБЖ), бай Генаци портиерът, издокаран в бяло сако, черен изгладен панталон и бяла риза, се мъчеше да изправи гърбицата и да посреща високите гости. Сервитьорите и те лъснати, даже бай Иван, който винаги беше с лекета по панталона, сега с папийонка, изгладен и спретнат, даже не тътреше крака под тежестта на напредналата си възраст. Стоях пред вратата на Съюза в очакване на моя номер и още с първия звук на сирената енергично като вестовой се втурвах в салона и давах знак. В този миг оркестърът по сценарий гръмваше: „...край Босфора ... ето Симеон...“. Вождът пристигаше, а щръкналите мустаци

на Боков потреперваха. Имаше защо, добре си знаеше той как изневиделица падаха личности „по целесъобразност“, а както изглеждаше, вождът вървеше към безсмъртие. Нещастно сам изтъкваше, че баща му умрял на 105 години, та всички да му мислят добре колко дълго има да „сваля“ глави. Явно не само мустаците му трепереха на другаря Боков. Вождът усмихнато влизаше под звуците на победоносния марш, а после с жест, като че да каже „...а стига бе... с този Симеон“ вдигаше ръка и музикантите на мига спираха. Хората на перото с пламък в очите го приближаваха, за да го поздравят, а той ги поучаваше как да отразяват живота и да не пропускат градивната критика. Нали беше станал писател, автор на двадесетина тома. Да се чудиш как все още Любомир Левчев, председател на Съюза на писателите, не го беше приел за член. Сценарият се изпълняваше с всички препинателни знаци: точки, запетай, въпросителни, удивителни. Във вътрешния салон бяха по-отбраните, а сред тях още по-подбрани млади и свежи журналистки като Божана Димитрова се кипреха, хвърляха усмивки и се гордееха на оказаната им чест да присъстват на това велико събитие. В дъното, незабелязани от никого, сучаеха Йонка Коцева, Лиза Матева, Ивайла Вълкова, журналистки известни и големи, но свалени от последната лавица на етажerkата, кой да им обърне внимание. Масите бяха отрупани с какво ли не, сервитърите разнасяха подноси с украсени хапки, риби, хайвери, салати, сармички от лозов лист, цариградски кюфтенца. А на една от колоните в салона висеше надпис: Борис Ангелушев. Погледнах към мястото, където някога беше седял големият творец и си помислих за карикатурата, която би създал от това тържество. Сигурно щрихите му, бързи и неспокойни, биха нахвърлили един цирк, голям цирк, и ми стана тъжно.

МОЯТА СЕЛСКА КЪЩА

И така заживях в реалния социализъм, нещо като Алиса в страната на чудесата. Не можех да забравя нито Париж, нито приятелите там, а селската къща на господин Самуел се превърна в идея, която пренесох в родния Балкан.

Селото до тогава ми е било нещо като романтично безвремие, където ухае на топъл хляб, бляят агънца, носи се мирис на цвят. Такъв ми беше и детският спомен от Добруджа. За Великден ходехме в чифлика на леля Бонка, сестрата на баба ми. Там всичко беше много: и хора, и животни – коне, овце, крави, прасета, кокошки... В сайванта разни машини, а сред тях се кипреше лек автомобил. Купите сено едни такива огромни като великани. Дълбаехме дупки в тях и се криехме, а после майките ни шамаросваха, докато изчистят лачените ни обувки и празничните облекла от сламки и трънаци. Кошовете и те едни големи, плетени, пълни с червени яйца. Безброй. Други пък с бели пухкави самуни, дъхави козунаци, оплетени и поръсени с много захар. А леля Бонка, чифликчийка, с дълга черна сатенена пола, стъпваше тежко и все нещо нареждаше на ратаите. Току бръкне в някой от бездънните си джобове, ще извади я паричка, я бонбон и ще каже: „Вземи, къзъм.“ Това „къзъм“ все още ми напомня за нещо отминало и безвъзвратно изгубено.

Йосиф Чебураков, моят съпруг

Моята къща в Миланово. Лято...

С този спомен и другия от Франция дойдохме в село Миланово, така наречено в най-ново време и Осиково от по-стари времена.

1971 година. Мъжът ми чак толкова не се прехласваше по селото, но пое идеята, за да ме види най-сетне кротка и спокойна.

Купихме и спретнахме една стара къща. Нищо общо с родната Добруджа и ни най-малко с френската („ma maison a la campagne“) на Самуел. Е, както шопът е казал, „Свето е убав, оти е шарен“.

Половината къща беше толкова разрушена, че се наложи да я възпроизведем наново. Изградихме нови стени, други възстановихме, а когато започнах проучвания за местния оджак, една баба ми рече:

... и зима

– Оти ти е това мари, от пушляци не мой се отърва. Я виж ние сме го маанали.

Права беше бабата, ама аз си наумих този оджак, та къщата ми да прилича на селска. Втрисаше ме при мисълта за вила, веранди и двор със сортови насаждения от ягоди и малини. Моята къща трябваше да е селска, даже имах идея подът да е пръстен. Но ме разкандърдиха и поради хигиенични съображения приех да е дървен. Идеята въодушеви всички приятели. Даваха ни какво ли не: столове, маси. Най-вече събирахме стари пружини за легла и дюшеци. Когато натаманихме легла за осем души и за още толкова по земята, някой ни попита дали ще правим хотел. В селото нямаше нито хотел, нито ресторант, в който сервират омари, слава богу, и го ударихме на българско гостоприемство.

В селото по това време животът течеше с някакъв не-уловим шемет. Едни, нарамили мотики, бързаха към текезе-сарските земи.

– Ще ни връщат нивите – пошегувал се беше селянин.

– И пак ли ще ни бият? – попитал друг.

Къде с бой, къде без бой, всички бяха влезли в текезе-сето, и то завинаги. Мислеха го за свое и хем му работеха, хем го крадяха и даже му се радваха. Захвърлиха зад гърба си ралото, забравиха газените лампи, пък и водата течеше във всеки двор. Виеха се сватби и кръщенета, изпращаха се войничета. Фурната бълваше пухкав бял хляб. Тътреха количките селяните с по 10-12 хляба и за она стария от подницата, дето скърцал в зъбите, се говореше като за ужасно минало. Едни французи ни бяха на гости и очите им станаха на понички пред препълнените торби с хляб, но когато им казахме, че селяните освен че го ядат, с него хранят и животните, все едно пред тях изригна Везувий. Как да им обясним какво се случваше в страната на Алиса, освен с чудесата на епохата, които ни заливаха с благоденствие.

Махалата се разстилаше в западната част на Стара планина, високо над Лакатнишките скали. Наричаха я „Ръжища“, сигурно от ръж, откъде да е това име. Беше подредена покрай пътя, проточен от шосето за Вършец, та чак до скалите. От едната страна – фамилията на Зоровци, от другата – Канинци. Аз се случих в редицата на Канинци. Тази подредба ме отпрати веднага към мисълта за „червената и бялата роза“. Не беше точно така, слава богу, но между двете фамилии все пак прехвърчаха искрите на Шекспировите Монтеки и Капулети. Зоровци се смятаха за по-висши, по-богати, а Канинци общо взето не чак дотам прокопсали. Не обичали Зоровци да се сродяват с Канинци, ама до жертви не се е стигало. То пък Зоровци, да не би да бяха кой знае какви, и те същите като другите, завистници. Дето само се мислеха за нещо повече. Истината е, че Симеон Коцов Зо-

Величко Зоров –
председател на ТКЗС
„Балканска комуна”
с. Миланово, 1953–1975 г.

Димитър Зоров –
кмет на с. Миланово,
1950–19775 г.

ров през 1875 г. бил старейшина на селото и представлявал населението в съда в Берковица, синът му пък Коцо Симеонов Зоров е първият кмет след Освобождението, а близнаците Петър и Петко стават първи производители на вар. И така Зоровци набрали мераци за лидерство. По-късно, през 1950 г. се основава ТКЗС „Балканска комуна“ и селяните получили право да притежават пет декара земя, пет овце или кози и една крава. И пак Зоровци са начело. Величко дълго време е председател на ТКЗС-то, а брат му Димитър дългогодишен кмет. Много бил направил за селото, вода, електрика, улици, ама и много го одумваха. Крал бил, та има ли кмет да не го одумват? Вместо да му благодарят за направеното, все нещо ще избутат, та да очернят човека, такива бяха тукашните, такива си останаха и до днес. Когато от мандрата на „Пършевица“ потекоха млека, сирена, кашка-

вал, стана ми дражко. Много се възгордах с тази „Пършевица“ и не пропускам случай да не отбележа, че Славчо Зоров, председателят, е роден в къщата насреща ми, а милановци все цъкат:

– Отдека толкоз пари, те и он забогатя, мамка му...

Когато нашите осъдени на смърт медицински сестри се завърнаха, всички уж се израдваха, но щом се продума, че може да им дадат пари и пожизнени пенсии, лицата им се изкривиха и чак слюнки им излизаха от устите:

– Нали са били там на работа, какви пенсии ще им дават.

– Я какви са охранени.

– Кой знае що са работили там, та са ги запрели.

– На тех за лежачката ще им платят, а на нас кой ни дава.

И тук, в Миланово, завистници колкото искаш, като навсякъде.

Някогашният свещеник на селото Симеон Рагев споменаваше в едно малко писание, че селището било от праисторическа епоха, сиреч от веки веков. Тук в пещерите били открити следи от живот и човешки дейности, даже сечива от желязо, значи руда и металодобив. Край днешното „Ръжище“, разказва дядо поп, съществувало поселище-град на тракийското племе трибали, V в. пр.н.е. Ето какво село си имах. Градежи от каменни дворове кротуваха тихо и загадъчно изпод вековни пластове пръст. От върховете „Пършевица“ и „Соколец“, та чак до Искъра все е милановско. Отвесни скали и хиляди декара ниви, ливади, а някога тук е имало безчет овце, кози и крави. Турските регистри от Берковица отбелязват, че старейшината Симеон внасял данък от 17 748 гроша.

Само вода нямало. Скалният варовик я гълтал като змей и тя изчезвала под земята. Едно овчарче, като пасяло стадото си под „Соколец“, хвърлило тоягата си по овцете,

а тя била пълна с жълтици, пропаднала в цепнатината и излязла чак при извора „Жълти люб“ край пещерата срещу сегашната гара Лакатник. А хората все нямали вода. Така се появил и Крали Марко, явно никой друг не е можел да се справи с безводието на Балкана. Като отскочил с коня шарколия от Кобилени стени, тупнал чак на „Падеж“ и от четирите крака на коня бликнали четири извора, та и до днес текат.

Париж, Париж на добро място ме изстреля. Подгонена от мръсотията на „епохата“, тук под „Соколец“ дишах свободно. Гледах с часове хоризонта, проточил се над хълмовете като сюрреалистична крива. Заметнато по билото на Балкана, селото живееше своя живот и мълчаливо пазеше тайните на далечното си минало. По тези земи са преминавали какви ли не народи. От тук на север се е ширела славянобългарската държава, а на юг – Византия. По тези стръмнини са минавали и римляните за към Дунава. И всеки е оставял по нещо от себе си.

Легендата носеше, че един свещеник в Родопите събрал чета и тръгнал да се бие с нахлуващите турци. Всички били изклани, а попадията заедно с четиримата си сина тръгнали да се спасяват отвъд Балкана. Вървели дълго по Марица, а после по Искъра, и така стигнали до един дол, обграден като с верига от „Купяни връх“, „Прополена“, „Лапища“, „Горенъов рид“, до който и сега се стига трудно. Уседнали в дола и му дали името „Осиково“ от името на родопското село, от което идвали. След време отишли при пашата в Берковица и го помолили да си съградят църква.

– Разрешавам – отвърнал той, – но ви заповядвам да я свършите за 40 дни и като погледна от коня, трябва да виждам насреща, както вас виждам сега. Така и станало. Нарекли я „Успение Богородично“ да ги пази от злото.

Старо село – Осиковица. Храм „Успение Богородично“.
Снимка Николай Кръстев-Цинцарски

Надписът в храма. Снимка: Николай Кръстев-Цинцарски

Пред църквата вдигнали килийно училище. Училище. Тук децата учили славянската азбука, наустница, черковния богословен ред, псалтир... Идвали даскали от Черепишкия манастир... Идвали скришом от турците през Балкана, по незнани пътеки през дълбоки снегове и глутници вълци, Мисля го и някак искам да го съпоставя днес, но не намирам с какво. Със съвременето или с бъдещето? Не върви, нито на едното, нито на другото. И се моля дано нещо мъничко е останало от онези здрави кълнове на българщината.

По-късно хората се струпвали край пътя за Вършец, в Осиково, а на селището под Купяни дол и до днес му казват Старо село. Тук вече къщите ги няма, само малката църквица, обрасла в гъсталаци, потъва в забрава.

Стоях с часове под разлистените клони на дърветата
Разновидна зеленина от глог и трънак покриваше
скалния масив, а под него познатата пасторална картина от

Паметникът на септемврийци над с. Миланово

стадо овце и кози в приглас от медни клопки. Долу, в най-ниското, Искъра лъкатушеше и блестеше на слънцето като змия. Пенливият му бързей сякаш отнасяше времето, отнасяше мига, неповторимия миг, за да дойде друг, да изтече и той на свой ред. Високо над скалите се издигаше паметник.

Септември двадесет и трета. Над Искър засвяткала огнена дъга. Откъм Лакатник стреляли шпицкомандите. Охранявали железопътната линия на гарата. На другия бряг били септемврийските въстаници, които превзели общината на Осиково. Имали нареждане да прекъснат линията и да спрат прииждащите войски от София за Северозападна България, където вече се развявали знамената на антифашисткото въстание. Дъжд от куршуми се сипел откъм скалите. Успели. После едно момченце се гмурнало в Искър. Със сетни сили успяло да се отскубне от повляклата го река, изкачило се горе при въстаниците и задъхано съобщило: „Изпращат ме от Лакатник. Иде войска, много войска. Бягайте!“

Опустели пръснатите по ридовете къщи на Осиково. Откъм Плакалница в тила на въстаниците прииждала войска. С планински оръдия и картечници да покорят въстаниците, онези със слънчогледовите пръчки. Из селото кръстосвали шпицкомандите: Палели и биели: „Къде са комунистите?“ А тях вече ги нямало. Избягали. Тодор Луканов вече бил предал паролата за въстанието. А Георги Димитров и Васил Коларов крачели бодро по улиците на Виена и оттам изпратили отворено писмо с революционния призив: „Смелите борци да държат главите си изправени“. Само че главите на смелите вече ги нямало, отсечени. Искъра ги отнасял, а революционният призив прозвучал чудовишно.

В село Осиково пишцели жени и деца. „Заливайте с газ и палете, палете заедно с децата“ – крещял в истерия офицер. Къщата на организатора Симеон Петров пламнала и цяло село се струпало да спасява децата му. Наддавали

над главиците им с овце, за да ги изтръгнат от ръцете на убийците.

Под конвой разкарвали из селото четирима вързани, дрипави и окървавени: Стефан Трифонов, Йордан Куртев, Димитър Бояджиев, трима комунисти от фабриката в Елисейна, и Милан Петров – овчар от Осиково. Пребити и разкървавени, едва стъпвали. Всички трябвало да ги видят и запомнят за назидание.

Пътеката ги отвеждала през махала „Ръжища“ към скалите. Насреща баба Линка изнесла котел с ракия за войничетата, подканвала ги да спрат, да си пийнат, дано ги опие, та да могат ония другите да побягнат в царевичака. Онемели старци и баби се кръстели. Не си спомняли и в приказките на дедите си някой да е хвърлил живи хора от тези скали. Никой не можел да ги спаси. Наредили ги по ръба на отвесната скала. С команда „На нож“ войниците ги промушили и те паднали в пропастта. Три дни виели от болка, а кръвта им се стичала по скалите, и когато гласът на последния притихнал, разрешили на близките да ги погребат.

Дълго ще се говори за загиналите. За героизма им да умрат. На това място ще се издигне паметник и селото ще носи името на Милан. После ще се заговори за ненужно пролятата кръв, за напразно изплаканите сълзи. Един паметник ще векува над лакатнишките скали като символ на празните надежди.

ОТМЪЩЕНИЕТО НА ЗЛАТНАТА ВЕРИЖКА

Селската ми къща все повече ме привличаше. Не мина много дълго и тя се превърна в спасително островче, където се сгромолясах като корабкрушенка.

Водех винаги със себе си приятелките. Не мога да забравя как някога Гроздана ми викаше:

– Марийо, като бръмбар си се завряла в копривата.

Така беше. Изкоренявах копривата, дърпах я, а тя с едни дълги корени, разлати на ширина, дърпах, дърпах и все не можех да я изкореня. Слава богу, че я имаше тази коприва, тя ми действаше като оздравителна терапия.

Една сутрин в София, както си вървя по „Витошка“, срещам на улицата Жан Пиер, а той, гръмогласен, както си го помнех от училище, извика:

– Закачих се и аз накрая на златната верижка, ама на един завой така изхвърчах... Най напред ми вързаха ръцете да не пиша, а после и устата да не говоря.

Минаващите се обърнаха да видят кой е този вързания, а той държеше главата си сякаш да ме увери в световъртежа, който все още преживяваше. Всъщност това беше поетът, художникът и писателят Иван Янчев, когото поради френското звучене от училище си знаехме като Жан Пиер. Със стопроцентово потекло на партизани и ятаци, беше допуснат до кабинета на Людмила Живкова, да ѝ дава съвети. Така се прикачил към златната верижка, но както шеметно се въртяла, така го изхвърлила. Пропуснал правилата „мълчание“ и „послушание“, задължителни за прикачените към „златната верижка“, а тя била изваяна от най-висока проба.

По-висока от тая нямаше, но за нашия Жан, с душа на поет и поведение на чудак, му беше все едно от какъв метал беше верижката, и тя така го беше цапардосала, за да я помни дълго. Тя не прощаваше, не дай си боже да си имаш работа с нея.

И на мен това ми дойде до главата, и аз се бях хванала за опашката на една от златните верижки, но тя така ме отплесна, че сега пухтях в село Миланово, скубех коприва, и то от добра воля. Случи ми се и на мен веднъж да помогна на онази гръмотевица от Бузлуджа, партията, но явно, че тя като зъл демон се вихреше край мен от самото ми раждане. Нямаше отървяване. Никога не бях в списъците ѝ, никога не съм желала да се скатая там и сякаш затова ми го връщаше. А сега исках да ѝ помогна да се отърси от паразитите си. Капитализмът гниеше, щеше да се разкапе, а социализма паразитите, както го бяха почнали, щяха така да го оглозгат, че от него нищо да не остане. Трябваше да помогна на партията, нали бях „дъщеря на наш другар“, пък и училището на първите сякаш ме подбутваше. Ех, това училище, все ще ме набута къде не трябва.

Партийният секретар на Съюза на журналистите Кирил Радоев водеше люта битка с ръководството на СБЖ и със самия Георги Боков, председателя, за „лични облаги“, „разхищения“, „разложения“... все приказки от „моралния кодекс на комуниста“. Така си мислеше партийният, а някои от разхищенията бяха в бюрото ми. Увисна на бюрото ми да му помогна и накрая ме нави. Защо да не го подкрепя. Борба за правда и справедливост. Тази борба винаги много ми се е удавала, за съжаление, вероятно по наследство, но от нея и баща ми не прокопса. И на улицата да видя някоя схватка, обезателно ще се набъркам и ще хапна някой и друг шамар, ама какво да правя, така съм родена, с повечко адреналин.

Сега повикът беше на партията, на която отдавна не вярвах, но все ме хващаше яд на лидерите ѝ, които все пове-

че ми приличаха понякога на оня капиталист, господин Самуел, който се чудеше, че Черно море не е черно. Той имаше селска къща, апартамент в Париж, проснат на половин декар, даже и ролс-ройс, ама накрая кредиторите го награбили и той сам се унищожил. А тези, нашите, кой можеше да ги награби, да не би да тръгнат да мрат, паразити, налапали цицата, смучат, големейт и от горе на всичко се множат, за да станат едни такива дебелосерковци, на които и път не можеш да минеш. Така тръгнах с партията на бой, смело да разбиваме вредителите. Можеше и да ги смелим, знаеш ли? Ама и аз бях му набрала на това прословуто ръководство от шкемблъвци. Въртяха ме на шиш от сутрин до вечер в ненормиран работен ден. За четирите години работа бях забравила в кой клас са децата ми. Като ме питаха, все не можех да си спомня точно. То не бяха коктейли, то не бяха вечери, утринни закуски с хемендегс в ресторант „Балкан“, сегашния Шератон, изпращания, посрещания, чествания, погребения. Всичко по протокол, до припадък. Освен целия този водевил се впуснах в международни теми и публикувах материали, за да съчетая журналистиката с парада.

И така, един ден реших да ползвам служебната кола, защото бях обещала на децата да ги заведа най-после до селската къща, да поиграят на зелена поляна, да се порадват на агънца и козлета, от кога ме врънкаха да ги изведа, но така се случи, че и този път рискувах да ги излъжа. Беше събота, изпращах една делегация и докато се мотаех на летището, изтървах всички възможности за пристигане в село с каквото и да е обществен транспорт. Така отклоних шофьора направо от летището и грабнах децата. Слава богу, само така можех да изпълня обещанието си към тях. Бяхме щастливи. Но после шофьорът, голям гадняр, обеща да не казва, а за да се докара, ме издаде. Направиха ме на нищо. То бяха събрания, мъмрения, наказания. Голямо прегрешение. Отклонила служебната кола за два часа. Голямо разхищение на народ-

ната пара. А всеки път финансовите ревизори ме караха да обяснявам защо разни вечери са извън лимита, защо някой е ял черен хайвер, защо се купуват скъпи подаръци, защо, защо... Трябваше да отговарям и да скалпявам сметките за неща, които въобще не съм виждала. Идваше ми да полудея. Придружителите ми хвърляха фактурите, а аз дебнех Боков да сложи отгоре едно „да“, за да се отърва от тях. Неговият параф важеше над всички, ама докато го драсне, стискаше писалката и все нещо увърташе, уж не си спомняше.

– Трябва да се правят икономии, това е народна пара, – мрънкаше под мустак. Понякога трудно си спомняше и за десетачките, които лепеше по челата на музикантите. Те пък му знаеха мурафета и не пропускаха в разгара на веселбата да дойдат на масата и да му засвирят „Македонско девойче“. После аз трябваше да обяснявам разхищенията в счетоводството.

Моят шеф Никола Томов, горкият, се опитваше нещо да каже, а Боков му викаше: „Трай, трай, че и теб те имам заключен в касата си.“ Горкият ми шеф в такива моменти се изчервяваше и млъкваше, ни дума, ни стон излизаха от устата му. По късно разбрах, че наистина го е държал в касата си добре заключен. Брат му бил невъзвращенец в Щатите, а на нас късаше сърцата с разказа как го убили на фронта. Боков го беше взел на работа с това ужасно черно петно като зав.-международен отдел и го въртеше на пръст. Хитър македонец, така всички държеше в касата си. За всеки пазеше компромат и никой не смееше да му гъкне. А си рекъл нещо, а е отворил касата. Хватка, известна от стари времена.

Аз пък не бях влязла в касата му. Хайде, рекох си, да ги разбием, с помощта на партията. Не бях забравила все още как ме бяха оплюли, дето отклоних служебната кола за радост на децата ми. Беше ми омръзнало да оневинявам едни разплули се чревоугодници, които си бяха изградили вече комунизма. Дъщерята Ирина Бокова учеше в Москва,

а за първородната ѝ дъщеричка бях дежурна по летище дни наред. Конвейерът бавно се плъзгаше, а аз нареждах свежи зелени салатки, домати, краставички и разни пакетчета с подаръци за родилката и новородената внучка. Сега вече е пораснала и сигурно е в Америка, нищо, че е родена в Москва. Не е единствена, много от родените в Москва се стрелнаха към Ню Йорк. Да им се чудиш. Плюха, плюха капитализма, а сега така хубавичко се гушнаха в топлата му пазва.

В клуба на журналистите масата в левия ъгъл винаги беше запазена за другаря Боков. Шофьорът Иван, прегърбен и съсухрен, докарваше внука. Дядото връзваше една бяла кърпа на вратлето и гордо му пълнеше гушата. Носеше му името от А до Я – Георги Филипов Боков. Пълнеха му гушката от бебе и откакто се беше пръкнал на бял свят, все на мерцедес го возеха. Така се усъвършенства като крадец на коли, а баща му Филип Боков в епохата на българската демокрация отскача от президента до премиера-рокер и им шушне напътствия. Какви ли съвети им дава? Ирина Бокова пък е посланичка в Париж, от квотата на президента, социалния президент... Искаше Лондон, имаше и сръдни, но уви, трябваше да приеме Париж. Ех, тези Бокови.

Един стар съсед и стар финансов ревизор, бай Иван, веднъж ме попита:

– Знаеш ли какво значи на турски „бок“? – Лайно, – поясни той.

Думата още тогава оставих без коментар, но щом я чуя, потръпвам и долавям някаква ужасна воня.

Уволниха ме дисциплинарно. Но не от раз, а по сталински.

Култът към личността отдавна беше паднал, а и вятърът на априлския пленум все по-мощно се вихреше и проникваше във всички области: наука, изкуство, по фабрики и заводи, по гори и поля. Вееше она ми ти априлски вятър, но култът не беше забравен и никой не можеше да му посяга.

Точно това ми се беше изплъзнало и се развихрих сякаш в боен шум.

Отивам на работа, влизам в стаята и поздравявам. Мълчание. Поздравявам още веднъж. Пак мълчание. Какво им става, помислих си, езиците ли са им откъснали. Нищо, седнах си на бюрото и разлистих „Работническо дело“, хвърлих поглед на уводната статия, това беше задължително за ориентир, после разбутах папките, но мълчанието продължаваше и в следващите дни. Явно такива бяха инструкциите.

Горкият ми шеф Никола Томов строго ги спазваше. Какво можеше да направи, нали беше заключен в касата. Всяка сутрин минаваше покрай мен като край електрически стълб. Колегата Симеонов, образован в Германия по хитлерово време, пръв престана да ми говори. Господ го беше възнаградил с естествена чупка в кръста и това му придаваше особено благороден вид, знаеше да целува ръце и да говори на Ви особено с жените. Наташка, млада и красива жена, предпочете и тя да млъкне, за да не се раздухат заплетените ѝ истории от интимен характер. И така, мълчание, за да си подам оставката доброволно.

Но аз пък не пожелах. Преди това една приятелка, пак от онези добрите момичета от Ловеч, Елена Батьова, ме хвана за ръка и ме вкара в бастиона на Партията. Тръшнах аз една папка на бюрото на един другар и наскоро последва финансова ревизия. В резултат разхищенията в Съюза на журналистите се оказаха налице. Това беше истински гръм от истинско синьо небе. От този момент започна мълчанието. Двадесет и осем дни по осем часа дневно стоях на бюрото си, без да ми дават работа, без да ми говорят. Това правеше всичко 224 часа, в които капката вода равномерно и точно се стичаше по главата ми.

Благодаря ти, Ленче, не мога никога да те забравя, нали една чорба бяхме сърбали, знам, че и ти като мен искаше този свят да е справедлив. Победихме, но за малко. Много

скоро последва втора ревизия и там черното беше станало бяло. И кой беше виновен, разбира се, аз, Мария Бъчварова. Циркът продължи с едно профсъюзно събрание, съвсем по трудовия регламент. Главно действащо лице беше председателката на профкомитета Гешакова, журналистка, от която не бях прочела и ред. Тя тръшна едно хвалебствено слово за блестящия ръководител Георги Боков и за всички ръководители, а мене разнищи перце по перце и ми стовари нечувани лъжи и клевети. По-късно, когато разбрах за поредицата ѝ от нещастия, си спомних приказката на моята селска приятелка Линка: „Господ бавно ходи, но тежко носи“.

Разбира се, че не си подадох оставката и точно след един месец мълчание ме уволниха, и то дисциплинарно с изпращане на трудовата ми книжка в инстанцията „Трудови резерви“. Е, сега се нагласих екстра, оставаше да ида и „да копам“, та да ми дойде акъла. Добре, че мъжът ми пусна някакви връзки, та успя да ми измъкне трудовата книжка. В резултат на всичко ме изключиха от Съюза на журналистите, значи повече не бях журналистка? Това беше отмъщението на златната верижка. Не бях вече и журналистка, нямах и избор за работа с това дисциплинарно уволнение. Ето така се докарах, вървейки напред в борбата срещу паразитите на социализма. А партийният секретар, който ме водеше смело, наскоро остана без имунитет и го изключиха от редовете като мръсно коте.

Така беше в тази епоха. „Критикувай смело и заминавай на село!“ Точно това направих. Все пак добре, че мъжът ми успя да измъкне трудовата книжка, за да не ме подсилят нанякъде по етапен ред.

Права беше моята приятелка Гроздана. Наистина като бръмбар се завирах в копривата. Потъвах в нея, дърпах я с всички сили, сякаш исках да изкореня отровите на целия свят.

Така село Миланово ме спаси от злини и ми разкри един друг свят, далечен с миналото си и нов с настоящето.

ДОБРОДЕТЕЛИ

Ние с мъжа ми бяхме щастливи тук най-вече защото имахме Цветко и Линка. Каква жена беше тази Линка, отиде си като светица. Лъч небесен. Сираче, отраснала в беднота, вратата ѝ беше отворена за всекиго. В петък вечер ще минем да изпием по една ракия, а на тръгване ѝ заръчвах: „Линче, утре мекици и за нас.“ Не и стигаха на Линка надошлите деца и внуци, та и аз с моите се присламчвахме. Лапахме сутрин мекички, а Линка се усмихваше и само викаше:

– Та ежте де, има още. – Радваше се, че има за всички, че масата е пълна, има и за тях, че и за съседите. И после, когато съпругът ми почина, тя страдаше заедно с мен и току ще ми рече:

– Сънуваш ли Йоско? Я го сънувах, изправил се те там до вратията и ми вика: „Линче, направи ли мекичките?“ – дояло му се, те направила съм ги, вземи та ги отнеси... – После дълго ще бърше сълзите и ще добави:

– Оти го не погребяхте тук в Миланово. – Знаеше, че и той е сирак като нея и го обичаше като свой.

Линка не помнеше майка си. Баща ѝ се оженил и расла с още много деца. А беднотия до шия. Винаги съм си мислила кой може да е критерият за доброта, за благородство. Къде се ражда и кой го отглежда това животинче „добротата“. Труден отговор. Че бедността може да е порок, това е сигурно, но може да е и благородство, и това беше Линка. Когато сестрата на Цветко, Рада, пострада от детски паралич, никой от родата не я поискал, само Линка и Цветко я прибрали. Недъгава и малоумна, но те я хранеха и гледаха.

Съпругът ми Йошката и кучето Роби.
1985 г., с. Миланово

Каквото и да се случваше, тяхната врата винаги беше отворена за всичко и за всички. Снегът затрупал пътя и не можем да минем, а всички вече спят. Цветко ще рипне от леглото и ще викне:

– Дойдите да отримем патъо, Йоската не мой мине. После премръзнали влизахме. Цветко вади ракията. Линка бързо подклажда печката и без да пита дали сме гладни, слага на масата бучка сирене и някаква гозба, реже дебели филии хляб и само ни подканва да ядем. Премръзнали и изгладнели ядем, а насреща Цветко вдига шишето и току долива чашите.

Як селянин беше Цветко, железничар-кантонер. Работеше по поддръжката на железопътната линия Лакатник-Балкан. Всяка сутрин се спускаше от Миланово през Лакатнишките скали, за да прегледа релсите, километри пеша. А като се върне, надигне я мотиката, я косата. Пийнеше ли малко, ще изкреши:

– Кулак, народен враг, земя 20 декара, колкото да изхраня децата, а те ми я взеха. Да я вземат, майната ѝ – махаше с ръка Цветко и някак ядно продължаваше, – оти ме правят враг, дошли пред вратнята да ми пеят „Кулак, народен враг“.

В това време Линка го сбутваше да млъкне, а той все повече се навиваше:

– Кажете бе, хора, кажете, какъв кулак съм я, какъв враг, кого съм убивал, кого съм окрал, що съм направил.

Работеше Цветко, но все не можеше да преглътне обидата. И някаква омраза се таеше в душата му, не можеше да им прости на комунистите.

Отгледа пет деца. Пепа, най-малката, изпрати в София да учи за инженер. Даскалът рекъл, че хляба е в нея и не беше сбъркал.

* * *

Около софрата. Село Миланово, 1987 г.

Обезлюдяваше селото полека-лека, пък и текезесето почна да не смогва да прехранва кооператорите. Тръгнаха по градовете да търсят поминък, домогваха се до панелите на столицата с особена гордост, задомяваха се там и все повече се отдалечаваха от село.

Обратно на тукашните, ние пък тичахме като луди към селската ни къща. Мъжът ми се видя в чудо с мен. Като ме облада оня ми ти ентузиазъм, също като в социалистическо съревнование, а той горкият ми обещаваха да ми купи колкото искам картофи и домати, само и само да не го карам да копае. Трябваше да се съглася, но като по-лесно реших да отглеждаме кокошки. Купувахме пилци, а те мряха като пилци. В крайна сметка ги позавъдихме. Добрата Линка се грижеше за тях и в събота ме посрещаше с една кошница яйца. Хранехме ги с хляб. Пак от насъщния, разбира се с връзки. Добре че в това време не ни навестяваха французи. Мъжът ми имаше уговорка с управителя на една голяма

В моята селска къща,
дъщеря Светлана и внук Мартин,
с. Миланово 1983 г.

закусвалня в центъра на София, пред Халите. Там правеха сандвичи и понеже краищата на хляба не отговаряха на стандарта за сандвич, за най-лесно се бракуваха. Пък и цели хлябове хвърляха, кой намачкан, кой много пресен и не се реже... Куче влачи, кой ще си играе да подбира. Имало е и други кандидати за този хляб, но мъжът ми като инспектор от търговията беше с предимство, деляха си го с шофьора на Добри Джуров. Той пък имал прасета на село.

Идеята за кокошките се оказа сполучлива и дълго подхранвах внучетата на приятелките с пресни яйчица, но друга една идея ми докара сериозни изпитания.

– Защо не стана аз една учителка в това село? – помислих си на глас.

И както го казах, така и го направих. Оказа се, че в селската прогимназия нямат учител по история. Моята университетска диплома не беше точно по история, но софий-

На отдик в селската къща, 1986 г.
Мария и Йосиф

ският окръжен съвет ме назначи по липса на друг кандидат и уважи дипломата по българска литература и филология.

Беше 15-и септември 1982 г., когато учениците възторжени започват новата учебна година. Слязох от автобуса с една чантичка и се запътих право към училището. На двора учениците, строени по класове, мълчаливо изслушаха приветствието на другарката Цветана Динова. Изчаках търпеливо речовитата директорка, с която взаимно не се позна-

вахме, любезно я поздравих със здраво ръкостискане и, за да я улесня, поех въздух и с гордост съобщих:

– Аз съм новата учителка по история – и веднага ѝ връчих заповедта за назначаването ми.

Мълчанието беше повече от едноминутно, но явно решението на висшестоящия орган не подлежеше на обсъждане. Така станах учителка в село Миланово. Прегърнах новата работа с цялата си любов към селото и към децата, които въртяха очички и не ме изпускаха от любопитните си погледи. Споменът, който носех в себе си от моето училище, от саможертвата на моите учители, ме вдъхновяваше да дам на тези деца всичко, от което имат нужда. Но за съжаление бях сбъркала датата. Въобще не си давах сметка, че са минали години от моето ученичество, когато всичко беше подчинено на вярата в бъдещето. Вместо да ни озари, тя беше почнала да се разкапва. Сега в едно селско училище се правеха какви ли не машинации, материални и морални. Разпределението на часовете зависеше от приятелството с директорката. Колкото по-здраво беше това приятелство с другарката Цветана Динова, толкова по-голям брой на часовете, а оттам и паричките. Откъде да знам за тази подробност, дали пък не можех и аз да се сприятеля с тази директорка, но ето че бях пропуснала. С дипломата от моето езиково училище вместо френски получих и часовете по гимнастика и по пеене. Тази новина смая всичките ми приятелки, помнеха как Коцето, нашият учител по пеене, ни веднъж не можа да ме научи да изпея вярно гамата от „до“ до „до“ и по милост ми пишеше среден (3). Какво ли не бях си помислила, но учителка по пеене за мен беше абсурд. Е, в страната на чудесата всичко можеше да се случи. Часовете по френски бяха дадени на Димитрина Герова, добра приятелка на директорката, която, освен че трудно се справяше с френския, имаше алергия от тебешир и никога не пишеше на дъската. Учениците учеха френски език по диктовка. Аз пък, вместо да им пея, раз-

казвах опери и биографии на музиканти. Веднъж, както им разказвах нещо за Моцарт, едно дете не спираше да вдига ръка:

– Кажи, Пенчо, какво има?

– Другарко, Гошо пръдна.

– Лъже, не е верно другарко, той пръдна.

Разбрах, че и с „детето чудо“ не мога да ги обхвана и за кой ли път съжалявах, че не мога да им изпея една песничка, но така беше решила другарката Динова.

С гимнастиката ми беше къде-къде по-лесно, ама и тази дисциплина не знаех откъде да я подхвамна. За най-лесно играехме на криеница или се надбягвахме. Историята ми беше на сърце и все си мислех, че по-добре не може и да бъде. То робовладелство, феодализъм, капитализъм се лееха като по ноти, а за октомврийската революция направо заливах осмокласниците с жива вода. Така си го мислех, ама директорката все не можеше да преглътне внезапно ми появяване, не спираше да ме инспектира и на всеки съвет ме кълвеше с изострената птича физиономия, че не отговарям на педагогическите изисквания. Как пък можех да отговарям, като бях им бръкнала директно в джобовете. Реших да не се доказвам тук в учителска правоспособност и просто следващата учебна година напуснах доброволно. Още съжалявам за децата, които оставих. Горките, бяха попаднали в клоаката на селската върхушка. Аз имах щастието да се уча в началния социализъм, но до реалния бяха изминали тридесет години и корозията му беше достигнала и до това китно балканско селце.

ЗИМА

Зима в Миланово

Зима. Стволовете на церовете оголени, с отсечени клони, се стрелкат в небето, сякаш искат да го достигнат. Тук тези дървета ги кастрят за шума и те израстват очистени от излишъците си, грациозни и своеобразни. Всеки път стават все по високи и по-високи. Питаш се докъде ли могат да стигнат. Наоколо снегът се сипе в гъста мрежа, а вятърът го подхваща на талози в някакъв луд и хаотичен бяг. Накъде ли, питам се аз, и все си мисля, че и с природата е същото като с времето на хората. Някой го подхваща, блъска го, за да го захвърли в летописите на живота. Сливакът, вкопчил

клони едни в други, забулва къщите, а те се гушат безлюдни и осиротели. Новото време.

Пена, приседнала до печката, не спира да говори:

– Немаше това дете сега му викат чорапогащи, плетеха ни вълнени чорапи, ама дебели ти казвам, и дълги колкото да ти скрият коленете. Нагоре нема как да ги хванеш, та ги затегахме с върви. А от дека да ти ги купят. Сплетат ти по един елек, ама дебел ти казвам, стегнато плетено, та оная ми ти фуртуна не мож мине през нея. Ей така, оно фучи, а ние сите деца се сбрахме в училище.

– Много деца – продължаваше Пена, – само ние бехме осмина, едната ми стрина осем и другата осем. Пълно ти казвам училището, сите деца там. Та сега нема деца. Знаеш ли кво беше, сите учихме в Старо село до четвърто отделение. Знаеш ли дека е?

– Знам, – отговарям.

– Ей там в доло некога се е живело, и църквата е още тадева. Сутрин се сберем сите деца в училището. Ние идехме от Русинов дел още по-далеко, седем километра от Старо село пеш и сите учехме, ни едно не оставаше дом. Целио ден бехме в училището, там едехме. На Гена Гецина свекаро ни беше готвач. Палеше една голема печка по средата между двете стаи и на нея хем ни готвеше, хем се топлехме. Нашите даваха картофи, фасулец, леб. Сърбахме и знаш ли що благо беше. Сутрин като се сберем, гледаме към въро, от там идеха даскалите. Видем ли ги, радваме им се ти казвам, рипкаме и викаме синца: „Идат, идат.“ И като влезат, първо молитва: „Татко наш, татко наш, ти който си горе...“, после, като си затръгваме, пак молитва.

Слушам и си мисля кои са били тези учители. Старото село, скътано в един дол, се намираше на около шест км от шосето и дотам се е стигало, както и сега, само пеша. Всяка сутрин „идели даскалите“ по двама през скали, камънаци, дъжд, кал, преспи, сняг... А като задуха, не можели да се

Пена и Сандо Канин.
Село Миланово, 2007 г.

върнат, та оставали да ношуват в училището. Що за хора са били и как са изминавали всеки ден този път? Искам да си ги представя и не мога. Виждам някакви фигури, с яки плещи и големи крака. Спускат се надолу, а привечер отново нагоре. Или не, обикновени хора, увити в топли шалове, обути в гумени цървули. Крачат бързо. Снегът под краката им скрипти, единият се подхлъзва и пада, другият му помага и пак бързат, а от долу децата им се радват и викат ли, викат: „Идат, идат.“ Великани, потомци на солунските братя.

– Сега нема деца – не спира да говори стрина Пена, – всичко се затри ти казвам. Па и ние си отиваме, и кво ще стане по нас не знам, всичко бега у градо, сичко ше се затрие.

Славчо Зоров, партиен секретар.
Почит пред загиналите септемврийци

– Ора нема, òра, – изпъшква дядото, който уж дремеше, пък изведнъж се ококори. – Ние си отиваме, а младите нема да се върнат, пък и да се върнат кво ще чинат тук в този Балкан. развалиа текезесето и го окрадаха. Мини та виж, зее отвсекъде.

– Е, кой го ограби, – питам аз.

– Не знам, – додава дядо Сандо и, сякаш прозрял истината, продължава: – Слушай, то и оно текезесето не беше ич убаво. Земая ни сичко. Сега ни го върнаа и кво да го работим, на 80 годин сам. Кой да го работи. Децата са у градо, шо ще чинат тук?– пита ме дядо Сандо и пак продължава. – Слушай, слушай, ние бехме четирима братя. Баща ни купуваше имоти и ни се надаше. Заекнахме, възмажааме и таман да дръпнем напред, дойде текезесето, взеа ни сичко, ниви, ливади, гора, добитък. Представляваш ли си го, – ви-

Димитър Зоров, кмет.
Сватбарска наздравица

кна дядо Сандо и показа пръст – те така ни оставиа. Старецо от мъка се гътна и умре. Вместо да си работим и да множим нашето си, сите станаае железничари, иначе не можехме и деца да изучим и да се изхранваме с туй, дето ни даваха.

– Ами текезесето не ви ли плащаше – любопитствам.

– Стотинки плащаше. Какво по напред с тех, само дето беше по-леко. Имаше трактори, вършачки, камиони – нареждаше Сандо и сякаш пак нещо се досети, – то както бехме тръгнали и ние с тате и братята, както бехме заекнали, да сме си ги купили, да сме си работили земята, пък и децата по нас щеха да работят и сега немаше да пустеят имотите – отново замълча и зарея поглед навън. Снегът, бял и пухкав, замрежваше прозореца – Пено, не опушай огиньо, та поне да ни е греино.

ПРИКАЗКИ ОТ БЛИЗО И ДАЛЕЧ

Мераците по селската ми къща не стихваха и колкото неудачи да ме газеха, толкова повече се наеждах да ги съкруша. Пътят до шосето от километър и половина, който извървявахме пеш, ни къпеше в прах, а когато се случеше да вали, мърдане нямаше. Валеше си тихо и кротко и речем ли да си тръгнем, потъвахме в кал до коленете. Най-често с мен беше моята спътничка, приятелката Ева. Оглеждахме небето и в очакване да се изтече, формирахме едно каре със съседските момчета Пепо и Сталин. Пушехме като продънени кюмбета, тропяхме карти и потъвахме в бридж-белота. Отгоре на всичко автобусът често преминаваше, без да спре на нашата махала „Ръжища“ и всеки път се чудехме като как ще стигнем до гарата. За най-сигурно поемахме пеша около четири-пет километра надолу. Но това вече беше моето село и изведнъж ме озари идеята да оправя работата. Не можеше то така да продължава. И ето, пак се впуснах в борба, този път за автобусна спирка. А моят шеф, Никола Томов, гръмогласно повтаряше:

– Аз за моето село влака спрях и гара направих, а ти една автобусна спирка не можеш.

Това пък така ме амбицира, че най-сетне влязох при другаря Георги Боков, моят върховен началник, и му разказах как от тази махала 30 души железничари пътуват всеки ден, в дъжд, кал и студ, а автобусът спира и не спира. А те, горките стрелочници, машинисти, бързат да подкарат влаковете, да охраняват линиите...

Голяма реч му дръпнах в полза на моето село и така успях да размекна твърдото македонско сърце на величието. Въпросът се уреди с един телефонен звън. В пътното

управление ме приеха на крака. Изпращаше ме не кой и да е, а човек от Централния комитет на партията. Грабнаха ме с една кола и рекоха:

– Я сега да видим за какво става дума.

Е, дойдоха, видяха и разпоредиха да се направи спирка. Останалото беше работа на общината, да оформят добре мястото по правилата, така че да има видимост. Това последното се попроточи по селски, но важното беше, че се сложи начало. Отгоре бяха дали разрешение. Това вече се забравило, важното е че сега никой автобус не отминава спирката на „Ръжища“.

Пътят също се оправи. Като лъсна она ми ти асфалт, царски път ще кажеш. Това пък изработи Кола Пешунски. Беше партиен деятел и не се спираше пред никоя врата. Къде ли не ходи, и в чест на 60-годишнината от Септемврийското въстание, като се проточиха она ми ти „волги“, та чак до паметника. За почит към загиналите надойдоха отговорни другари. Сега те бяха наред, заслужилите вече ги нямаше.

Когато дойдохме, по средата на махалата имаше чешма. Водата църцореше ден и нощ, дългите каменни корита бавно се пълнеха и добитъкът след паша го караха тук на запой. Не беше хубава тази чешма, чучурът ѝ едва се виждаше, ако си жаден и речеш да се напиеш, целият ще се олееш. Тя си беше за добитъка. Трябваше ѝ на махалата една хубава чешма. Изгради я Славчо Зоров на пътя върху майчината нива. Тук израсна и проходи, тук делеше залък с братя и сестри. Подкарал стадото на паша, приседнал под слога, с книжка откриваше нови светове. Загърбил детството, преминало в недоимък, не забравяше нито клисавия царевичак, нито калта, в която е прохождал. Обичаше родното си място и никога не го напусна. Все му се искаше от хубаво да стане още по-хубаво. Бяха го избрали за партиен секретар и някак се чувстваше отговорен за всичко. Но можеше ли да се пребори с нищетата на хората? Беше благодарен

Чешмата на Славчо Зоров, махала „Ръжица“

на времето, в което живееше. Този отрязък от време беше неговият късмет. В него отрасна и възмъжа, създаде семейство, изучи себе си и децата си. За него народната власт беше неговата власт. Беше ѝ благодарен, изгради чешма и я посвети на септемврийците от 23-а. Изгради я с признателност. Него вече го няма, отиде си твърде млад. Весел, шеговит и някак далновиден, сякаш одухотвори това място. Тук глъчката не спираше. Детски смях се лееше като пенлива вода, а когато пладнешкият зной полека-лека притихваше в листата на дърветата и прохладата на Балкана пристъпваше с аромата на омайното биле, прихождаха старците. Тук ми разказваха какво ли не. Слушах ги и ми се струваше, че разлиствам едни стари и пожълтели страници, но за пръв път си дадох сметка колко е близко това минало и колко е къса отсечката на времето, което ме откъсваше от техните разка-

Приказки от близо и далеч край чешмата, махала „Ръжища“

зи. Струваше ми се невероятно, но в разказите им, колкото и да изглеждаше далечно, то беше моето съвремие. Слушах и тръпки ме побиваха.

Годината е 53-а. Село Миланово тъне в мрак и мизерия, но се раждат деца, много деца.

Баба Санда ражда осем, първото умряло, а после още седем през година... „Едно на гърбинка, друго в мешина“ (корема). Беднотията, тя тук никога не е липсвала, продължавала, както си е било и преди. Просеникът от ръж все още скърцал в зъбите. Водата с кобилица я носели чак от шосето и като рече да задуха, водата се изплисквала от котлите. При последното раждане баба Санда получила силен кръвоизлив.

– Хей, идвайте, че Санда умира – развикала се етървата. Събрали се хора, стъкмили носилка и през скалите я

отвели при доктора в Лакатник. Етървата останала назад, грабнала детето и го плеснала в един леген. „Ега умре... стигат ѝ шест“ – помислила си тя и хукнала след носилката. В Лакатник докторът бързо се заел да спаси родилката, но още от вратата запитал сърдито:

– Къде е детето? – Всички се спогледали, етървата промъррила нещо неразбрано и гузно. Мъчела се да каже, че новороденото е болно, но докторът така извикал и всички онемели. Добре знаел какво са нагласили, познавал си и хората, и мизерията им.

– Веднага да донесете детето! – заповядал той и се хванал да оправя родилката. Етървата побягнала обратно нагоре през скалите. В легена малкото момченце врещяло с пълно гърло, ритало с ръце и крака. Бранело живота. Станал голям мъж и го нарекли Сталин в памет на великия вожд.

Обичах я тая баба Санда. Винаги чиста и спретната, ще те покани да седнеш, ще ти поднесе бонбонче. А в стаята чисто и топло.

Мъжът ѝ дядо Георги беше комунист. Някои говореха, че се запилял по Враца, кой го знае защо, а после изкарал, че е бил в затвора и така станал активен борец против фашизма. Хорски приказки. Беше железничар. На Сточна гара на линията му отрязали пръстите на единия крак и раната все не зарастваше. Беше комунист, но един ден ми вика:

– Знаеш ли, Марийо, едно време в наше село добитъкът беше повече отколкото днес добитъкът на цялото АПК от трите села. – Беше усетил дядо Георги, че това АПК не струва чак толкова, колкото го хвалеха по събрания и вестници. Ама беше доволен от народната власт. Изучи всичките си деца, пък и ръководители станаха тук и там.

Една вечер някой ме вика. На баба Санда ѝ станало лошо. Грабвам апарата за кръвно и тичам. Меря, кръвното високо, а сърцето ѝ ще изхвърчи, пулс 120 в минута. Паля колата и отивам да викам на помощ снахата Галина и сина.

Галина беше акушерка и когато нямаше лекар, тя оправяше всички.

На другия ден разбирам, че всичко се е разминало, но злите езици пак зашушукаха:

– Сандо, сино им, го свалили от поста и она се притиснила.

– Е, макя е на първио у Своге.

– По-високо от него немаше.

– Нема веки да ѝ се кланят докторите и да я гледат като писано яйце...

– Ама и на сите Зоровци ще им преседне.

Проклети са тези милановци. От погледа им нищо не убягваше. Винаги ще намерят да те одумат за добро или за лошо. Дали от завист го правеха или таяха в душите си спомен за несправедливост, така никога не можах да ги разбера.

ОБИРДЖИИ И АЙДУЦИ (БАБА ПЕТРА)

Ако седнеш до баба Петра, ще научиш какво ли не. Някога ги повикали да заведат децата да им слагат инжекции. Докторът попитал етървата Лина, кога е раждано детето, а тя не знаела.

– А бе как така да не знаеш, кога си го родила това дете.

– Е те така, не помня, – отговаряла тя.

– По кукуруз ли беше, по коситба ли, по овес жатва ли? Пита докторо, а она дига рамене и не знае по кое време е родила малката Красина. Ама она не беше ходила много на училище – уточни баба Петра, за да обясни невежеството на етърва си.

– Нищо че след това мъжо ѝ беше станал кмет, то си имаше едни дете не ходеа на училище. Ама ги глобяваха. Всеки ден даскало най напред проверява кой се не явил. Нема ли те, пише ти нула, и нула, и нула – разказваше баба Петра и очертаваше с пръст във въздуха кръг, за да потвърди нулата. – Училището не можеше да ни побере и даваха под наем две стаи от големата каща на Топалийски.

Баба Петра знаеше всичко. Цветко Канин я наричаше „пропускателен пункт“. Не пропускаше никого по пътя. Ако те види, че се връщаш от някъде, ще те пита от къде идеш, или къде ще идеш, какво си купил. Живееше сам-саменичка, мъжът ѝ умря отдавна. Сама вдовица на село е тежко, та тежко. И нива да прекопае, и дърва да струпа. Имаше деца и внуци, не е да не идваха, но нали всички бяха по градовете. И все заети, подпомагаха я, но сама замръкваше, сама осъмваше. А тръгне ли за магазина, кучето Шаро до нея от едната страна, а от другата козата Цуца, една такава едра, черна и вироглава. Петра все викаше по нея, „проклетнице“,

и вдигне тояга да я удари, затваря я, а тя прескочи и тръгне нанякъде. Като видиш пред магазина Шаро и Цуца, значи Петра е вътре и купува хляб. Живееше сам-самичка, затова пък се бранеше от всичко.

– Една вечер гледам – в кошарата човек, – разправя ми баба Петра, – дошъл през нощта уж да затвори козите, а той крие едно шишенце в джоба.

– За какво? – питам.

– За магия, за какво, – обяснява ми тя и продължава да разказва гневно и някак убедително:

– На другия ден пускам козите, яретата рипкат край мене, и като рекох да погаля едно, то врекна. Гледам – въро на ушенцето му резнат. Магия... и козите секнаа. Земая ми млекото, ти казвам.

Не спира да разказва баба Петра как дояла козите, а виметата им празни:

– А она, жената на оня човек се фали, че по пет тенекии сирене сирят, а язeka и по две не можех. Та от къде това млеко при тех. Они имаха три кози, а я пет. Те така, взеха ми млекото, ти казвам.

Бях се наслушала на какви ли не магии, от черни по черни, едни бяха с цели яйца, други с черупки, с космарлаци и въськ, с пера, и миши опашки.

– Няма ли магия за добро? – подпитвам.

– Те за такава не съм чувала, ама да ти кажа, човек като умре, може и да вампиряса.

Сега вече любопитството ми взема връх. За какво ли не ми е разказвала Петра, ама до вампири не беше стигала.

– Е, като как става това?

– Те така, – зараказва Петра и понижи глас също като да не я чуе някой вампир. – Мъртвецо трябва много да се пази нищо да не минува през него.

– Е, какво е това, дето може да мине през него? – недоумявам.

Дядо Тодор Шуликов
на 102 години...

...и дъщеря му – баба Петра –
на 84 години

– Те така, да се не подава нищо над него. Може и котка да го прескочи, те они пущините обикалят мъртвецо, той доде го погребат, вземе, че се вмирише и они котките обикалят. Така човеко вампирясва и обикаля после по кашите, тропа, бута столове, оди по таваните. Те така беше, кога Надка на Михо умре. Ама тя Надка много изпати горката, доде още беше жива, едно куче я хапа, а оно било бесно и оттогава все болна беше.

Петра спря да си поеме дъх и като да се накани да ми каже най-страшното.

– Повръщала, повръщала, а от устата ѝ излизали кутрета.

– Кутрета ли? – блещя се аз насреща ѝ.

– Истина е, кутрета повръщала жената, тя ми го е рекла – уверяваше ме Петра. – Она се поболя, умре горката и вампиряса. Лошо е да те уапсе бесно куче. И тие нашите, ега дойдат да им турят по една инжекция – заключи Петра и хвърли яден поглед към нейния Шаро, който се търкаляше в пръстта вероятно да прогони бълхите, и моята Макса, която, изтегната в краката ми, търпеливо очакваше да я нахраня. Хич не предугаждаше какво може да ми се случи, ако побеснее.

Бащата на баба Петра надхвърли стоте. То не бяха интервюта, то не бяха разпити. Хайде и аз да го видя, а той на ливадата пасе овцете и козите. Изправената му фигура ясно се очертаваше наред ливадата. Ръката му, една такава голяма и съсухрена с изпъкнали вени, държеше гегата и от време на време посягаше към козите, които ту го заобикаляха, ту побегваха и той поемаше след тях.

– Добра напаш, дядо Тодоре – поздравих аз, спазвайки протокола на селото.

– Дал бог добро – отвърна той и след като уточни коя съм, продължи да следва стадото. Спираше се от време на време, а една коза не го изпускаше, повдигаше глава и посягаше към ръкава на палтото му, готова да го захапне. Той замахна със съсухрената си ръка и някак гальовно я избута.

– Много се говори за теб, дядо Тодоре, столетник, и по телевизията те показваха – подех аз.

– Е па, доживях на – върна ми той и някак с насмешка добави – и ти ли ше ме питаш що съм ял, та доживех – и сякаш за да изчерпи този въпрос, отговори: – Млеко.

– А когато е нямало мляко?

Така дядо Тодор приключи с тайната на дълголетието и изневиделица, без въобще да имам намерение да подхващам политически теми, смръщи вежди и измъмри:

– Багабонти са комунистите, обирджии... – занарежда.

– Ха – възкликнах, – бре да чуя, че в това село някой говори против комунистите. Това тук, сред Балкана, ми прозвуча като гръм от ясно небе, и то от устата на един столетник.

Всички говореха за днешната разруха, за добрите времена на текезесето, но ето че дядо Тодор мислеше различно и в проточилото се столетие таеше гняв и мъка.

– Изедници, окрадоха ми сите пари, милион бях спестил, а те сите ми ги взеха, веднъж, та още веднъж, а накрая и земя, и животни, и всичко...

Гневно кълнеша дядо Тодор и не смеех да го разубеждавам или да уточнявам кой и кога го е обирал. То беше ясно. Обмяната на парите през 1952 дядо Тодор плаща заедно с буржоазията, през 1962 пак попада сред богатите, а колективизацията го довършва.

– Ето ти комунистите – рече, – те виж, нивята пустеят. Нали ги сакаха, нека они дойдат и работят сега. Нашата свърши.

Връщам се вкъщи, а на пътя баба Петра, нали ми е съседка.

– Ама, Петро, какво става, баща ти много е набрал на комунистите?

– Он много да не знае, а кой му даде пенсия... нали они комунистите... – подвикна ми и уж да се прибере, па се върна:

– Чекай да ти рече, – ами сега тия не направиха ли същото, имах 40 хиляди, и що стана, та се стопиха... обирджии, – махна тя с ръка и хлопна ядно вратата.

МИНЧО И НЕПРИЯТЕЛИ

Ставам сутрин и щом отворя вратата, пет котки като по ноти започват да мячат в хор. Можеш да различиш и първия, и втория глас, хор ти казвам, в едни извивки и фалцети. Да им се не начудиш откъде тези гласови струни. Подгонил ги е глад и студ и щом ме усетят, впускат се към мен като към светия отец спасител. Храня ги, какво да ги правя, не му мисля, че трябва да са гладни, та да ловят мишки и плъхове. Така е тук на село, всяка твар трябва да си знае работата. Е, на кучето ще подхвърлят някой комат хляб. Няма как, ту лисицата обикаля край курниците, ту соколът, притихнал високо в небето, се спусне като стрела и отмъкне някоя кокошка. Има полза и от Джони, достойно си е заслужил комата. И името му вече го докарва до американец, иначе щеше да е Мурджо, селяндура. Балкан пък го дава гордо, като името, дето стопанинът му Цветко му е дал. Върви по средата на улицата, а очите му потъват, скрити зад буйната козина, напомняща всички кучешки породи. За котките мишки колкото си искаш, а пък едни плъхове – големи колкото самите тях. Глад ги е събрал по тавани и мазета, та чак и под леглата проскърцват. Та кой ще ти мисли за котките, за тях храна дал господ. Аз пък съм ги взела под моя закрила, ама да си седят навън. Те си спазват своя единствен и неотменим закон за присвояване на жилищна площ, влязъл в котешката конституция от незнайни времена. Получава се нещо като приватизация на терен, също като едни хора, дето като им хареса някое местенце, решават да се възнаградят с него. Въпрос на възможности. Така е и с Минчо софиянеца, ама сега зимата стопаните му са по София, та аз се грижа

за него. А отсреща котаракът на съседа Пепо, един такъв як, с голяма ръбеста глава и къси крака, иска да го прогони и злобно му ръмжи. защото се е примъкнал незаконно на негова територия. А Минчо горкият се свива, софиянец на село, ама не отстъпва.

Минчо е красив като всички ония, които носят тигрова окраска. Един такъв сиво-черен и така гальовно се търка в краката ми, че винаги внимавам да не го настъпя. Набутва се, за да му обърна внимание, изритвам го, но той пак в краката ми, нахален софиянец. Тръгвам да хвърля боклука, а той ту пред мен, ту зад мен, следва ме също като охранител.

Другите три са женски, майка и две щерки, и трите досущ еднакви, бели с напръскани тигрови петна. Този големият на Пепо ще да е бащата. Те са приоритетни. Мъжкарите се набутват да им вземат залъка, ама не ги ръмжат и не им налитат на бой. Госпожици, фини, с едни муцунки сякаш гримирани, а лапичките им се носят по снега плавно и грациозно като манекенки. И така, сутрин като стана, всичко това е пред вратата ми. Минчо, нали е временно изоставен от софиянците, е нещо като социално слаб и аз го храня, но веднъж на ден, да не се учи на аванта. Сутрин го отървавам от оня с дебелията муцуна и му давам една попара, а после му викам:

– Хайде на тавана и да прогониш всички плъхове. – Ами така де, и социално слабите трябва да имат ангажименти към околната среда, нали и министърката беше казала нещо такова. Само че да не се множат тези социално слаби, че то къде ще му отиде краят, мисля си. Та думата ми е за Минчо. Тази сутрин, за да го отърва от оня якия и онези примадонки, го примъкнах вкъщи. Той, разбира, се размаза попарата по чергите, за да му е по сладко, а после пообиколи набързо затоплената стая и се изтегна щастлив край печката. Да, ама. Парфюмът му, собствена марка, ме задушаваше,

Село Миланово. Пластене на сено.
Надка и дъщеря ѝ Ели. 1996 г.

а Минчо, напук на оня якия, се тоалираше край бумтящата печка, доволен и щастлив от придобитата приватизационна площ.

Котаракът Ташунко на моята приятелка Галина, акушерката, е друга работа. Кръстили го така, защото като малък го мислили за момиченце, но като поотраснал, се покатерил един ден по прозореца, вирнал опашка и въпросът се изяснил. Така получил името си Ташунко. Той е друга работа, глезен, та глезен. Мишката

скърца под долапа, а той, изтегнат блажено, помръдва уши като локатори, но не отваря очи, сякаш го е яд, че баш сега, когато го е налегнала дрямката, тази досадница се е разскърцала. Ама още малко ще я изгърпи и така ще ѝ рипне, че няма да има време даже да я съжали за дързостта, дето си е позволила да го събуди.

ПЪЗЕЛЪТ МАША

В село Миланово ще намериш и това, което най-малко очакваш. Маша. Слушаш я и се чудиш откъде е пръкнала тук наред Балкана. Говори тукашния диалект на торлаците с руски акцент. Само тази мешавица от говор не беше ми се случвало да чуя.

– Я съм арно, а ти що чинеш? Где си пошла?

Така си говори Маша. Вече 45 години от съзнателния си живот е в това село. Над анцуга, с който не се разделя, е облякла синя престилка, нарамила е мотика, а краката ѝ, обути в гумени галоши, я водят към нивата. Русолявите коси стърчат във всички посоки и някаква басмена кърпа покрива част от главата ѝ. Нещо като онези колхознички от филмите, в които житата се люлееха, а песента им се носеше по безкрайната шир, предвещаваща богатия урожай на най-великата страна в света.

– Младене, защо не вземеш да я подмениш тая жена–смея се аз.

– Нема за кога – отвръща ми той и продължава да си прелиства вестника.

Когато Младен я довел за първи път в селото всички шушукали: „рускинка е, рускинка.“ Всъщност Маша беше украинка, но за тукашните това е все едно.

Войната с цялата си жестокост покрила Запорожието в Украйна. Маша била само на няколко месеца. Три години по късно ще оформи и първото си прозрение към живота и то ще е за лошите. Лошите са немците и ще запее първата си песен:

*Двадцать второго июня,
Ровно в четыре часа,
Киев бомбили,
Нам объявили,
Что началась война.*

Деца, жени и старци се криели в пещерата край село Каменица и когато водата привършвала, пращали малките да наляят. Тичали те на рояк към Днепър и стискали в ръчички по манерка, а по-големите по две, толкова хващали детските им длани. Но и децата не били пощадени. Обстрел и Маша била ранена. Сестра ѝ също. Пищели и побегнали презглава. И отново в пещерата, да се скрият от лошите. Манерките празни, вода няма, хляб откъде? Имало само цвекло.

Маша заедно с по-голямата си сестра Рая редяла злочестото си детство без майка и баща. Така до края на войната, а когато лошите изчезнали, вкъщи пристигнал един човек. Бил висок и много слаб. Толкова слаб, че трудно стоял на крака. Падал, ставал, пълзял, пак ставал и се добрал до вкъщи. Близките дълго се взирали в него, за да го разпознаят. Маша уплашена се криела в един ъгъл, гледала непознатия и нищо не ѝ подсказвало, че това е нейният баща.

– Вечерта он поиска да легна при него, нали я бех най-маленка, колко ли ме е мислил там отдека идеше, – разказва Маша.

Свряла главицата си в кокалестото му тяло и се унесла. Войната била свършила, вече била четири годишна и никога никой не беше я прегръщал. Заспала в измършавелите му ръце. Блажен сън, ангели небесни сякаш я носели на крилете си. Татко си е дошъл. Но това е било само сън, толкова хубав сън. Заранта Маша усетила под себе си мокреж и завикала:

– Елате, елате, тате, тате се е... А леглото подгизнало в кръв, таткото ни дишал, нито помръдвал. Андрей Стешен-

Маша

ко се добрал до вкъщи едва-едва от Освиенцим, където изтърпял опитите на немците за издръжливостта на човешкия организъм. Неговият издръжал точно колкото да подари на Маша една вълшебна нощ. Тази единствена нощ Маша никога не забравя.

След войната закрилник станал колхозът.

– Заведоха ни при една съседка – разказваше Маша, – заедно с една коза, делва мед и сметана. Козата ни дали за отглеждане. За тая работа ни се полагали медът и сметаната. Тичахме по цял ден в трънаците след козата, добре я гледахме, ама нас съседката ни биеше и не ни даваше ни мед, ни сметана. Гладни легдохме, гладни ставахме. Рая все тичаше при кръстница за парченце лебещ. Она и тя немаше, но даваше по нещичко. Една вечер било много темно и Рая паднала в един отворен гроб, приготвен за погребение. Мъчила се

цяла нощ да излезе, но чак на сутринта я открили. Толкова се изплашила, че до края на живота си заекваше. Не могла да се оправи.

Съседката продължавала да ги бие и Рая отишла отново при председателя на колхоза.

– Он дойде, скара се на жената, взе си козата, а нас ни качи в една каруца. Върза ни да не мърдаме и ни отведе в сиропиталище.

– Защо пък ви е вързал – питам аз.

– Оти да не изпаднем некъде по пътьо – поясни Маша и усмихната добави: – Колко кила може да сме били двете заедно, я на 6 години, а Рая на 10, а пътьо – бойно поле със зинали трапове... Стигнахме, а пред вратника – натъркаляни деца.

– Какви деца?

– Те такива, деца. Родителите ги подхвърлели, немали с що да ги ранят. Сутрин – спомня си Маша – бутаме вратите, а они се отваряха навън и запираха. Бутнем по-силно и отпреде ти натъркаляни купчина деца. Маленки и големи, имаше и пеленачета. Мърляви, гладни, плачат и чекат да ги приберат. Представяваш ли си го? – пита ме Маша, усетила моето недоумение и продължава разказа си:

– Прибираха ги, всяка сутрин що ще ги чинат, ще умрат от глад. Ама отпосле не сакаха родителите си. Така случилось и с моята приятелка Клавдия. Бехме вече отраснали. Майка и баща дошли да си я вземат, убави хора, а она ги изгони. После много плакала. Я поне немах на кого да се сърдя, че са ме изоставили. Благодарна бех, иначе щехме да умрем от глад, – продължава Маша и изведнъж прихна да се смее – немаше да ме знаят тъдява такъв екземпляр като мене. Те сега стоим и си говорим секаш все тадява съм си била.

– Я маленка, не стигах коритото, лелката ми сложи едно столче и ми покаже как се пере. Само веднъж ти покаже и после сама, кърпиш, шиеш, миеш, переш. В месе-

ца ти се полага една игла. Ако я загубиш, ходиш дрипава, никой ти не дава игла, ни конец. Ходиш на училище, учиш си уроците, работиш и изкарваш за храната. Работиш според възрастта. Имахме стопанство: градина, поле, дървета, животни. Я бех свиневъдка – смее се Маша, – та даже за награда ме пратили на селскостопанска изложба в Москва. Затова и сега си чувам прасенце, чуеш ли как грухти. Я изучих за готвачка. Нема не мога, нема не искам. Имахме една възпитателка, Оля... възрастна, май беше ранена на фронта. Вечер като легнем, ни караше да ѝ чешем петите. Бехме около 25 души, ами чешехме я. Учителят пък по математика, ако не си научил, те щипваше за бузата, извиваше кожата ти до спукване.

– Значи все пак всичко е било за добро – намесвам се аз.

– Е, да, така излиза, но те тук в душата ти е празно, секаш имаш празна дупка. Нещо nekъде от теб се е загубило и не мож го попълни. Какво значи това „първите седем години“, не го разбирам, както първите, така и последните... Направена си като по калъп. Сите казваме „ние“ и не казваш никога „я“. Това „я“, както вие го казвате „аз“, въобще го немаше. Казваш „всьо ето наше, всьо ето нам“.

Стоя до Маша и радсъждавам колко е странна човешката съдба. Мъчиш се ту да я предизвикаш или да я прогониш, или просто да я натъкмиш към желанията си, а в същото време тя подрежда живота ти без да те пита. Съдба–магьосница. Издърпва те отнякъде, за да те захвърли другаде и прави от собствения ти живот каквото си иска. Реди го частица по частица и го превръща в пъзел с всички багри на дъгата.

Сестрата Рая се омъжила за български миньор в Днепрпетровск, после с него идва в България и се устройват из геоложките обекти на Елаците. Маша, с дипломата за готвачка, ѝ дошла на гости и ... останала при нея. Тук заварила и Младен – механик, як и снажен балканджия.

– Младен довел невеста – понесло се из селото.

Събирали се на „честито“, прихождали хора отвсякъде. Бързо се стъкмили маси, застлали ги с вестници, нахвърляли паници и алуминиеви лъжици. В село Миланово лъжичката и досега е основният прибор за ядене. Става за всичко, и за салатата, и за чорба.

В общата глъчка се носело :“русинка, русинка“ – а Маша гледала и се чудела на вестниците, не че в сиропиталището са яли на бели покривки.

– Свекървата рече, че нема да се дига сватба, оти си немам род и нема кой да плати половината разноски. Подписахме и толкова. А кога требваше да кажа „мамо и тате“, за мен беше все едно. Така беше и в сиропиталището. Тъотя Валя се сменяше с тъотя Маруся, после тъотя Саша, а ето че сега вместо някоя тъотя се явиха мама и тате.

Свекърът Цветко Торбов все викал по Младен, че там, откъдето е дошла Маша, се е повлякъл и комунизмът, та са му взели имота. В крайна сметка я заобичали. А когато след време председателят на текезесето Величко Зоров умрял, свекърът рекъл на Маша:

– Я земи оная белата кърпа и му отнеси една шепа земя, че все не му стигаше. На тоя и свещ нема да ида да запала.

– Не можеше да си прежали земите, дето му ги беха взели – спомняше си Маша, – не даваше ми да слушам и руско радио, чуе ли че го пушам, хване радиото и го запрати нанякъде. Е горе на тавана още се търкалят изпочупени... Каквото ми наредят, всичко изпълнявах. Свекаро рече така, я отвърщах „Добре, тате“. Та това бех изучила без грешка. В сиропиталището нареждат и ти изпълняваш. Нема не мога, нема не искам – поглежда ме въпросително Маша и пак повтаря – ти знаеш какво значи да немаш мнение? – пита Маша, сякаш иска да ме увери в нещо, което ѝ беше отнето, изтръгнато от нея самата.

– А нещо за чичко Сталин? – питам аз.

– За Сталин пак така – продължава Маша. Портретите му висяха по стените, „единствен“ и толкова. Всички наоколо го мислят, че е така, ти също. – Не можеш да имаш друго мнение, не мислиш даже за миг, че може да не е така.

– Не плакахте ли?

– Плакахме, разбира се, сите плакахме.

– Защо?

– Защото сите плачеха. Думахме, че той ни е ранил и като е умрел, няма кой да се грижи за назека. Бащица...

– После ?

– После рекли, че Берия го отровил и почнахме да бодем очите му по портретите. Отровил бащицата... После един ден ни изкараха на двора и запалихме голем огин. Горихме, ти казвам, цел ден Сталин. Много портрети, големи, малки, Сталин с каскет, Сталин с гимнастърка, Сталин на червено знаме, много нещо. Ами то къде имаше свободно място, все Сталин висеше. И пак така, хич не го мислиш. Некой е рекал и ти гориш. На местото на Сталин окачиха Молотов. На него слагахме китки с цветя. Пак така, не знаеш що го правиш, така са рекли. Ама сите бехме усетили, почнаха да ни ранят по-добре. Преди хлеба беше от фъстъчени люспи, ябълки ни даваха по една за Нова година и на октомврийската революция. Други празници немаше. Беха почнали да ни дават пак по една ябълка, ама по-начесто.

Полето, градината, овцете, кравите, прасето напомняха на Маша онова, с което беше отраснала, а още да работиш и да нямаш мнение.

Така се вля в селския бит с цялата си душа, заобичаха я, макар „русинка“. Идеше незнайно откъде, а тук на село всички се знаеха, имаха роднини, близки и далечни, знаеха си корените. Когато разказвали и редели имената на дядовци и пращядовци, зълви и девери, Маша винаги мълчала. Веднъж на Задушница хората подавали на попа

листчета с имена на починали, да спомене майки, бащи, баби, лели... Маша стояла настрана. Навярно свещеникът я забелязал:

– Кажете името на майка си, де – подвикнал ѝ той, а Маша онемяла. Искала да каже нещо, погледнала свещеника и почнала да плаче. Сега изневиделица разбрала, че никога не е знаела името на майка си. На другия ден изтичала при сестра си, за да научи, че майка ѝ се казвала Ана. И откъде да знаела, като едва си спомняла само една руса едра жена. Била на нивата, паднал гръм, воловете се подплашили и я разкъсали с рогата си.

– Преди да умре, заведоха ни в болницата. Тя ме прегърна и толкова, това е била мама, а кой да ми каже как се казва? – питаше ме Маша и после замахна с ръка, сякаш към нещо отдавна изстрадано и преминало.

На кревата мъркат две котки, пред вратата пазят две кучета, лъскави и черни като катран, в двора кокошки, овце, прасе и крава. Няма само коза, вероятно лош спомен... Но когато Маша ми каза, че и риба е завъдила в един гьол в двора, е, тогава си рекох, че тук като нея друга наистина няма. Работна украинка, знае, че под небето се ражда всичко. Отгледала двама сина, Альоша и Калин, сега се радваше на трима внуци, Хвърчаха колетите със свински бутове за Нова година, агнета за Великден и още какво ли не. Маша сякаш беше поела всичките им грижи, те поне да знаят, че имат майка и баща.

Седнали сме в двора и си бърчим. С нея винаги намирах общ език и искрено я заобичах. С нея можех да говоря за „Майка“ на Горки, за казаците на Шолохов, за Остап Бендер на Илф и Петров. Веднъж нещо обърках Тарас Булба, а тя ме поправи. Но не само за това я заобичах, а защото се открояваше на фона на българщината, съчетана от лакомия, еснафлък и снобизъм и за голямото ѝ сърце, което беше запазила чисто при толкова много нещастия.

– А това пък, дето все го приказват за първите седем години, съвсем не го разбирам – продължаваше да размишлява Маша. – Кога е било това? Знам сиропиталището, сигурно там са ми преминали тези години. Благодарна съм, оживяхме със сестра ми, дадоха ни образование и професия. Научиха ни на труд, какво искаш повече. Работехме. Това ли са моите първи седем години?

– Би могло, – отговарям несигурно и си мисля за лелките, възпитателите и първите учители, при които е прохождала към света.

Загледана към Соколец, Маша дълго мълчеше, сякаш не можеше да отцепи тези седем години, кога са почнали и кога са свършили. Върхът, възвисен край селото, изпращаше залязващото слънце и както мълчахме, Маша отново се впусна във въпроси, на които сама за себе си така и не можеше да отговори

– Каж ми какво е родина? – Въпросът беше колкото банален, толкова и сложен, и докато се чудех от къде да го захвана. Маша не спря.

– Те сигурно това тук, – размишлява тя и показва към къщата – това ми е дом, тук преживях с Младен години в труд и радости, тук отчувахме децата си. Друг дом немам, не ми и трябва, аз знам „ето наше, ето нам“, пък и тоя дом не е само на Младен, на сестра му и още кой знае на кого от родата им, но това никак не ме интересува.

Войната беше минала през нея, немците я бяха простреляли още не изпълнила четири годинки и за Маша вещите нямаха никаква стойност, а това къщи, ниви, земя пък съвсем. Смееше се, че хората от това село се ядосват за една педя земя, вместо да са добри и да се радват на живота. Отраснала в сиропиталище, знаеше: „Ето наше, ето нам“ и колкото странно да звучеше това за селото, хората тук я обичаха. Скроени по съвсем друг начин, все пак откриваха голямото сърце, което Маша носеше.

– Та, кажи ми къде е моята родина? – отново ме подхвана моята приятелка

– Как да ти го обясня, Машо, и тук, и там, където си се родила и където повече от живота ти е преминал – мъхех се нещо да скалъпя като за нейния случай, но тя изведнъж ме прекъсна:

– Е па нали одихме, сите с Младен и децата в Украйна да видят селото, дека съм родена. Е, казвам ти, нито се заплаках както го пишат по книгите, нито пък ми се прииска да си остана там. На тръгване искаха да ми направят подарък, голям подарък на памет, а я им рекох, че немам нужда от нищо, а те нареждаха: радио, телевизор, хладилник, а аз им казвах, че всичко туй имам. даже и „Москвич“. Това за тех беше лошо и заключиха, че сме кулаци, че още не е дошъл нашият девети септември – разсмях се Маша и аз след нея, представих си как тези колхозници са мислели колко сме се обуржоазили и как революцията не ни е поставила на място.

– Вечерта преди да си тръгнем – довърши Маша, – дойдоха некакви роднини, съседи, и я почнах да им разказвам те за това село, за планините, за ливадите, за овцете, за добитъка, за белио леб, дека го едем, за текезесето, за пълната ми каша. Сите ме слушаха, а братовчедката Галя току издума високо, та всички да я чуят: „Он ви замъкна в България.“ Така и не знаех до тогава, кой беше тоя, дето със сестра ми ни замъкнал в България. Никога не бях го чувала.

И Маша ще отиде в Плевен, ще спре пред пантеона на загиналите и дълго ще чете. Сред поменика от имена ще прочете: Стешенко Яков, ще се прекръсти и ще му благодари. Нейният прадядо, може пък и той да ѝ е помогнал след толкова много злини да създаде дом, семейство и да пусне корени тук, където неговата кръв е изтекла и е секнал последният му дъх.

ГЛЪТКА ВЪЗДУХ НАЗАЕМ

Изглед от Миланово

Славена се поболя и сега не можеше да движи краката. Подпряна на две тояги, едва-едва стигаше до прозореца. Цял ден плетеше и попоглеждаше кой накъде минава, кой е отишъл за хляб, кой се връща от хляб, кой днес е козар. И все плетеше, наплела е терлъци за всички. Шареше ги за големите едни, за дечурлигите други. И все разказваше как е оболяла от работа. Как никога не си е представяла такава старост, да не може да ходи. А тичала по балкана с кози и овце, копала кукуруза, тъкала черги за деца и внуци.

Била русокоса и бяла. Сандо си я харесал, ама Рунчовци не я давали. Била още малка, едва 15-годишна. Ти-

хомълком Сандо си я прибрал и още на сутринта Зоровци нагласили торбичка с погачка и ракийка и я закачили пред вратнята на Рунчовци. Такъв бил редът. Ако я приберат, значи дават Славена. Три дни вятърът люшкал торбичката. Никой не я пипал. Значи не я давали. Ядосал се Сандо, грабнал Славена и я отвел обратно в бащината ѝ къща.

– Ако толкоз си я сакате, те вземете си я.

Къде ще си я вземат, та щом е пренощувала при Сандо, връщане няма. Това било закон, валиден май отпреди римското право.

То и у Зоровци било същото като у Рунчовци. Стариият стане сутрин и отреща: „Ти днес овчар, ти козар, ти в къщи, ти на нивата, ти за дърва в гората.“ Дърва трябвали много. Зоровци имали и те варници като Рунчовци. Идвали търговци отдалече и броели добри пари. Дядо Коца, суров балканджия, не се боял от нищо, купувал имоти и множал имането на баща си. Направил и фабрика за тухли край Костинброд, ама за нея не му стигнали парите. Намерил банка и взел заем. Тръгнало добре, но сетне кредиторите взели да се обаждат. Дядо Коца изпратил сина си Симеон с едно вързопче в пазвата да оправя нещата, ама той като се видял с пари, харчел по пътя, попилял ги за друго и после рекъл на баща си, че го нападнали крадци и го ограбили. Така фабриката пропаднала. Дошли кредиторите в село и дядо Коца платил дълга си с 50 овце, а сина си Симеон заради лъжата лишил от наследство.

– Е, колко много бяхте в тая къща? – не спирам да питам.

– Ой, мнозина ти казвам, продължава Славена и колкото пъти почва да ги брой, все не можеше да стигне до края.

– Мнозина бехме –повтаря Славена, – старецо тате Коца с четирима сина: Петър, Димитър, Симеон и Гьоре, сите женени и сите с по няколко деца, ама дечор ти казвам, не мога ги изброи.

– А момичета? – досаждам. – Е, имаше и момичета, доде се задомят ама, женско чедо чуждо чедо. Едни си отидат, други прихождат – отговаря и маха с ръка, като че ли иска да каже, че женската челяд не се брои насериозно, и продължава да разказва.

– Одаята голяма, побираше ни всички. В нея спехме, в нея едехме. Га дойде ред за едене, обърнем синията на средата. Снахата, дете е останала дом, е сварила качамако, направила пържено с мас и лук. Топим, кусаме, мало и големо, и ни беше весело и бехме здрави... Вечер се изтърколвахме наземи и спим до съмване.

Слушам Славена и си мисля за тая нашата, селската задруга, дете до средата на двадесетия век все още кретала тук по Балкана. Напира ме смях, като си помисля как са се натръшквали всички нàземи, то в тъмното май не се е знаело кой до кого ляга. Пък и това дете тук всички са „мамо“ и „тате“ си е доста загадъчна работа. Това „бабо“ и „дядо“ дойде по наше време от мешавицата с гражданите. Чак пък да е било от суета. Неволно си спомням от народни обичаи, че някъде си ако родилката се замъчи и не може да роди, носят ѝ да пие вода от цървула на свекъра. Явно, че някъде и той е помагал...

– Ама, Славено, само не мога да разбера къде сте се любили? През деня работите, а вечер се натръшквате всички наземи. Не се ли поомешвахте – подкачам я аз и прихвам в смях, – то сега едни така го правят, мешено.

– Е де, е... усмихва се дискретно Славена, сякаш искаше да каже, че все е имало къде да се отделят, без да уточнява къде и как, и някак сериозно продължи:

– Водата чак там, на шосето, едва църцореше, а всеки е отнесал котлите. Даже и бой имаше, че некой си рече да налее преди теб. И какво ще чиниш с два котела вода, пък и докато ги отнесеш до долно Ръжище, половината ги разлещеш – маха с ръка Славена, сякаш иска да каже, че това чудо

сега се не знае... Животните пият много, тех ги карахме чак в дола на извора, на Петър. Зимата топехме снег, ама па не стигаше пуста вода. Животните пият много, – повтаряше Славена. Имахме много овце, кози, крави, волове и всеко иска да пие. Мъжете идат във Враца и купят газ, сол, кибрит, каквото трябва, пари се не харчеха току така. Сбираха ги за имот. А за едене каквото сме си изкарвали, това сме си и ели. като и сега. Те така сме живели и неволи е имало, и гюрлонтии. Я деца се сбият, я снахи се счепкат, ама минуваше бързо.

Нареждаше Славена, а рече ли да помръдне, изокваше и продължаваше:

– Сетне се поотделихме. Двор голем, место имаше за сите, Гьоре направи каша, после Димитър, па по тех и ние. Сандо прибра баща си, тате Петър, мама Линка и старецо, тате Коца. Та трима старци, аз и Сандо двамина и трите ни деца, осмина – преброи ги Славена, този път без затруднение. – Подредихме се добре на голема каша. В начало стъкмихме те тук долу две соби, а после отгоре още три одаи. Мъжете правеха вар. Идваха търговци на гарата и я продаваха. Всички работехме по варниците...

... – Една вечер по темно чувам воловете, впрегнати в каруцата, се прибират. Тичаме навън с мама, а отгоре Цецка, да имаше 10-12 години. „Мале, развика се свекървата, имат ли акъл тия мажища, да се превърне колата и да утрепе детето.“ А те, като разтоварили дървата, рекли да върнат празната кола дома, те воловете си знаеха пъто, само дето е могла да се преобърне...

... – Те така сме си живели, работа, много работа – охка пак Славена. – Таман се пооправихме и дойде текезесето. Дърпаха се хората, не искаха да си дават нито ниви и ливади, нито животните. Какво ще правят без тях, кой ше ги рани. Тръгнаха по кашците, спрат на портата и пеят „Кулак, народен враг“. Чуем ги и се спотайваме в одаята. Не

знаем що да чинем. Един ден – стигнала до най-драматичния момент, продължава Славена – тате Петър иде и носи едно сандъче с халва. Писал се у текезесето, дал сите ниви, ливади, добитък... А они му дали едно сандъче с халва. Е, апнахме я, ама моя Сандо все мрънкяше на баща си, не му беше сгодно, а тате му думаше: „Де сите, там и я. Не мой ме чегарят.“

Предвидлив бил дядо Петър, усетил, че връщане назад няма. И добитъка му ще се затрие, и нивите му ще се стопят, и варниците ще угаснат. Мъка му било, но какво можел да направи. Речеш ли да се дърляш, ще те ступат в кметството, а пред вратника ти все ще ти пеят.

Сандо все си мислел как ще се изхранват осмината вкъщи занапред. След земята почнали да вземат и добитъка. Оставили им една крава и пет овце. Това за никъде и за нищо не стигало. Мислил, мислил Сандо, и рекъл, барем една овца да спаси, та поне на първо време да я заколи. Дал овцата в стадото на баджанака, той все още не бил влязъл в текезесето. Добре се сетил, ама лоши хора го наклеветили и ето ти, интернират го Сандо за сума ти му месеци някъде по кариерите. Излъгал бил за овцата, дал една по-малко на текезесето. Това било кражба.

– Сандо го нема, а мен текезесето ме праща да копам и да жъна на най-стръмното, дека краката не те държат. Те от там оболех, – маха с ръка Славена, като че не иска да си спомня за това време...

– Вечер се прибирам и питам децата: „Апнахте ли днеска, мамо, дадоха ли ви? Едохме, смотолевяха те. Е, какво ви дадоха. „Леб, думаха, а Цецка се жалваше, че тате Петър им се карал, дето час по час искали да ядат. Подавал им порязаница и викал: „Да ви се пукне мешината, дано.“ Стигаше го яд, та си го изкарваше на децата. Апнахме сандъчето с халва и после една сиромашия като ни настъпи, ела да видиш.

Минало и това време. Едно по едно нещата почнали да се подреждат. На полето заорали трактори, в къщите светнал ток, водата дошла на улицата, пък после и в дворовете. В селото проимали фурна, че като почнали да пекат оня ми ти бял хляб, имало и за хората и за животните. Имало хляб, нямало фураж. Че като тръгнали ония ми ти сватби, кръщенета, войнишки изпращания. Баш такова в миналото не е бивало в този край. Бяха захвърлили ралото, забравиха студа, безводието, тъмнината. Построиха и училище, ново, просторно, на два етажа, с доброволен труд на родители, та да има къде да учат децата им. Построиха здравна служба, с всичко, що трябва, та даже и с родилна стая. Надойдоха акушерка, доктор и зъболекар. Овцете от три села откараха горе в Балкана. Построиха кошари под Соколец, обширни, за хиляди глави. Прокараха и вода. Такава красота, онези ми ти ливади без начало и без край, като погледнеш на север, погледът ти може да стигне чак до Дунава. А какво беше станало сега. Заедно с текезесето си отидоха и тези, които дадоха всичко къде насила, къде доброволно, къде с омраза, къде с надежда за по-добро. Тук-там просветваха селските къщи. Децата отдавна се заселиха в градовете, а старците лека-полека се изтегляха в отвъдното. А живите разказваха и пак разказваха, обидени и наскърбени. „Продали училището“ – „на араби го продали, а нашите бащи го строиха доброволно да има къде да учим“, „продадоха здравната служба“, „продадоха детската градина“. Разрушиха кошарите, изкрадоха тръбите, добитък и машини продадоха на безценица. Стопанският двор запустя.

– Какво направихте с парите от продадените имоти – питам кмета, поне един микробус за учениците да бяхте купили.

– Елате в Своге да ви обясня, тук нямам документация, – така ми обясни кметът.

Сякаш беше дошло време на разплата. Било е хубаво, но е било живот на заем. Кредитори, незнайни и жестоки,

рушаха и обираха всичко, за да се тръгне пак отначало към нещо непознато, нещо ново, което тук трудно разбираха, и като че ли въобще не искаха да разберат. Спомняха си само едно минало на труд за оцеляване, на глад и мизерия, и друго минало на белия хляб, на текезесето. Глътка въздух и после разруха. И никой не се сещаше за варниците на Петко и Петър Зорови, които първи произвеждаха вар и я продаваха на едро с вагони. След тях бяха и много други, стопани на стада, на ниви и ливади. Балканджии, сурови и зли, купували имоти и ги множали. Сега потомците им щяха да са добри стопани, щяха да милеят за земята, за своята земя, но някой им беше прекъснал пътя, за да се стигне до разрухата, Парите отново не стигаха за хляб, нямаше лекар, нямаше училище, нямаше и деца. Глътката въздух, взета назаем, беше свършила.

– По-добре да умра – заключава Славена и рече ли да помръдне, прехапе устни от болки, – оти да живея само да се мъкня, къде да се завря не знам. – Въздъхва, като че ли да прогони болката. Отново приказката ѝ се ниже и сякаш търси някаква истина за спасението:

– И умирачката не е добро. Никой се не е повратил от оня свет, та да каже що има тъдява, ортуват си хората... – настоява Славена, – горе било убаво, какво му е убавото, то там нема нищо, нищо, – и отново притваря очи, отхвърляйки единствената надежда за спасение в някакъв невидим свят.

Не можеше Славена да си представи отвъдното. За нея то беше пусто и в него нямаше нищо, празнота, нито ниви, нито гори, нито къщи и детска гълчава. Та можеше ли да е хубаво някъде, където няма нищо. И все повтаряше: „нищо нема там, нищо“ и сякаш потръпваше при мисълта, че вече и тя е тръгнал натам, към „нищото“.

Не мина много и Славена склопи очи. Положиха я в смъртния одър, и ето я, лежеше там смирена и спокойна.

Отминала беше разяждащата болка, заедно с нея и един цял живот. Почиваше спокойно. Сякаш беше отминало наказанието ѝ да живее. Беше дошло спасението Лицето ѝ като че ли от възсък, без израз и чувство, бе запечатало безразличие към всичко и всички. Почиваше, отхвърлила теглото и мъките, радостите и обидите. Всичко свършваше тук, а отвъд нямаше нищо Такава беше философията на Славена за живота, тъжна, с единствения смисъл да си жив и да те обичат.

Когато я положиха в гроба и буците глинеста и жълта пръст затракаха по капака на ковчега, искаше ми се да ѝ кажа: „не бой се, лошото свърши“ и в същото време усещах нещо грозно и страшно, като че ли я чувах да казва: „...та там нема нищо.“

Всеки път, когато пристигах от София, влизах като хала и си вземах ключовете, а тя все ме викаше да поседна. Аз пък все нямах време. Така беше и с майка ми. Все ме викаше да поседна малко край нея, да и поразкажа нещичко, а аз все нямах време. А сега вече имам, но няма край кого да поседна.

Поглеждам през прозореца и виждам как Надка пак мете или е грабнала парцала и трие прозорците. Мечтата ѝ за бяла спретната къщурка, потънала в цветя, вече е сбъднатата, но майка ти, мило Наденце, я няма. Дано си ѝ дала всичко, което е заслужила. Няма да ни бъде и нас, но нека ни помнят с добро.

МЕТАМОРФОЗА

Хълмовете на Балкана спокойно се преливат към равнината, други се възвисяват към небето, а хоризонтът бележи безкрая. Господи, колко е хубаво. Чоплиш нещо в душата си, връщаш се назад в годините, мъчиш се да погледнеш напред. Останал сам със себе, мислиш, как всеки един е частица от вечността.

Тридесет и пет години кротувам в селската си къща и вече минавам за тукашна. Едни се родиха и отраснаха, други остаряха и измряха. Оpozнах толкова много хора с техните съдби, радости и нещастия.

Сега си давам сметка, че повече от половината си съзнателен живот обитавам Миланово. Селянка. Без да се обиждам. Преживявам някакъв вид метаморфоза, спокойно и даже с гордост. Селянинът е човек с достойнство и все повече си давам сметка, че трудно можеш да се преобразиш и да придобиеш онова богатство на душата му, онази негова твърдост, която ни е съхранила толкова дълго. Господи, колко съм се сраснала с това село. Ето сега отмятам още един човек от битието си и сърцето ми се свива. Няма я Славена. Когато снегът затрупваше вратата ми и не смеех да се покажа навън, тя току ще рече на сина си:

– Иди виж що става с тая жена, не се е показвала днес. Или ще тропне на прозореца и ще викне:

– Ела да се сгрееш!

Балкана, суров и страшен, беше отчувал хора с големи сърца. Но тези хора един след друг си отиваха и усещах как нещо се променя завинаги.

След Славена погребяха и дядо Димитър. Едва-едва креташе. Дъщерите му се изпоразсърдиха, казват за имот,

Внучка Елена и кучето Айк
в с. Миланово, 2003 г.

и не идваха. Пусти имот, като че ли тук свършва бащинството, за да се превърне в сметка. Кой на кого какво е дал и всичко друго се забравя, и безсънните нощи, и грижата по отглеждането, дългият път, докато стъпят на краката си. Сякаш всичко е до тук и ето идва сметка за разплащане. И кой на кого трябва да плаща? Миналата пролет дядо Димитър прекопаваше картофите, а аз, като го гледах как едва вдига мотиката, се чудех какво пък толкова ще изкара от едно парченце земя. 80-годишен и не се даваше, никога през живота си не беше си купувал картофи, все чоплеше земята и знаеше, че тя все нещо ще роди.

Лежи в ковчега дядо Димитър, а сестра му Надка не спира да го оплаква: „Добър беше бате, най-добър, сите ни отгледа... на сите си помагал... бащица ни беше... бате... бате... най-добър от сите.“ Дълго нарежда сестрата и току

Дядо Димитър Канин, 2006 г.

поръчва за отвъдното: „Много поздрави на сите, на мама, на тате на сите и на кака... Разкажи им, бате, разкажи им за назака...“

Утре сутринта ще погледна през прозореца и ще надникна да го търся. Подпрян на кривака, влачеше краката, отиваше да си купи хляб. Ще чакам да мине добрият дядо Димитър и все повече ще усещам как някаква празнота бавно и сигурно прихожда.

Така беше, когато Цветко и Линка умряха. Вървах по улицата, а краката ми неволно ме отправяха към тяхната къща. Сядах на пейката в двора и все ми се струваше, че Линка ще се подаде откъм яхъра и ще ме подкани да вляза на грейно, или пък Цветко, нарамил голям кош, пълен със сено, отива при кравата. После я изкарва и започва да я дои. Аз съм седнала на едно столче до него, той дои, струйката

мляко пълни кофата, а аз гребя с канчето и пия до насита истинско мляко.

– Не мой го изпиеш, – смее се Цветко на софиянката.

Как не мога да забравя тази усмивка, която винаги беше на набразденото му и задебеляло лице. А мръвките от току-що закланото прасе? Линка ще ги напуска в един голям тиган. Уханието на прясното месо те упоява и предугаждаш гощавката, топла и неповторима. После ще му сложи лук, бял, на големи резени, ще препече една-две червени чушки и ще ги стрие отгоре. Сядаме всички на масата, пием греяна ракия и гребем от тигана, та чак ушите ни червенят.

Линка и Цветко ги няма. Сега никой в махалата няма крава и никой не коли прасе. Пък и ракия няма кой да сгрее. Махалата е друга. Също като картина от калейдоскоп, някой го е разклатил и това дете е било, вече го няма, няма и да бъде.

Стоя сама и от време на време някой ме викне. Или Сребра е вдигнала кръвното, или Петра иде с телефончето си, да търси я внуците, я дъщерята. Дали са ѝ го като знак на голяма грижовност, а тя все не може да се оправя с него.

– Мариe-е-е, ела – вика ме тя от улицата, а кучето Шаро вече е до вратата ми. Моите се хвърлят по оградата и оглушаваме от кучешки лай.

– То, оно, все подире ми оди, и като умра, нема да ме изпуци – оправдава се Петра за шумотевицата. В едната ръка стиска джиесема, а в другата – голям картон от кутия за обувки, на който са изписани цяла редица номера на деца и внуци. Нещо като домашен телефонен указател.

– Туй, „пикото“, дете му викаш, па се разтури.

– Не натискай по копчетата – карам ѝ се аз.

– Я го не натискам, ама оно па не ще.

Вкарвам пин кода, вземам картоната и започвам да звъня поред. – Притискам здраво апарата към ухото ѝ, а тя,

усетила желанието ми за добра слухова връзка, отдръпва телефона от ухото си.

– Я чуя – сопва ми се тя, сякаш да ме коригира, и пак повтаря, – я чуя, ама не видя, – и като че за свое оправдание ми показва изписания картон.

Звъним наред. Никой не се обажда. Набирам следващия номер. Някой се чува в ухото ѝ. Тя даже не го и пита кой е и силно вика:

– Ша ли дойдите?

– Не мога бабо, зает съм – звучи ясно отвъдният глас.

– Е, воля ти, дойдите га можете, я съм тука.

Ами тук ще си, Петро, къде можеш да бъдеш. И теб сина ти те викаше в София, ама нали трябва да се грижиш за козата. Картофите да прекопаеш, доматиите да напръскаш. Фасулеца да посадиш... Всички викат по тебе, на 82 години къде си тръгнала да копаеш, а ти само вдигаш ръце и не искаш да чуеш:

– Ама шо ще чина я по София. Не мой стоиш залудо. Те ми дадоха телефон, справям се.

Вземам апарата за кръвно и отивам при Пена. Мъжът ѝ Сандо е болен, пак е разбутал кръвното. Аритмията му е толкова ясна, че не е нужно да съм лекар, за да я чуя.

– Сандо, сърцето ти ту го има, ту го няма.

– То си е такова, – отговаря, като че иска да ме успокои.

– Как такова – извиквам сериозно, – я да идеш да те позакърпят в железничарската болница. Там си техен човек – шегувам се аз.

– Они дойдоха децата да го карат, ама он рече, че му е минало – обажда се Пена и за кой ли път не пропуска да каже, – заради тия тумбаци, пусти овци, не мой ги маиня.

– Мълчи ма, мълчи – сърди се Сандо.

Овцете му сякаш бяха смисъл на живота и все не можеше да си представи да ги няма. Пасеше си ги по ливадите,

грижеше се за тях като за деца и все разправяше как овчиците пасат, пасат, ама току дигнат глави да видят дали овчарят е до тях и после пак забиват муцуните в тревата.

– Е, животинка, ама и оно разбира и дири стопанина си.

Радваше им се Сандо, нищо че Пена го навикваше, а като му дойдат софиянците, и агне ще заколи, и ще ги срещне с овче сирене и мляко. Пена ще се разшета, баница ще им стъкми и бутеница ще наслага с печени чушки, сякаш за разкош. А всички са гракнали по него, да махал овцете.

Едва го склонихме да влезе в болница, аз също участвах в преговорите. Вече цяла седмица го укрепват, а Пена все нарежда:

– Сите му думат да ги маане тия овци, не види ли, не мой вече, стар е.

– Защо пък да ги махне – недоумявам аз, – нека си ги гледа човекът, щом иска, какво ще прави иначе, таман на въздух цял ден – възпламенявам се в защита на Сандо.

– Да бе, да – недоволен и сърдит подхваща и син му Красо, – сега съм взел неплатена отпусका да гледам овце, докато той е в болницата.

Викна някак ядно, за да ме убеди, че ползата е никаква и от сиренето, и от млякото, и от петте овце. Може и така да е, но все не го проумявах. Сигурно няма полза, щом го казват. Мъчех се някак да ги разбере. Явно отиваха си последните, които все още се държаха за земята. Идваха децата им и всеки път премахваха по нещо от дълголетния им житейски бит, намаляваха ту овцете, ту козите, ту градините, за да им връчат по един телефон за връзка.

Няма никога да забравя как в началото на демокрацията давах акъл на един друг съсед, Борето, да не пуска внука си в Плевен. Бяха приятелчета с моя внук.

– Какво ще прави там – питах го, – ще си изкриви гърба от работа по строежите. Я си го дръж тука. научил си го

и да коси, и овце да гледа. Моят Мартин е градски, нищо не отбира от селска работа. Боби един ден ще обикаля нивята ти с джип като фермер.

А Борето хич даже не искаше да чуе.

– Я у лайната нема да го върна. Нека се оправя в градо.

Това беше философията му и за нищо на света не можех да го убедя да задържи внука на село. Имаха и земя, и животни, пък и с демокрацията работите щяха да потръгнат. Бях видяла фермерите на господин Самуел във Франция, сигурно работеха, но имаха време и да стрелят по панички. Обработваха земите си и обикаляха именията си с джипове, а вечер влизаха в местната кръчма и сядаха на чаша „сидр“. Все от някъде трябва да се почне, мислех си, но ето че у нас все се е почвало, стигало се е до някъде, за да се разтури и да се почне пак от нулата. Сега дядо Боре едва крета. Скрил шишенце ракийка в изпотрошената жигула, отпива скришом от бабата и тръгва за дърва с магарицата си Добринка.

– Как е мерцедеса – закачливо го питам.

– Слуша ме, – отзовава се той, доволен от живота. Добринка го превозва нагоре-надолу, нивите му буренясват, овцете отдавна ги е махнал, а Боби, внукът му, за негова най-голяма утеха е продавач в „градо“ в голям магазин за бяла техника, уредил се е. Доволен е и дядо му, нали внукът му не е „у лайната“, ама все няма време да дойде да му се порадват. Изпратил картичка за Нова година, бабата я показва и се радва. Не можел да дойде, работел без почивка и събота, и неделя, ама сетил се да им честити... Стиска бабата картичката. Голяма радост, не ги беше забравил, работел в голям магазин.

Объркан свят, толкова объркан, иди че го оправи.

Отново потъвах в размисъл и дълго гледах през прозореца. Насреща къщата на Пепа, нова, голяма, даже с басейн. Огряна от зимното слънце, прозира изпод оголените клони и ясно се откроява пред един възвишен рид. Снощи

се появиха и те, бяха все заети и все по-рядко идваха. Минаха и ме поканиха на вечеря. Знаех си, че на масата ще сме повече от десетина, но тук винаги имаше място за всички и всеки беше добре дошъл. Нямахте ги вече родителите, но Цветко и Линка дано са оставили на децата си онази широта на душите си, в която се побираше целият свят.

Зима. Церовете, тънки и стройни, отиваха все по-нагоре. Тук им кастреха клоните за шума на козите и те ставаха все по-тънки и все по-нависоко отиваха, сякаш, стрелнали се към небето, ще го достигнат. Сливакът, преплел клоните си, прикриваше къщите безлюдни и тихи. Вятърът въртеше падащия сняг и го отнасяше по ридовете.

– Ама ти тук ли си стоиш ? Как така, сериозно ли? – Отрупвах ме с въпроси най-вече гражданите, дошли да си видят немошните родители. От тази пък незавършена метаморфоза ме втрисаше.

– Да, – отговарям с твърдост и чувствам как ги хвърлям в недоумение.

– Ама и зимата ли? – ваят въпросите и учудването е толкова голямо, като че ли бяха родени сред площада на жълтите плочки. Страхът от зимата, от снеговете и виелиците все още генетично ги преследваше и сякаш не можеха да си представят като как може да се живее на село.

Този вид гражданин се завъртваше винаги според контекста на приказката. Той ту се гордееше със селския си произход, ту се обиждаше, когато му го припомнях. Метаморфоза, толкова несполучлива, колкото и моят опит да се преобразя.

Лятото прииждаха хора, деца и най-вече млади пенсионери и пенсионерки. Тогава бяха селяни. Садяха чушки и домати, после пълнеха бурканите с лютика, краставици и какво ли не, подреждаха ги в колата и отпрашваха. „София, мамо, София“, ръмжеше моторът както в песента. Селяните се вливаха в множеството на града и нищо на света

не можеше да ги спре, камо ли да ги върне. Нали за това беше борбата. Поспечелиха я. Стъкмили апартаментчетата, баня, тоалетна, парно, постлали бетона с мокет, живуркаха в удобствата на града, затрупани от буркани с консервирани селски вкусоции. Ех, тези буркани, тези буркани, няма ли вече да свършат, та и у нас най-сетне да пръкне нещо ново.

– Ела ми на гости да видиш как хубавичко сме се подредили, – не спираше да ме кани една моя тукашна приятелка, станала отдавна гражданка, и за да ме убеди в благосъстоянието си, изброяваше новите си придобивки от всички съвременни уреди, в които течеше ток.

– Толкова ми е хубаво, – като че ли искаше да оправае гражданското си местонахождение за сметка на селското, пълно с неудобствата от външния клозет, студената вода... Във видимото ѝ задоволство явно искреше осъществената мечта и цел, реализирана в градския бит. И всичко свършваше до тук. Благосъстоянието на децата, подмяната на селската къща с панелката и с най-голямото забавление, телевизията. Сапунките започваха от сутринта с истории за страдащи любови, богатства и отмъщения. И ако се огледаш наоколо, може и да те втресе, не откриваш нито една книга.

Отивам при съседа Димитър Зоров, той мели домати, а жена му пълни буркани. Викат му полковника, наистина е бил военен.

– Ето какво правим ние, селяните – заядливо и гръмогласно извиква той при появата ми, с подчертана гордост за произхода си. Слушам го и си мисля, че точно него ако го срещнеш в София и му кажеш, че е селянин, тежко ти и горко. Ще псува и ще крещи, може и да го признае, но със силен акцент на обида и в реванш ще ти каже, че всички сме селяни. Само тук обидата „селянин“ е изключена. Няма такава, всички са селяни, нещо като самопризнание. Пропускам новозабогателите, произходът им тук е известен. Добре си го знаят самите те и никой не го обсъжда. Но тук все още

нищо не е забравено и хората току цъкат под нос, хвърлят гневни погледи след профучаващите джипове и псуват:

– Мамка им, и тия забогатеа.

– Ама от дека, това е много пара, нали ги знаем що чинеха, тук са се раждали.

Това „от дека?“ беше основният въпрос. Където и да отидеш, каквато и приказка да подхванеш, все това „от дека“ ще изскочи и оттук тръгваха какви ли не умозрения, докато злобата и завистта оставаха под прикритие зад благородните селски образи. Никой не можеше да повярва, че някои работят и преуспяват и отговорът беше само един:

– От айдуклук забогатеа, от що ше е. Дедите им влачеа галошите, а те възседноа колите и ако се не дръпнеш от патя, може и да те прегази. Хич не му е зор за теб.

С полковника отбягвам да разговарям. Той всичко прекарва през мизерията на сегашното време и рая на миналото. И не е само той. Доста са като него тук. Със селски произход и трите златни букви БКП, пътят е бил открит... Купуваш апартамент в София, уреждаш децата си и гледаш за още. Селската къща става „вила“, после се построява по още една и за внуците. Рогът на изобилието.

И така крещи полковникът, като че е подгонил войничетата. Стяга зимнината и бърза да се прибере в града.

– Знаеш колко ми е хубавичко, на партера съм, отвориш вратата и си на улицата – самодоволстваше той и в същото време сякаш го беше яд на целия свят.

Разбирам го. Звездното му време е отминало. Не е виновен, да му берат греха ония, дето объркаха света, а него направиха полковник. Ако си беше стоял на село, щеше да си оре нивите, можеше и фермер да стане. и сега нямаше да му прескача сърцето и да се тресе от яд. Всеки е търсил мястото под звездното небе, но като виждам как се тресе горкият от нерви, хем ме стига яд, хем ми е мъчно за него и защо крещи? Май ей така напук, за изгубената позиция, за про-

вала на партията му. Веднъж се опитах да му кажа, че ако не беше дошла демокрацията, синът му, математик, щеше да виси сега пред компютъра за стотинки я в някоя община, я в някое стопанско обединение. Сега пак е пред компютъра, ама в банка и за бая повечко парици. А първородният му внук щеше ли да учи в Германия. Но какво искаш от полковника, крещи като луд и само се заяжда. И децата му не могат да го разберат. Току си мълчаха да не го дразнят, че сърцето му нещо не беше в ред. А той, стъкмил им буркани със зимнина, картофи, плодове, нали си беше пак селянин. Само ги викаше да си ги приберат. Чакаше ги, а те все не идваха, заети, назлъндисваха се. Картофите били дребни, не като тези на пазара, ябълките очукани от градушките, бурканите с домати и те не си стрували труда, не си заслужавали бензина и времето да дойдат да си ги приберат. Неблагодарници.

– А бе, човек, какви са тези дръндонки, дето си произвел. На пазара картофи като юмрук големи, – подкачам го нарочно, защото днес имам желание да се заяждам точно с него, иначе сме приятели.

– Докато съм жив, картофи ще садя – с гордост се пъчи той, сякаш да потвърди яката си връзка със земята.

Всъщност това си беше вечно незавършената българска метаморфоза на селянина, докато стане гражданин.

КЪЛНОВЕТЕ

Пред вратата ми спира кола. Поглеждам и виждам Пепа Агонцева. Млада, хубава с едни дълги светли коси, и както някога като момиче, неволно все ги отмята назад. Радвам ѝ се. Връщам години назад и няма никога да забравя баща ѝ Цветко, който ѝ викаше:

– Ако не сакаш да учиш, те кравата Гергана те чека. Воля ти...

Всеки път като я видя, си мисля за онези кълнове, посети сред негодите на Балкана, израснали силни и яки, нарочени да побеждават.

Срещам я един ден в София, а тя ядосана се впусна да ми разказва за поредните неприятности:

Моята компания Еленка, Цецка, Цветанка, Пеца и Ванчето.

Офисът на фирма „Зоров 97“, София, 2008 г.

– Какво си въобразяват тези счетоводители, 30 изпита съм взела и станах инженер, ще изуча и двойното счетоводство, и няма да им се дам. Плащам им да ни водят фирмите, а те – отгоре-отгоре, един отчет не могат да направят. Е, казвам ти, тая няма да я бъде.

Работеше Пепа с онзи селски заряд, който, изстрелян веднъж, попадеше точно в целта, не се спираше, но никога и не забравяше заръките на майка си:

– Господ бавно ходи, но тежко носи. В живота прави само добро.

Изучи Пепа и компютъра, и двойното счетоводство, и работата им добре потръгна. Но никога не забравяше поръката на майка си за доброто, което човек не бива да забравя. Поумуваха с мъжа си, попремислиха и решиха за доброто на всички да вдигнат църква в селото.

Храм „Рождество пресвета Богородица“ в с. Миланово

А все се подмяташе, че хората тук са неверници, не са си направили църква, защото имали онази от турско време в Старо село. По-късно дошло и текезесето, та съвсем никой се не сещал за църква, нямали и гробище. Мъртвите откарвали в Старо село и там ги погребвали в змиярника край малката църквичка. Свещеника дядо поп Симеон изпратили на бента в Мездра да работи. Всички много го обичали, тюхкали се за него. Нямало кой да им кръсти децата, блага дума да им каже, да им почете за здраве, да ги утеши. Нямал деца и трябвало да изплаща ергенски данък, затова го изпратили на бента да работи, пък и от поп текезесето нямало нужда. Всичко вървяло така до едно августовско утро на 1968 година. В шест часа сутринта първият автобус потеглил от площада с работници и ученици, все млади хора, и на шосето под кривата на Зеленковци се обърнал и паднал в пропастта. Оцелели неколцина, загиналите – десетки. Писъци пронизвали въздуха и дълго не стихвали. Селото почерняло и тогава се заговорило: „Господ ни наказа“, „Не-

Иванка и Величко Зорови

верници, нямаме си църква“, „Нема свещ де да запалиш“, „Старците забуравихме в Старо село...“

Сега си спомнили, че селото прекръстили на името на загиналия в септемврийското въстание Милан Петров и това пак нарекли грях. „На умрял се не нарича“, „Те затова ни наказва Господ“. „Кръстихме селото на умрял човек“, „Не беше ред на Милан да го кръщаваме“.

Мъртвите били много, къде да ги заравят чак в Старо село. Трябвало ново гробище. Сега всички се сетили за свещеника, наобиколили го и очаквали да се разпореда за погребенията. Посочил местността „Църквище“ за новото гробище, защото се знаело, че на това място някога е имало манастир. Разпределил той алеите по фамилии за умрелите и онези, които ще дойдат след тях, та всека да си знае рода от тук надире.

До църква обаче пак не се стигнало. И пак умирали хора, и пак се заприказвало за безверието. Някой си спом-

нил, че на новото гробище първата погребана жертва от катастрофата била най-младата, Венка, 18-годишна. „Трябваше да е най-старият.“ „Трябваше да е животно.“ Приказвали какво ли не, а най-вече все си думаха, че злините в селото са повече, а доброто ги отминава.

Всички говореха, но само Пепа и Емо Агонцеви се захванаха сякаш да изтрият греха на безбожниците и да успокоят духовете на хората. Не можеха да се примирят, че някога техните праотци съградили църквица в дола на „Купяни връх“ и пазели вярата си в години на робство и кланета.

Пепа и Емо вдигнаха цялото село, не че толкова бяха забогатели, а от почит към праотците и благодарност към Бога, в който те вярваха. Помогнаха мнозина, кой колкото може, с желание и надежда за по-добри дни. И днес насред селото бяла-белосана се кипри малка църквица храм „Рождество пресвета Богородица“.

И все си мисля, че това са кълновете от миналото и те идат от далеч. Преминали през времето, лошо или добро, но по мъничко тук-там са оцелели. Гледам към Пършевица и си мисля за мандрата на Славчо Зоров. Радвам му се, че го има, че е от „наше село“, минават косачите на Цури Марин, едни му се радват, други го ругаят, че богатее от буренясалите ниви, а той, млад и силен, тук роден, знаеше цената на сено-то и започна пръв да коси разпарчетосаните ниви.

Насред площада все още се издига къща, голяма, най-голямата в селото. Няма как да я подминеш. Олющена и безлюдна, стои в разруха като спомен от миналото. Прозорците ѝ чернеят като очи на слепец, сега са заковани с дъски. Долу е имало магазини, в тях се търгувало. Преживяла повече от век, къщата едва се крепи, колкото да напомня за човека Топалийски. Лош бил, мъжете попиивали в кръчмата му на вересия. Нямали пари, нали все на фронта са били, пък и жените им искали пари в заем да изхранват децата, а после като не можели да ги върнат, той пък им вземал нивите. Така

Курбан. Кръстовден. Махала Ръжище с. Миланово

Оброчище в махала Ръжища, с. Миланово

Къщата на Топалийски в разруха. Миланово, 2008 г.

множал имотите си и забогатял. Съзидал нечувана къща на два ката наред село и прибрал най-хубавите ниви. Тук метаморфозата свършва с появата на лихваря, за да се превърне в богатия човек, който ще гради, ще излива темели и оттам нататък все ще гради. Но Топалийски отдавна го няма, къщата му, полусрутена, немее наред село. Няма ги хората, онези хора, лошите, които са строили, които множали имотите си, които работели земите. Някой е прекъснал гръбнака им и сега нивята опустяват, ливадите буренясват, къщата на Топалийски рухва, за да се почне пак от началото. Но кълно-ве къде плахо, къде буйно и напорно никнат, за да пробият отново през пластове на времето. Отдавна можеха да са заякнали, да дават плодове, но бяха стъпкани в зародиш. Затова пък сега ще проклинаме и ще се радваме на оцелелите, а те някъде, буйни и диви, някъде прочистени, ще растат и ще укрепват, за да продължат старото ново начало.

Мария Бъчварова-Чебуракова

ПЪРВИТЕ И АЗ
Автобиографичен разказ

Българска. Първо издание

Редактор: Николай Мандажиев

Формат 60×90/16

Печатни коли 18,75
Печатница „Симолини“

ISBN 978-954-617-050-7

Цена: 15 лв.